

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
2019-YL-151

YENİ EKONOMİ ÇERÇEVESİNDE ÇALIŞMA HAYATINDA
YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER

HAZIRLAYAN
Gökçe KAYA ŞEN

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Hatice EROL

AYDIN-2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı öğrencisi Gökçe KAYA ŞEN tarafından hazırlanan “Yeni Ekonomi Çerçevesinde Çalışma Hayatında Yaşanan Dönüşümler” başlıklı tez 07.08.2019 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan:	Prof. Dr. Hatice EROL	ADÜ-İİBF
Üye :	Prof. Dr. Kamil ORHAN	PAÜ-İİBF
Üye :	Doç. Dr. Hüseyin ŞENKAYAS	ADÜ-İİBF

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim KurulununSayılı kararıylatarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Enstitü Müdürü V.

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.../.../2019

Gökçe KAYA ŞEN

ÖZET

YENİ EKONOMİ ÇERÇEVESİNDE ÇALIŞMA HAYATINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER

Gökçe KAYA ŞEN

Yüksek Lisans Tezi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hatice EROL

2019, XXII+133 sayfa

Toplumsal yaşam ve çalışma yaşamı dinamik bir yapıya sahiptir. Tarihsel gelişim sürecinde çalışma yaşamı teknolojik gelişmelere, koşullara ve ihtiyaçlara göre değişim göstermektedir. Çalışma ilişkileri tarihsel olarak pre endüstriyel dönem, endüstriyel dönem ve post endüstriyel dönem şeklinde incelenebilmektedir.

Bu araştırmada post endüstriyel dönem olarak ifade edilen yeni ekonominin işgücü piyasasında, işsizlik ve sendikalar üzerinde ne gibi değişimlerin yaşanmasına neden olduğu sorusunun cevabı aranmaktadır. Post-endüstriyel dönem olarak da ifade edilen endüstri sonrası dönemde ortaya çıkan “yeni ekonomi” kavramı, kendinden önceki dönemde yaşanan gelişmelerin sonucudur. Yeni ekonomi; diğer üretim faktörleri yanında bilginin de üretimde yoğun olarak kullanıldığı ve her alanda önemli değişimlerin yaşandığı bir süreçtir. Küreselleşme, enformasyon teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve uygulanan neoliberal politikalar gibi unsurlar yeni ekonomi üzerinde etkili olmaktadır. Yeni ekonomi de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılıklar göstermekle birlikte, işgücü, işsizlik, istihdam ve sendikalar üzerinde etkili olmaktadır.

Bu çalışmada yeni ekonomi kavramının işgücü piyasası, çalışma ilişkileri ve sendikal örgütlenme üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik doküman taramasının yanında istatistiki verilerden de yararlanılarak betimsel bir çalışma yapılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda yeni ekonominin AR-GE ve eğitime önem veren gelişmiş ülkelerde, yeni iş ve mesleklerin ortaya çıkmasına, istihdamın genişlemesine ve işsizlik oranının düşmesine neden olduğu görülmüştür. Gelişmekte olan ülkeler grubunda değerlendirilen AR-GE yatırımlarının ve istihdam edilenler içerisinde yüksek eğitilmiş işgücü sayısının düşük olduğu Türkiye’de ise yeni ekonominin istihdamda daralma ve işsizlikte artışın yaşanmasında etkili olduğu görülmektedir. Yeni ekonomi ile istihdamda daralma, işsizlikte artış gibi sorunlar yanında sendikaların işlevlerinde zayıflama

ve sendikalaşma oranlarında da azalmalar görölmektedir. Bu çerçevede Türkiye’de istihdam potansiyelinin yaratılması ve işsizliğin azaltılması için devlet, kamu ve akademi iş birliği ile yeni ekonomik sisteme adapte olunarak işsizliğin azaltılması öngörülmektedir. Sendikalarında güç kazanmak ve üye sayılarını arttırmak için yeni ekonomiye adapte olmaları gerektiği düşünölmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Yeni Ekonomi, Küreselleşme, Çalışma İlişkileri, Esnek Çalışma

ABSTRACT

TRANSFORMATIONS IN LABOUR LIFE WITHIN THE FRAME OF NEW ECONOMY

Gökçe KAYA ŞEN

Master Thesis, Department of Labour Economics and Industrial Relations

Thesis Advisor: Prof. Dr. Hatice EROL

2019, XXII+133 pages

Communal living and working life have a dynamic structure. According to the historical development process, working life has been changed due to technological developments, conditions, and requests. Labour relations have an inspectable state as pre-industrial era, industrial era, and post-industrial era.

In this thesis, the question of what the changing of unemployment is and syndicate at the new economic labor market which expressed the post-industrial era. The new economic concept which also means the post-industrial era is the resultant to change an event in the previous period. The new economy is the process that intensely using the knowledge at manufacturing with other manufacture factors and important changing in every area. Such as globalization, changing of information technology and adopted neoliberal politics influence the new economy. Even the new economy has some differences between developed countries and developing countries, for example an influence on labor, unemployment, employment, and syndicate.

This thesis has purposed to utilized the interaction of the new economy concept on the labor market, labor relations and forming labor relations. A descriptive study using statistical data as well as document scanning was conducted for this purpose. As a consequence of the result obtained, it has been seen that the new economy leads to appear of new jobs and professions, increase of employment and decrease of unemployment ratio in developed countries which attach importance to R&D and education. In the developing countries like Turkey where has a lower ratio of highly educated labor and R&D investment, the new economy influences the contraction of employment and increase unemployment ratio. With the new economy, it also has been seen the decay of syndicate functions and decrease the ratio of unionization rate as alike contraction of employment, increase unemployment. Within this framework for create new employment potentials and

decrease unemployment, it is foreseen to adopt a new economic system in cooperation with state, public and academic. Syndicates also require to adopt the new economy for the increasing number of members and strengthen.

KEYWORDS: New Economy, Information, Labour Relations, Flexible Working

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın her aşamasında ve her konuda desteğini esirgemeyen ve güveniyle beni onure eden değerli tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Hatice EROL hocama teşekkür ve saygılarımı sunarım. Yüksek lisans aşamasındaki katkılarından dolayı Sayın Doç. Dr. Mustafa ÖZÇAĞ hocama ve tez aşamasındaki katkılarından dolayı Sayın Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR hocama teşekkür ederim. Eğitim hayatımın her aşamasında beni teşvik ve motive ederek maddi ve manevi desteğini bir an olsun eksik etmeyen sevgili Babam Tuncay KAYA' ya, Annem Feride KAYA'ya, Kardeşim Deniz KAYA'ya ve bu süreci benimle yaşayarak her an desteğini ve güvenini hissettiren, sabır ve fedakârlık gösteren sevgili Eşim Furkan ŞEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gökçe KAYA ŞEN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ.....	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xvii
GRAFİKLER DİZİNİ	xix
KISALTMALAR DİZİNİ	xxi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	3
1. PRE-ENDÜSTRİYEL VE ENDÜSTRİYEL DÖNEMDE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ.....	3
1.1. Pre-Endüstriyel Dönemde Çalışma Hayatı	3
1.1.1. Tarım Öncesi Dönem ve Çalışma İlişkileri	5
1.1.1.1. Avcı-toplayıcı toplumlar	6
1.1.1.2. Hayvancılığa dayalı göçebe toplumlar	8
1.1.1.3. İlkel tarım toplumları	8
1.1.2. Tarım Toplumu ve Çalışma İlişkileri	9
1.1.2.1. Yerleşik hayata geçiş.....	10
1.1.2.2. Köleci toplum.....	12
1.1.3. Feodal Toplum ve Çalışma İlişkileri	14
1.1.3.1. Serflik	14
1.1.3.2. Lonca örgütlenmesi	17
1.2. Endüstriyel Dönem ve Çalışma İlişkileri.....	18
1.2.1. Endüstri Devrimi, Nedenleri ve Gelişim Süreci	18
1.2.1.1. Birinci sanayi devrimi: Endüstri 1.0	21
1.2.1.2. İkinci sanayi devrimi: Endüstri 2.0	22

1.2.2. Endüstri Toplumunun Özellikleri ve Yaşanan Dönüşümler	23
1.2.3. Endüstri Toplumunda Çalışma İlişkileri	24
1.2.3.1. Püritan çalışma etiği.....	27
1.2.3.2. Taylorist yönetim ve fordist üretim	28
1.2.3.3. Keynesyen ekonomi politikaları	30
1.2.3.4. Sendikaların doğuşu ve sendikal örgütlenme	31
1.2.3.5. Türkiye’de sendikaların doğuşu ve sendikal örgütlenme	34
2. BÖLÜM.....	39
2. POST-ENDÜSTRİYEL DÖNEMDE ÇALIŞMA HAYATI VE YENİ EKONOMİ	39
2.1. Post-Endüstriyel Dönemin ve Yeni Ekonomi Kavramının Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Koşullar	39
2.1.1. Küreselleşme	40
2.1.2. Enformasyon Teknolojileri Alandaki Gelişmeler	42
2.1.2.1. Üçüncü sanayi devrimi: Endüstri 3.0.....	42
2.1.2.2. Dördüncü sanayi devrimi: Endüstri 4.0	43
2.1.2.3. Türkiye’de Endüstri 4.0	54
2.1.3. Toplumsal Dönüşümler ve Bilgi Toplumu.....	58
2.2. Yeni Ekonomi Kavramı.....	61
2.3. Yeni Ekonominin Özellikleri	63
2.4. ‘Yeni Ekonomi’ İle ‘Eski Ekonomi’ Arasındaki Farklar	65
3. BÖLÜM.....	69
3. YENİ EKONOMİ KAVRAMININ ÇALIŞMA HAYATINA ETKİLERİ.....	69
3.1. Yeni Ekonominin İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkisi.....	69
3.1.1. İşgücü Piyasasında Esneklik	70
3.1.2. Esneklik Türleri.....	72
3.1.3. Esnek Üretim Modeli	75
3.2. Yeni Ekonominin İstihdam ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi	78

3.2.1. OECD Ülkeleri İçerisinde Gelişmiş Ülkelerde İstihdam ve İşsizlik	81
3.2.2. Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik	89
3.3. Yeni Ekonominin Sendikal Örgütlenmeye Etkisi.....	103
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	113
5. KAYNAKLAR.....	117
ÖZGEÇMİŞ	133

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. 1948-1962 Yılları Arası İşçi Sendikaları, Üye Sayıları ve Üst Kuruluşları.....	36
Tablo 1.2. 1963-1980 Yılları Arası İşçi Sendikaları, Üye Sayıları ve Üst Kuruluşları.....	37
Tablo 2.1. Bilgi İletişim Teknolojilerinin İşletmelerde Kullanımı (%) (2018)	47
Tablo 2.2. Dijital Yol Haritası Bileşenleri ve Eylem Alanları	57
Tablo 2.3. Endüstri Toplumu ve Bilgi Toplumunun Karşılaştırılması.....	59
Tablo 2.4. Eski Ekonomi İle Yeni Ekonomi Arasındaki Farklar	66
Tablo 3.1. Yeni Ekonomide İşgücünde Niteliklere Göre İhtiyaç Oranları.....	79
Tablo 3.2. OECD Ülkelerinde İşgücü Piyasası İstatistikleri (2018)	81
Tablo 3.3. OECD Ülkelerinin AR-GE Faaliyetlerine Yaptıkları Yatırımlar (2018)	83
Tablo 3.4. OECD Ülkelerinde Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilen Kişi Sayısı (2018 Yılı)	84
Tablo 3.5. OECD Ülkelerinde Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı (%) (2017)	87
Tablo 3.6. OECD Ülkelerinde Cinsiyete Göre İstihdamın Sektörel Görünümü (%) (2018)	89
Tablo 3.7. Türkiye İşgücü Piyasası İstatistikleri (1988-2018)	90
Tablo 3.8 Türkiye’ de Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilen Kişi Sayısı (1988-2018)	94
Tablo 3.9. Türkiye’de Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı (%) (2010-1988).....	95
Tablo 3.10. Türkiye’de Nüfus İstatistikleri (1927-2018)	96
Tablo 3.11. Türkiye’de İşgücünün Cinsiyete Göre Sektörel Dağılımı (1988-2005)	98
Tablo 3.12. Türkiye’de Tarım, Sanayi ve İnşaat Sektöründe İstihdam Edilen İşgücünün Cinsiyete Göre Dağılımı (2010-2018)	100
Tablo 3.13. Türkiye’de Hizmet Sektöründe İstihdam Edilen İşgücünün Cinsiyete Göre Dağılımı (2010-2018)	101
Tablo 3.14. Türkiye’de Cinsiyete Göre İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu (1988-2018).102	
Tablo 3.15. Fordist Üretim Sistemi İle Post- Fordist Üretim Sisteminin Karşılaştırılması .104	
Tablo 3.16. OECD Ülkelerinde Çalışanlar ve Sendika Üye Sayıları (1980-2017)	107

Tablo 3.17. Türkiye’de İşçi Sendikası Sayıları, Üye Sayıları ve Sendikalaşma Oranı (1985-2017)	110
Tablo 3.18. Türkiye’de Toplu İş Sözleşmesi Sayısı ve Yararlanan İşçi Sayısı (2002-2015)	111

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 2.1. En Yüksek Robot Üretimine Sahip 15 Ülke (Bin) (2016)	49
Grafik 2.2. Avrupa, Amerika ve Asya-Avustralya'da Robot Üretim Miktarı (Bin) (2015-2020).....	50
Grafik 2.3. Dünya Genelindeki İşletmelerde Bulunan Robot Miktarları (Bin) (2008-2020)	51
Grafik 2.4. Dünyada Endüstriyel Robot Üretim Miktarı (Bin) (2005-2020)	52
Grafik 2.5. Dünya Genelinde Sektör Bazında Robotların Yıllık Arz Miktarı.....	53

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
BCG	: The Boston Consulting Group
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
IFR	: Uluslararası Robotik Federasyonu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TTGV	: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
YASED	: Uluslararası Yatırımcılar Derneği

GİRİŞ

Geçmişten günümüze yaşanan değişimlerin ve dönüşümlerin sonucunda insanlığın gelişim evrelerini üç başlık altında ele almak mümkün olacaktır. Bunlar; ilkel toplumdaki yerleşik hayata geçilmesinin ardından oluşan 'Tarım Toplumu', buhar gücünün keşfi ve sanayide kullanılması ile başlayan 'Sanayi Toplumu', bilginin öne çıkmasıyla bilgi teknolojilerinin önem kazandığı 'Bilgi Toplumu'dur (Ata, 2009: 29).

İnsanoğlu ilk olarak doğanın sundukları ile yetinerek ilkel toplum sürecini yaşarken toprağı işlemeyi öğrenerek doğa üzerinde hâkimiyetini artırmış, böylece 'Tarım Toplumu' haline gelmiştir. Tarımda verimlilik artışı, Endüstri Devrimi'nin ilk aşamasını oluşturan 'Endüstri 1.0' ın yaşanmasına bağlı olarak kullanılan tekniklerdeki değişimler ve teknolojideki yeniliklerin sanayide kullanılmasıyla 'Sanayi Toplumu'na geçiş sağlanmıştır. Teknolojideki gelişmelerin devamının gelmesi ve bu gelişmelerin üretim sistemlerine entegre edilmesi ile 'Endüstri 2.0' yaşanmıştır. Bu durum endüstri ilişkilerinde üretim ve yönetim sisteminin yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur. Endüstriyel yenilikler ve teknolojik gelişmelerin birikimli olarak ilerlemesinin sonucunda internet, bilgisayar gibi bilgi teknolojilerinin endüstri ilişkilerinde kullanılması ile 'Endüstri 3.0' yaşanmıştır. Böylece 'Yeni Ekonomi' ya da 'Bilgi Ekonomisi' olarak bahsedilen 'Bilgi Toplumu' ortaya çıkmıştır. Bilgi toplumunda üretim ve yönetim ilişkileri yeniden yapılanma başlamıştır. İşletmeler bu ortamda rekabet edebilmek adına bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmış ve geliştirmeye çalışmışlardır. Teknolojik yeniliklerin etkisi ile bu dönemde yaşanan küreselleşme beraberinde rekabet olgusunu getirmiştir. Ülkeler bu ortamda ayakta kalabilmek ve rekabet yarışında başarı elde edebilmek için yatırımlarını maliyetlerin az olduğu ülkelere yapmaya başlamışlardır. Üretim maliyetlerinin düşük olduğu ülkelerin bir süre sonra kendileri adına üretim yapmaya başlaması bu ülkelere yatırım yapan ülkelerin avantajlarının dezavantaja dönüşmesine neden olmuştur. Bu duruma çözüm olarak 2011'de Almanya'da yeni ekonominin bir ürünü olan 'Endüstri 4.0' kavramı gösterilmiştir. Endüstri 4.0 ile akıllı üretim sistemleri, üç boyutlu yazıcılar ve yapay zeka ortaya çıkmıştır. Böylece insana gerek olmadan makinelerin kendilerini ve üretimin her aşamasını kontrol etmeleri mümkün hale gelerek çalışma ilişkilerinde farklılaşma yaşanmıştır. Bu farklılaşma endüstri ilişkilerini de etkisi altına alarak yeni bir sistemin yaşanmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, temellerini kendinden önceki endüstrileşme sürecinin oluşturduğu, 1970'lerde bilgi teknolojilerine dayalı gelişmelerin ve küreselleşmenin etkisi ile ortaya

ıkan yeni ekonomi kavramının beraberinde getirdiği yeniliklerin işgücü piyasasında ve sendikal örgütlenme üzerinde yaratmış olduğu etkilerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, literatür taramasının yanında Türkiye ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin işgücü piyasası ve sendikal yapıları kurumlar tarafından yayınlanan veriler ile desteklenerek betimsel bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümde çalışma ilişkileri, pre-endüstriyel dönemde çalışma hayatı ve endüstriyel dönemde çalışma ilişkileri olmak üzere tarihsel süreçler içerisinde değerlendirilmiştir. Pre-endüstriyel dönemde çalışma hayatı tarım öncesi dönem, tarım toplumu ve feodal toplumdaki çalışma ilişkileri açısından ele alınmıştır. Endüstriyel dönemde çalışma ilişkileri ile ilgili ilk olarak endüstriyel dönemin yaşanmasının sebepleri ve gelişim süreci ele alınmıştır. Gelişim sürecinin ilk evresi olan tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin yaşandığı 'Endüstri 1.0', ikinci evresi olan 'Endüstri 2.0' ele alınmıştır. Endüstri toplumunun özellikleri ve bu süreçte yaşanan dönüşümler, çalışma ilişkileri, değişen üretim ilişkileri, yönetim yapısı ve sendikal örgütlenmenin ortaya çıkması bu bölüm içerisinde değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde post endüstriyel dönemde çalışma hayatı ele alınarak küreselleşme, teknolojiye yaşanan gelişmeler ve toplumsal dönüşümlerin etkisi ile ortaya çıkan 'bilgi toplumu' olarak da ifade edilen 'yeni ekonomi kavramı', ve yeni ekonomi kavramının temellerini oluşturan 'Endüstri 3.0' ve yeni ekonomik sistemin son evresi olan 'Endüstri 4.0' incelenmiştir. Dördüncü ve günümüzdeki son Endüstri Devrimi olan bu sistemin öncü ülkeleri ile Türkiye karşılaştırılarak Endüstri 4.0'ı yakalayabilmek için geliştirilen stratejiler ele alınmıştır. Yeni ekonomi kavramın özellikleri ve kendinden önceki sistemden farkları ile olumlu ve olumsuz yönleri açıklanmıştır.

Son bölümde ise, yeni ekonomi kavramı ve bu kavramı meydana getiren gelişmelerin işgücü piyasası üzerindeki etkisinin sonucu olarak ortaya çıkan esneklik kavramı, esneklik türleri ve esnek üretim modeli açıklanmıştır. Öte yandan bu kavramın istihdam ve işsizlik üzerindeki etkileri, sendikal örgütlenme üzerindeki etkileri OECD ülkeleri ve Türkiye açısından ele alınarak meydana gelen olumsuzluklara çözüm önerisi getirilmiştir.

1. BÖLÜM

1. PRE-ENDÜSTRİYEL VE ENDÜSTRİYEL DÖNEMDE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

Toplumların yaşadığı dönüşümler sosyo-ekonomik hayat üzerinde daima etkili olmuştur (Aktan ve Tunç, 1998: 119). Tarihsel süreçler incelendiğinde büyük dönüşümlerin yaşanmasına neden olan üç önemli dönemden bahsetmek mümkündür. Bu üç dönem ‘üç dalga’ olarak ifade etmektedir (Toffler, 2008: 11). Bunlardan ilki tarım ürünlerindeki üretimin ağırlıklı olduğu avcı-toplayıcı toplumdan tarım toplumuna geçişi içeren pre-endüstriyel dönemdir. İkinci önemli dönem ise endüstri üretiminin söz konusu olduğu tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi içeren endüstriyel dönemdir. Son dönem ise artık daha çok bilginin en önemli üretim kaynağı olduğunu vurgulayan, ‘yeni ekonomi’ kavramının ön plana çıktığı, sanayi toplumundan sanayi ötesi topluma geçişi içeren post-endüstriyel dönemdir (Günerhan, 2013: 17).

Çalışmanın bu bölümünde pre-endüstriyel ve endüstriyel dönemde çalışma ilişkileri ele alınmıştır. İlk olarak pre endüstriyel dönem; tarım öncesi toplum, tarım toplumu ve feodal toplum çalışma ilişkileri olmak üzere üç evrede incelenmiştir. Daha sonra endüstriyel dönem gelişim süreci, endüstri toplumunun özellikleri, toplumda yaşanan dönüşümler ve Endüstri Devrimi’nin çalışma ilişkilerine etkileri incelenmiştir. Ardından endüstriyel toplumdan günümüze kadar olan süreçteki çalışma ilişkileri ve geçirdiği değişimler ele alınarak bu değişimin sonucunda ortaya çıkan ‘yeni ekonomi’ kavramı üzerinde durulmuştur.

1.1. Pre-Endüstriyel Dönemde Çalışma Hayatı

Tarihsel süreç içerisinde yeryüzünde birbirine benzemeyen yüzlerce toplum yer almıştır. Bu toplumların dönüşümünün temelini üretici güçlerin yaşadığı değişim oluşturmaktadır (Güngör, 2011: 6). Bu toplumlar üretici gücün değişmesi ile ortaya çıkan yeni faaliyetlere ve kullandıkları teknolojilere göre isimlendirilmektedir (Kerov vd., 2011: 23). Kullanılan teknolojiler ve üretilen aletlerde gelişmeler, toplumsal yaşamda gelişimleri beraberinde getirmiştir. Tarım öncesi toplumlarda kullanılan sopa, taş gibi aletler, tarımın gelişmesiyle madenden yapılan aletlere göre daha basit kalmıştır. Madenden yapılan aletler

ise sanayi devriminin yaşanmasıyla geliştirilen aletlere göre basit kalmıştır (Güngör, 2011: 7). Üretilen aletler geliştikçe üretim ilişkileri ve emeğin niteliği de değişmiştir.

Pre-endüstriyel toplumlar kullandıkları teknoloji ve gösterdikleri faaliyetlere göre üç dönem şeklinde isimlendirilmiştir. Pre-endüstriyel dönemdeki toplumlar; tarım öncesi toplum, tarım toplumu ve feodal toplum şeklinde ifade edilmektedir (Bozkurt, 2013: 3).

Tarım öncesi toplumlar; avcı-toplayıcı toplumlar, hayvancılığa dayalı göçebe ekonomisine sahip toplumlar ve ilkel tarım toplumları olarak üç dönemi kapsamaktadır. Tarım öncesi toplumlar, teknolojik aletlere sahip olmayan, bir takım basit aletler geliştirerek hayatta kalmaya çalışan ve bireysel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik üretim yapan toplumlardır (Özkalp, 2004: 50). Dönemi genel özellikleriyle ele alacak olursak insanların hayatta kalmak için ortak hareket etme eğiliminde olduklarını söylemek mümkündür (Stalin, 2009: 34). Doğa karşısında güçsüz olan, icat ettiği aletler ile doğaya büyük çapta hükmedemeyen insanoglu içgüdüsel olarak hayatta kalmak için birlikte hareket etmiştir (Kongar, 1981: 22). Temel amaç hayatta kalmak ve bu amaca yönelik faaliyetlerle sınırlı olduğu için bu toplumda emek verimliliği düşüktür. Aile önemli bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır ve anaerik toplum yapısı söz konusudur.

Tarım öncesi toplumda insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik geliştirdiği aletler ve gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler sonucunda yeni bir toplum ortaya çıkmıştır. Bu toplum üretici gücün gelişmesi ve yerleşik hayata geçiş ile ortaya çıkan devlet, köy örgütlenmesinin, kölelik sisteminin görüldüğü tarım toplumlarıdır (Yüksel, 2014: 261).

Bu toplumda madenin gelişmesi ve işlenmesine bağlı olarak tarım gelişmiştir. Bu gelişmenin sonucu olarak ise iş bölümü kavramı ortaya çıkmıştır (Kerov vd., 2011: 51). Bu toplumda da daha önceki toplumda olduğu gibi aile kurumu ön plandadır. Aileyi oluşturan bireyler işlenen madenleri kullanarak tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır. Madenlerin işlenmesine bağlı olarak geliştirilen aletlerin etkisi ile bu dönemde emeğin verimliliği tarım öncesi toplumlara göre daha yüksektir. Bu toplumda göçebe yaşam yerini yerleşik yaşama, anaerik toplum ise yerini kadının ikinci planda kaldığı ataerik topluma bırakmaya başlamıştır (Şenel, 1982: 50).

Tarım toplumunda yaşanan gelişmelerin etkisi ile özellikle de yerleşik hayata geçişin sonucu olarak özel mülkiyet kavramı ortaya çıkmış, köleci toplum yapısına geçiş yaşanmıştır. Köleci toplum, diğer toplumlardan farklı olarak ortak çalışma yerine, üreten ve

üretimden kazanan grupların olduğu bir toplumdur. Yani köleci toplum, emeği sömürenler ve emeği sömürülenler olarak sınıfsal ayrımın olduğu toplumdur (Stalin, 2009: 27). Köleci toplum, kölelerin üretkenliğindeki azalma ve yaşanan halk ayaklanmalarının etkisi ile yerini yeni topluma ve sisteme bırakmıştır (Yurtsever, 2006: 33).

Kölelik sistemindeki çöküşün etkisi ile endüstri dönemi öncesindeki son toplum olan feodal toplum ortaya çıkmıştır. Bu toplum, feodal beylerin, loncaların ve serflerin oluşturduğu, sınıfsal tabakalaşmanın kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı bir toplumsal yapıya dayanmaktadır. Kölenin olmadığı fakat sınıfsal hiyerarşinin olduğu feodal sistemde sınıflar; toprak sahipleri, onların egemenliğinde olan köylüler ve zanaatkârlardan oluşmaktadır (Marx & Engels, 2013: 17). Bu dönemde zanaatkârların feodal beylere karşı birlikte hareket etme ihtiyaçlarından kaynaklı olarak lonca sınıfı ortaya çıkmıştır (Marx & Engels, 2003: 24). Kentlerin yükselişi ve lonca sınıfını oluşturan zanaatkârların ticaretle uğraşmasıyla birlikte feodal toplum çöküntüye uğramıştır. Feodalitenin çöküşü ile burjuvazinin yükselme dönemi yaşanmaya başlamıştır.

1.1.1. Tarım Öncesi Dönem ve Çalışma İlişkileri

İnsanoğlu var olduğundan beri her dönemde doğanın kendisine sunduğu imkânları kullanarak hayatta kalmaya çalışılarak ilkel üretim yapılmıştır (Kerov vd., 2011: 14). Bu nedenle insanoğlunun doğa üzerinde çok fazla hâkimiyet kurduğu bir dönemden bahsetmek mümkün olmamakla birlikte hayatta kalmak adına bir takım basit teknolojik aletler yapılmıştır. Bu basit teknolojik aletlerin mülkiyeti de dâhil olmak üzere, üretilen her şey birlikte hareket etme içgüdüsünün sonucudur. Tarım öncesi toplumlarda ortak mülkiyet anlayışı hâkimdir. Bu nedenle mülkiyete dayalı bir sınıfsallaşma ve tabakalaşma gibi ayrımların olmadığını söylemek mümkündür (Güngör, 2011: 8).

Tarımsal faaliyetlerin ortaya çıkmasıyla insanoğlu ile doğa arasındaki ilişki değişmiştir (Köten, 2012: 10). İnsanoğlu toprağı ekip biçerek doğaya egemen olmaya başlamıştır ve doğaya karşı bağımlılığı egemenliğinin artmasına bağlı olarak azalmaya başlamıştır. Böylece avcı-toplayıcı ve hayvancılığa dayalı toplumlardaki emeğin anlamı biçim değiştirmiştir. Bu değişimi anlamak için tarım öncesi dönemi oluşturan avcı-toplayıcı, hayvancılığa dayalı ve ilkel toplumunu detayları ile ele almak gerekmektedir.

1.1.1.1. Avcı-toplayıcı toplumlar

Antropolojik veriler besinin ortaya çıkışının, günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önce Mezopotamya’da ilk tarımsal faaliyetlere dayandığını göstermektedir (Kottak, 2008: 234). Besin üretiminin başlangıcından önceki dönemde yaşayan avcı-toplayıcı toplumlar, doğanın kendilerine sunmuş olduklarıyla temel gereksinimlerini karşılamaktadır (Sencer, 1987: 34). Yaşamlarının büyük bir kısmını avlanmak ve besin bulmakla geçiren bu toplum için esas kaygıyı gelecek değil, hayatta kalma mücadelesi oluşturmaktadır (Bozkurt, 2014: 52). Bu dönemde beslenmek ve hayatta kalmak için ihtiyaç olan kaynakların elde edilmesi gerekmektedir. Bu kaynakları elde etmek için insanoğlu etrafını oluşturan nesnelere ile yaşadığı olaylar arasında bağlantı kurup, doğada var olan odun ve taşları yontarak aletler geliştirmiştir. Bu yontulmuş taş ve odundan meydana gelen aletler ilk endüstri ürünlerini oluşturan basit teknoloji aletlerdir. İnsanoğlu doğanın kendisine sunmuş oldukları sonucunda geliştirdiği ve kendi emeği ile ortaya koyduğu aletleri kullanarak avlanma, giyinme ve korunma gibi gereksinimlerini karşılamıştır. Avladığı hayvanların postlarından kendine barınaklar yapan insanoğlu, maddi malların üretimine başlayarak toplumsal yaşamın temellerini atmıştır (Kerov vd., 2011: 15).

Maddi malların üretiminin artması için insanoğlunun düşünce ve gözlemleri sonucunda ortaya çıkarmış olduğu aletlere ihtiyaç olmaktadır. Fakat düşünce, gözlem ve zekâ tek başına yeterli olmamaktadır. Bunun yanında toplumsal ilişkiler ve doğaya bağımlı halden egemen hale gelmek için birlikte hareket etmek büyük önem taşımaktadır. Araştırmalar bu toplumun birlikte hareket ederek doğaya egemen hale gelip maddi malları ürettiklerini göstermektedir. Toplumdaki tüm üyeler, maddi malların üretimine katılarak, elde ettiklerini eşit bir şekilde paylaşmaktadır. Bu durum toplumda henüz sınıfsal yapının oluşmadığını ve eşit paylaşımın hâkim olduğunu göstermektedir (Mayor, 2013: 228).

Avcı toplayıcı toplum ile ilgili bilgilere arkeolojik çalışmalar sayesinde ulaşılsa da bu bilgiler, bu toplumun besin maddeleri ve kullandıkları araçlarla sınırlı kalmıştır. Toplumsal ilişkiler ile alakalı bilgiler çok yeterli olmamaktadır. Yapılan incelemelerde bu döneme geniş yer verilmemesinin sebeplerinden bir tanesini ise ekonomik anlamdaki yetersizlik oluşturmaktadır. Bu toplumu iki ayrı boyutta değerlendiren Lordoğlu (1986:12)’nin belirttiği üzere toplayıcılar besin toplamak amacıyla araç kullanmaktadırlar. Fiziksel özellik bakımından daha güçlü olan ve analık gibi görevi bulunmayan erkekler avcılıkla uğraşırken, kadınlar toplayıcılıkla uğraşmaktadır (Boratav, 1963: 107). Yaşlılar ise

deneyimlerinden dolayı büyük bir saygınlık figürünü temsil etmektedir. Bu durumun yanı sıra bu toplum için kullanılan kavramlardan biri olan 'avcı adam' kavramı avcılık faaliyetlerini erkeklerin gerçekleştirdiğini vurgular niteliktedir (Aydon, 2015: 29). Av faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinden sonra, toplayıcılıkta var olmayan boş zaman ortaya çıkmış ve boş zaman alet yapımında değerlendirilmiştir (Lordoğlu ve Özkaplan, 2003: 10). Toplumun sahip olduğu yapıdan hareketle, bu dönemde cinsiyete dayalı doğal bir iş bölümünün olduğu söylenebilir (Sezal, 2003: 206). İkel yaşamda iş bölümünden kaynaklı olarak üretim ilişkileri ve emek ile ilgili düzenlemeler, avcı toplumlarda da görülmektedir (Lordoğlu, 1986: 13). Kadınların ve erkeklerin günlük uğraşlarını gösteren bu doğal iş bölümü, zamanla kendilerine uzmanlık sağlayarak, emeğin üretkenliğinde artışa neden olmuştur (Kerov vd., 2011: 20).

Tarım öncesi toplumlarında emek kavramından bugünkü anlamıyla bahsetmek mümkün değildir (Kaya, 2009: 8-9). Emekten ziyade avcı ve toplayıcı toplumları kendi içinde verim açısından değerlendirecek olursak, avcılarda verimi yüksekken, toplayıcılarda verimin daha düşük olduğunu söylemek mümkündür. Bunun nedeni ise, avcılarının boş zamanlarını alet üretmek için kullanmaları oluşturmaktadır. Avcılar kendilerini ve çevresindekileri koruyarak toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve hayatta kalmak için taşları yontarak ve kırarak çeşitli aletler geliştirmişlerdir. Toplayıcılar ise analık, giysi, yiyecekleri ve bitkileri toplama, ekip biçme gibi benzeri işlerle ilgilenmişlerdir.

Erkek av faaliyetlerini gerçekleştirirken, kadının besin toplama faaliyetlerinde bulunması ve evin bakımı ile ilgilenmesi, üretkenliğin artmasına neden olmuştur (Karataş, 1989: 27). Fakat toplayıcı olan kadınların ilgilendiği işler düzenli geçime yardımcı olurken, erkeklerin avlanma işi tamamen tesadüfe kalmakta ve düzenli beslenmeyi garanti altına almamaktadır (Kerov vd., 2011: 36). Böylece kadının ekonomik yaşamda daha etkili rol oynaması, toplumsal örgütlenme biçiminin de anaerkil olduğu sonucunu ortaya koymaktadır (Kaya, 2009: 9). Kişisel mülkiyet kavramının olmamasından ve üretilen ürünler üzerinde ortak mülkiyetin olmasından dolayı kadın ve erkek toplumda eşit haklara sahiplerdir (Özkalp, 1998: 135). Ancak kadınların statüsü, sahiplendiği işler ve toplumda gösterdiği faaliyetlerden dolayı, erkeğe göre daha yüksektir (Gökçe, 1976: 49). Bütün zamanını ailenin geçimi için harcayan kadın, toplumda önemli ve saygın bir yere sahiptir (Zetkin, 1996: 12). Kadınların üstünlüğü, fiziksel gücün ön plana çıkmasına neden olan olaylara kadar devam etmiştir. Zamanla avcı toplayıcı toplumların gelişmesi, hayvancılığa dayalı göçebe

toplumları ve ilkel tarım toplumlarını ön plana çıkmıştır. Bu toplumların ortaya çıkması ile erkeğin üretimdeki rolü artmış ve toplumda yapılması gereken işler 'erkek işi' haline gelmiştir (Yaprak, 2003: 29). Bu durum, hem toplumsal yapıda hem de üretim ilişkilerinde köklü değişikliklere sebep olmuştur.

1.1.1.2. Hayvancılığa dayalı göçebe toplumlar

Hayvancılığa dayalı göçebe toplumlar, göç eğilimi içinde olan ve toplayıcılık gibi özellikler taşıyan bir dönemi ifade etmektedir. Avcı toplayıcı toplumlarda hayatta kalabilmek için avlanma düşüncesi, yerini bu dönemde avladıkları hayvanların yetiştirilmesine bırakmıştır. Bu toplumda hayvanları avlamak yerine, onları yetiştirerek et, süt ve derilerinden yararlanarak beslenme ve barınma gibi ihtiyaçların karşılanması söz konusudur (Şenel, 2004: 23). Bu dönemde insanoğlu kendisinin korunması ve beslenmesinin yanı sıra hayvanlardan yararlanabilmek adına onlarında beslenmesi ve korunmasıyla ilgilenmeye başlamıştır. Hayvanlardan faydalanmak adına hayvanların evcilleştirilmesi ve çitler içinde koruma altına alınması söz konusudur (Köten, 2012: 17). Bu durumdan dolayı özel mülkiyet kavramının temellerinin atıldığı söylenebilir (Mayor, 2013: 242). Bu dönemde insanoğlu doğanın kendisine sunmuş olduklarını kullanmak yerine, onlardan daha fazla verim alabilmek için mücadele etmiştir ve böylece doğaya bağımlı olma hali azalmıştır. Dolayısıyla avcı toplayıcı toplumda sadece avlanmak ve korunmak için geliştirilen basit teknoloji, bu dönemde hayvanların yetiştirilmesine yönelik olarak biraz daha geliştirilmiştir (Bozkurt, 2012: 162).

Bu toplumlar, hayvanlarının beslenme ihtiyacını karşılamak amacıyla göçebe bir yapıya sahiplerdir (Yılgür, 2015: 215). İnsanlar buldukları yerin şartları el verdiği kadar bitki yetiştirmişler, toprağın verimindeki azalma hallerinde ise hayvanlarına yeni otlaklar bulmak amacıyla göç etmişlerdir. Göçebe yapıya sahip olmalarından dolayı, daha çok taşınabilir nitelikte mal sahibi olma durumları söz konusudur. Göçebe olan bu toplumların, göçerken ya da göçtüğü yerde başka gruplarla karşılaşması sonucunda bir yandan ticaret gelişirken diğer yandan göçün sebep olduğu çatışmalar ortaya çıkmıştır (Berktaş, 1989: 153).

1.1.1.3. İlkel tarım toplumları

İlkel tarım toplumları, toprağın daha verimli olduğu yerde yaşayan bahçıvan toplumlardır (Bozkurt, 2012: 162). Hayvancılığa dayalı göçebe toplumların yetiştirmiş

olduğu bazı bitkiler, bu toplumun ortaya çıkmasında önemli rol oynamış, ilkel tarım toplumları hayvancılığa dayalı göçebe toplumlara göre doğaya daha çok egemen olmuşlardır (Kerov vd., 2011: 40).

Bu toplumlar göçebe hayat tutumlarını, toprağın verimini yitirmesine bağlı olarak şekillendirmişlerdir. Toprak verimsiz hale geldiğinde, tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmek adına g etme eğiliminde bulunmuşlardır (Murphy, 2000: 31). Bu nedenle toprağı işlemek için alet üretimine daha çok zaman ayırmışlar ve kullanabilecekleri basit el aletlerini üretmişlerdir (Seçilmiş, 2012: 5). Bu aletleri kullanarak toprağı ekip bimeleri sonunda elde ettikleri ürünler bütün toplumun ihtiyaını karşılayacak düzeyde olmuştur. Dolayısıyla bu toplumda, diğer toplumlara göre verimliliğin yüksek olduğu söylenilebilir. Verimlilik artışına da bağlı olarak, iş bölümü kavramı farklılaşmaya başlamış ve toplumda hiyerarşik bir yapı oluşmuştur. Böylece toplum yavaş yavaş avcı toplayıcı yapısından sıyrılarak tarım toplumu olma yolunda ilerlemiştir (Bozkurt, 2012: 168).

Tarım ncesi toplumların yapısı genel olarak değerlendirildiğinde; toplumsal ve siyasal bir örgütlenmenin, özel mülkiyetin söz konusu olmadığını, çalışma ilişkilerinde hiyerarşik ve sınıfsal yapının gelişmediğini söylemek mümkündür (Aksoy, 2018: 1481). Bu toplumlarda bireyin hayatta kalabilmesi ve yaşamını sürdürebilmesi için diğer bireyler ile birlikte toplum tarafından üstüne düşen görevi yerine getirmesi gerekmektedir. Bu toplumlardaki aile yapısı ve aynı soya ait olma düşüncesine bağlı olarak, bireyin menfaat ve çıkar duyguları ön planda değildir. Bu nedenle eşitlikçi bir paylaşım söz konusu olmuştur (Mayor, 2013: 233). Fakat hayvancılığa dayalı ekonomide hayvanların mülk edinilmesinden dolayı, farklı gruplar arasında çatışmalar yaşanmıştır.

Bu dönemde doğanın sundukları ile yaşamsal faaliyetler sürdürülmüş ve toprak tek üretim aracı olarak grlmştir. Doğaya olan egemenlik toplumlar arasında değişse de bağlılık aynı oranda kalmıştır. Bu nedenledir ki yaşanılan bölgede doğanın sunmuş oldukları yetersiz hale gelince toplumlar g eğilimi içerisine girmişlerdir (Aksoy, 2018: 1477).

1.1.2. Tarım Toplumuna ve alışma İlişkileri

Yaşamlarını avcı-toplayıcı olarak sürdüren ilkel toplumdan tarım toplumuna geçiş birden olmamıştır. Bu dönüşümün yaşanmasında birçok faktör etkilidir. Bu dönüşümün o dönemin coğrafi ve iklim şartlarından kaynaklandığını söylemek mümkündür (Berkday, 1989: 102). İklım şartlarından dolayı verimli arazilere göç eden dönemin avcı-toplayıcı

toplumu, hayatlarının devamlılığını sağlamak için tarımsal faaliyetlere başlayarak bu arazilere yerleşmiştir. Bu durum insanlık tarihinde yerleşik hayata geçişe sebep olduğu için dönüm noktası olarak sayılabilir (Aksoy, 2016: 32).

İlkel tarım toplumlarında, artan nüfusun beslenme ihtiyacının karşılanması için tarımsal faaliyetler gelişmiştir. Bu gelişim sonucunda, sulama alanları ve yerleşim yerleri oluşturularak, doğa üzerinde egemenlik sağlanmasıyla yarı göçebe hayat yerini, yerleşik hayata bırakmıştır (Şenel, 1982: 47). Tarım toplumuna geçiş beraberinde yerleşik hayatı, yerleşik hayat ise ekonomik ve toplumsal olarak birçok değişikliğe neden olarak, sanayi devriminin yaşanmasının temellerini oluşturmuştur. Sanayi devriminin yaşanmasında etkili olan makinaların üretilmesi ve sanayileşme adına yapılan buluşlar, yerleşik hayata geçişin sonucu olarak gösterilmektedir.

Avcı-toplayıcı olarak sürdürdükleri yaşamlarında, doğaya bağlı olarak yaşayan insanoğlu, ilkel tarım toplumunda kullanılan basit aletleri geliştirerek, doğaya bağımlı halden kurtulup, doğaya egemen hale gelmiştir. İnsanlar geliştirdikleri aletler sayesinde doğaya egemen hale gelince daha az göç eğiliminde bulunarak sabit yaşam alanları kurup yerleşik hayata geçmeye başlamıştır (Güvenç, 1979: 190).

Yerleşik hayatla birlikte tarım faaliyetleri planlı bir şekilde yapılmaya başlanmış ve emeğin verimliliği artmıştır. Çalışma ilişkilerindeki bu değişiklikler sosyal ve ekonomik alanda da bir takım dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Toplumsal olarak gerçekleştirilen faaliyetler ve bu faaliyetleri gerçekleştirmek için kullanılan teknolojiler değişmiştir. Sabanın bulunması ile ilk kez gerçek anlamda üretimde bulunan insanoğlu için toprak üretim aracı olmuş ve bu durum ise cinsiyete dayalı işbölümünde de bir takım değişimler yaşanmasına sebep olmuştur (Sencer, 1987: 37).

1.1.2.1. Yerleşik hayata geçiş

Tarım toplumunun en önemli unsurunu toprak oluşturmaktadır (Günay, 2002: 8). İnsanoğlunun yerleşik hayata geçiş ile sürekli olarak toprağı işlemeye yönelik faaliyetlerde bulunması, uzmanlaşmanın yaşanmasına sebep olmuştur. Toprak ile uğraşan insanoğlu, kullandığı aletleri geliştirirken, kendisi de gelişerek uğraş verdiği alanda uzmanlaşmıştır. Uzmanlaşma ve kullanılan aletlerdeki teknolojik gelişmeler ile üretimde verimlilik artışı gerçekleşmiştir.

Toplumdaki bireylerin toprağı işlemek için hayvan yetiştirmesi, yaptığı işte uzmanlaşma sağlaması, üretimde artışı yakalamak için kendi gücüne ve hayvanların gücüne bağlı olarak alet geliştirme gibi faaliyetlerde bulunmaları, tarım toplumunun ekonomik faaliyetlerini oluşturmaktadır. Tarım toplumunun teknolojik aleti olan pulluğun üretilip kullanılmaya başlanmasıyla, üretim büyük ölçüde artmış ve toprak daha geniş ölçüde işlenmiştir (Bozkurt, 2013: 15). Fakat kullanılan aletlerde yaşanan farklılaşma, pulluğun tarımda kullanılması, kadın ve erkeğin toplum içindeki rollerinde de bir takım değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Avcı toplayıcı toplumda avcı olan erkek, tarım toplumunda toprağı işleme işi ile ilgilenirken, avcı toplayıcı toplumda toplayıcı olan kadın, tarım toplumunda ev işleriyle ilgilenmeye başlamıştır (Köten, 2012: 22). Dolayısıyla avcı-toplayıcı toplumdaki anaerkil aile yapısı, tarım toplumunda yerini ataerkil yapıya bırakmaya başlamıştır. Ancak ailenin yapısında değişim yaşansa da ailenin önem derecesi yerini korumayı sürdürmüştür.

Tarım öncesi toplumlarda bireylerin üstlendiği görevlere bağlı olarak iş bölümü kavramına rastlanır. Ancak tarım toplumundaki iş bölümü kavramı tarım öncesi toplumlardan tamamen farklıdır. Bu toplumda ürün rastlantı değil geliştirilen üretim teknikleri ile elde edilmektedir. Geliştirilen teknikler ve aletler, işi kas gücünden daha kısa sürede yapınca, emeğin yerini almaya başlamıştır. Bu nedenle tarımsal faaliyetle uğraşan nüfus, tarım dışı alanlara da yönelmiştir. Sanat, bilim, zanaat bu alanlara örnek olarak verilebilir (Nikitin, 1996: 51). Bu durum ise beraberinde bir takım değişiklikleri getirmiştir. Örneğin zanaata olan yönelimin artmasıyla, ticaret gelişmiş ve ekonomik anlamda değişim yaşanmıştır. Zanaat, bilim ve sanat gibi tarım dışı işlerle uğraşanların kentlerde yaşamaya başlanmasıyla ticaret gelişmiştir. Gelişen ticaret sonunda ise arkaik adı verilen ilk kent devletleri oluşmaya başlamıştır. Kent devletlerinin ortaya çıkmasıyla, sosyal ve ekonomik hayatta bir takım değişiklikler yaşanmıştır. Toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik kanunlar çıkarılmış ve bu kanunlar ile güç tek bir elde toplanmıştır. Böylece tarım öncesi toplumlarda geçerli olan eşitlik ilkesi yok olmuş, ekonomik ve toplumsal alanda sınıflaşma meydana gelmiştir. Kişisel mülkiyetin sahipliğine göre yöneten/yönetilen, varlıklı/yoksul ayrımı ortaya çıkmış, akrabalık ilişkileri yerini bu sınıfsal ayrıma bırakmıştır (Güngör, 2011: 16).

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa; tarımsal faaliyetlerin gelişmesi yerleşik hayata geçişin yaşanmasına, yerleşik hayat ise arkaik devletlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Arkaik devletlerin oluşumu ise beraberinde kölelik sistemini getirmiştir.

Dolayısıyla her bir dönemin bir sonraki dönemin yaşanmasında önemli etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Dönemler arasında yaşanan gelişmeler ve değişimler ise sadece çalışma ilişkilerinde değil sosyal ve ekonomik hayatta da birçok değişimleri beraberinde getirmiştir.

1.1.2.2. Köleci toplum

İnsanoğlu, göçebe hayattan yerleşik hayata geçerken toprağı işlemeye yönelik aletleri geliştirmiştir (Dereli, 2015: 48). Yeni üretim aletleri toplumsal işbölümü kavramını meydana getirerek, yeni güç ilişkilerinin doğmasına sebep olmuştur (Güngör, 2011: 14). Kölelik sistemine geçişin temelinde de tarım toplumunda kullanılan aletlerdeki gelişim, toplumsal işbölümü kavramı ve üretim yapan işgücünün gelişimi yatmaktadır. Bu geçiş ile birlikte toplumsal alanda bir takım değişimler yaşanmıştır. Böylece toplum hürriyeti olanlar ve köleler olarak iki sınıfa ayrılmıştır (Güvenç, 1979: 261).

Köleci toplum, ilkel toplumlardan bazı yönleriyle ayrılmaktadır. İlkel toplumlarda ortak mülkiyetle birlikte herkesin belli şekillerde üretime katılması esas iken, köleci toplumda efendisi için çalışan, üreten ve ürettikleri efendisi tarafından sahiplenilen köle sınıfı vardır. Üretimle sadece bu sınıf ilgilenmektedir. Marx'ın ifadesiyle köleci toplum sınıflara sahip olan ilk toplumdur (Dereli, 2015: 50). Kölelik; ekonomik kaynaklara sahip ve hürriyeti olan bir kişinin sahip olduğu alanlardaki işleri, hürriyetinden yoksun bırakılmış kişiye gördürmek üzere ihtiyaç duyduğu insan gücü olarak tanımlanmaktadır (Bakır, 2016). Köle sınıfı ürettiği, efendi sınıfı ise bu üretilenleri tükettiği için köle emeği önemlidir. Fakat bu emeğe değer verilmemektedir (Arendt, 2011: 52).

Kölelerin ortaya çıkmasıyla ortak mülkiyetteki eşitlikçi sistem, yerini özel mülkiyetin olduğu, efendi tarafından kölenin çalıştırılarak üretilene el koyduğu sisteme bırakmıştır. Özel mülkiyet kavramı artı ürün sayesinde elde edilen birikim ile ortaya çıkmıştır (Dereli, 2015: 49). Böylece toprağın mülk edinilmesi ve tarımsal üretimde artı değer oluşması ile kölelik sistemi ortaya çıkmıştır.

Bu yeni çalışma ilişkisinde bir tarafı artı ürün üretmek için çalışan köleler oluştururken, diğer tarafı özgür olan, ortaya çıkan artı ürünün sahibi olan efendiler oluşturmaktadır (Kerov vd., 2011: 63). Köleler zengin aileler için çalışıp, onlara artı değer üretip, onların daha fazla zenginleşmesine sebep olmuştur. Böylece sınıfsal ayrışma daha keskin hale gelmiş, toplum köleler ve kölelerin sahipleri olarak ikiye ayrılmıştır (Güngör,

2011: 15). Toprak üzerindeki mülkiyet hakkı, toprağı işleyenler üzerinde de olmuştur. Böylece toprağı işleyen köle, toprak sahibinin malı sayılmaktadır ve ürettiklerinden sadece hayatta kalması için yetecek kadarını kullanma hakkına sahiptir (Okçuoğlu, 1999: 60).

Üretimde kullanılan demir ve madenin gelişmesine bağlı olarak gelişen aletler sayesinde ziraat gelişmiş ve tarım alanları genişlemiştir. Böylece daha fazla köleye ihtiyaç duyulmuştur (Balcı, T.Y.). Daha önce savaşlar sonucunda esir düşen kişiler, fazladan tüketici olarak görülüp öldürülürken, bu sistemde bu kişiler artı ürünü üretecek kişiler olarak görülüp, öldürülmeyip köle olarak çalıştırılmışlardır. Bu dönemde savaş esiri, artık öldürülen kişi değil, köle olarak çalıştırılan kişi haline gelmiştir (Politzer vd., 2008: 20). Köleliğin yaygınlaşmasıyla toprak sahipleri ve ticaretle uğraşan kişiler daha fazla köle çalıştırmıştır.

Köleciler toplumda egemen olan görüşe göre çalışma eylemi, kişilerin özel hayatlarını sürdürmeleri ve kendilerini kültürel açıdan donatmaları için bir engel olarak görülmekteydi (Ayas, 1982: 84). Bu nedenle üretimde köleleri çalıştırarak, ortaya hayatlarını kölelerin çalışması ile sürdüren, maddi ve kültürel zenginliklerini köleler sayesinde oluşturan efendi olarak adlandırılan bir sınıf çıkmıştır. Efendiler üretim işlerinde köleleri çalıştırarak, kendilerine boş zaman yaratmışlardır. Boş zamanlarını ise kendilerini geliştirmek için kullanmışlardır (Meda, 2012: 46). Fiziki güç gerektiren işlerden kölelerin çalıştırılması efendilerin vakitlerini sanata, bilime ve yönetime ayırmalarına sebep olmuştur (Ören ve Yüksel, 2012: 45). Bu durum ise zanaatkârların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Lordoğlu, 1986: 17). Örneğin tarımsal ürün olan üzümün fazla üretilmesi ve şarap yapılacak aletlerinde varlığı ile üzümün şarap yapan zanaatkârlar ortaya çıkmıştır (Tezgel, 2010: 8).

İlerleyen dönemde ticaretin ve el sanatlarına dayalı üretimin gelişmesi, tarımda verimliliğin düşmesi, kölelik sistemine olan ilginin azalmasına yol açmıştır. Kölelik sistemine ilginin azalmasının birçok sebebi bulunmakla birlikte, kölelerin verimliliklerini düşürmeleri, bazı coğrafyalarda köle fiyatlarının yüksek olması ve kölelerin veriminin bu fiyatları karşılayamaması bu sebeplerden bazılarıdır. Bazı coğrafyalarda ise köleler savaş sonrasında elde edilen esirlerden oluşmaktaydı. Fetihlerin durmasına bağlı olarak köle temini yapılamayınca bu sistem ortadan kalkmıştır (Dereli, 2015: 54).

Belli bir süre sonra mevcut köleler, sahibinin kendisi sayesinde kazanmış olduğu her şeye el koymasından dolayı verimini azaltarak ihtiyaçlara cevap verebilecek miktarda ürün üretmemektedir. Öyle ki köle kendi emeği sonucunda ürettiğinden sadece hayatta kalması için gerekeni kullanabiliyordu. Bu sebeple köleler verimini azaltma eğilimine girmişlerdir. Kölelerin verimlerinde yaşanan düşüş, askeri fetihlerin azalmasına bağlı olarak köle sayısında yaşanan düşüşler nedeniyle efendiler köleleri serbest bırakmıştır. Böylece yeni bir sistem ortaya çıkmıştır (Lordoğlu, 1986: 18). Kolonat sistemi olarak adlandırılan yeni sistem, kölelerin çalışmalarını artırmaları ve üretimde devamlılığı sağlamak için köleye topraktan pay verilmesine dayanmıştır (Yurtsever, 2006: 33). Bu sistem ile ortaya çıkan yeni sınıf olan koloneler, efendiler ile köleler arasında bir sınıfı temsil etmektedir. Bu sınıf ise feodal sistemdeki serflerin oluşumuna katkı sağlamıştır (Okçuoğlu, 1999: 64).

1.1.3. Feodal Toplum ve Çalışma İlişkileri

Köleci toplumun yerini feodal topluma bırakması, ilkçağın kapanıp ortaçağın yaşanmasına sebep olmuştur (Aydemir ve Genç, 2011: 227). Feodal toplum ise ortaçağ boyunca hâkim olmuş ve sanayi toplumunun temellerinin atılmasına sebep olmuş bir toplumdur. Merkezi idarenin olmadığı, ticari faaliyetlerin ve kent hayatının durduğu bir ortamda, feodal sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistem sınıfsal tabakalardan oluşan, toprağa dayalı üretim tarzının olduğu bir sistemdir (Kırchner, 1991: 154). Kölelik sisteminin temellerini hazırladığı, toprak sahibinin birçok açıdan geniş ayrıcalıklara sahip olduğu, toprak köleliğine dayanan sistem, 'feodalizm' olarak adlandırılmaktadır (Öksüz, 1980: 81).

1.1.3.1. Serflik

Feodal sistemde, eşitlik ilkesinin olmadığını ve sınıfsal tabakaların birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığını söylemek mümkündür. İlk sınıfı her türlü haklara sahip, serflerin efendisi olan, senyörler (soylular) oluşturmaktadır. Fakat genel anlamda bu sistemin, şekil değiştirmiş bir kölelik sistemi olduğu söylenebilir. Kölelik sisteminde olduğu gibi burada da serfler ve özgür köylüler için en önemli unsuru toprağa bağlılık oluşturmaktadır. Fakat bu sistemde kişisel kölelik, yerini toprak köleliğine bırakmıştır. Feodalizm, toprağın kişisel anlamda toplumu oluşturan bazı sınıflar tarafından kişisel mülk edinilmesi ve toprağa göre toplumsal düzenin oluşmasını ifade etmektedir (Çavdar, 2003: 49).

Bu sistemde kölelik sisteminden farklı olarak, kişisel kölelik değil, toprağa bağlı kölelik söz konusudur (Sezer, 1990: 60). Toprak bu sistemde çalışma ilişkileri ve toplumsal

ilişkiler anlamında en önemli ve en belirleyici unsur olmuştur (Dereli, 2015: 56). Toprak sahiplerinin iktidarı üzerine kurulan bu sistemde, devlete ait merkezi yönetimin olmamasından dolayı, toprağın kullanım ve mülkiyet hakkı senyörlere aittir (Tanilli, 2014: 53). Senyörler, malikânelerinde kendilerini ve egemenlikleri altında olan serfleri korumak adına, tehlikelere karşı emniyet kuvvetleri bulundurmaktadır (Öksüz, 1980: 82). Öyle ki toprağın yönetim hakkına sahip olan senyörler, toprağın işlenmesi için serfleri çalıştırmışlardır. Böylece toprağın üretim ve yönetimi parçalara ayrılmıştır (Göze, 2016: 42). Feodal toplumda çalışma ilişkilerinde eşitsizliğin hâkim olduğu, sınıfsal bir yapı söz konusudur. Bu sınıflar; toprağa bağlı çalışan serfler, toprak sahibi olan senyörler, belli ücret karşılığında senyörler için çalışan serbest köylüler ve şehirde ticaretle uğraşan burjuvalardan oluşmaktadır (Aydemir ve Genç, 2011: 229).

Bu sistem köleci sisteme benzemekle birlikte önemli farkları da içerisinde barındırır. Kölelik sisteminde köleler, artı ürünü üretmelerinin kendilerine bir faydası olmadığı gerekçesiyle verimlerini düşürmüşlerdi. Feodal sistemde ise verimde artışı yakalayabilmek için senyörler, toprağı işleyen serflere, toprağın bir kısmını sadakatleri karşılığında ödül olarak vermiştir (Bloch, 2016: 548). Dolayısıyla bu sistemde senyörler için çalışan serfler, sınırlıda olsa kendilerine ödül olarak verilen toprağın kullanım hakkına sahip olmuşlardır (Aydoğan, 2006: 32). Bu ödül ve mülkiyet sahipliği “fief” adı verilen bir sözleşme karşılığında yapılmıştır (Dereli, 2015: 56). Bu sözleşmeye göre senyörler köylüleri korumakta ve yardım etmekte, toprağı işlerken ihtiyaçları olan aletleri köylülere sağlamakta, köylüler ise toprağı işlemektedir (Göze, 2016: 65). Böylece köylüler senyörler için çalışırken kendilerine verilen topraklarda da kendi adlarına çalışmaktadırlar. Bu sözleşmenin temelinde karşılıklı faydacılık yer almaktadır. Korunma, beslenme ve barınma gibi temel gereksinimlere ihtiyaç duyan köylüler bu ihtiyaçlarını karşılamak için senyörlere bağlı kalırken, senyörler ise topraklarını işletip daha çok ürüne sahip olma isteği ile bu sözleşmede taraf olmaktadır (Bloch, 2016: 205). İlkçağda sadece mülkiyet efendiye aitken ve köleler karın tokluğuna efendilerin topraklarında ve özel işlerinde faaliyet sürdürüyorken, ortaçağda serfler, senyörlerin topraklarının yanında, kendilerine ait olan arazilerde de faaliyet göstermektedirler. Köleler ile serfler bu açıdan birbirinden ayrılmaktadırlar. Serfler köleler gibi alınıp satılamaz, serflerin satılması için işledikleri toprakların mal sahipliğinin başka biri tarafından satın alınması gerekmektedir. Senyörün arazisini başka birine satması durumunda serflerin bağılılıkları da yeni arazi sahibine karşı olmaktadır (Huberman, 2007: 14).

Serf ve senyör arasındaki bağımlılığı ifade eden feodal sistemin üretici gücü, serflerdir. Bu sistemde üretim, toprak sahipleri olan senyörler için serfler tarafından, malikâne adı verilen geniş topraklar üzerinde yapılmaktadır (Erdem, 2009: 36). Bu topraklardan ilki “demense” olarak adlandırılan, senyör için çalışılan ve senyöre ait toprakları ifade etmektedir. İkincisi ise “mansus sevi” olarak adlandırılarak serflere senyörler tarafından kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla verilen topraklardır (Bloch, 2016: 73). Serfler öncelikle senyöre ait olan araziye işlemek durumundadır. Serfler senyörlerin üretim araçlarıyla, yine senyörlerin topraklarını işlemektedirler. Fakat bunun yanında kendilerine senyörler tarafından verilmiş toprakları da aynı üretim araçlarıyla işlemektedirler (Tezgel, 2010: 13). S erf çalışma süresinin bir kısmını senyörün topraklarında ona artı ürün üretebilmek adına kullanır ve bu süreye ‘ek emek süresi’ adı verilmektedir. Geriye kalan süreyi ise kendisi ve ailesi için kullanır, bu süreye ‘gerekli emek süresi’ adı verilmektedir (Nikitin, 1995: 38).

Karl Marx’a göre feodal bey, toprak üzerinden üç farklı şekilde rant sağlamaktadır. Bu rantlar feodalizmin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. İlk rant köylülerin kendi aletlerini kullanarak çalışma sürelerinin bir kısmında feodal beyin topraklarında, geri kalan kısmında ise kendi topraklarında çalıştığı emek-ranttır (Marx, 1990: 691). Emek rantı, kölelik sistemine benzer olması ve verimlilik artışının parlak olmamasından dolayı zamanla yerini ürün-ranta bırakmıştır. Ürün-rantta köylü zamanını dilediği gibi kullanmaktadır. Fakat senyörün istediği miktarda harcı ya da ürünü düzenli olarak vermek durumundadır. Bu rantta köylünün hür olduğunu ve böylece verimlilikte artışın yaşandığını söylemek mümkündür (Okçuoğlu, 1999: 67). Para-rantta ise üretici köylünün, toprak sahibine ürünün fiyatını aktarması söz konusudur. Para-rant, zamanla feodal sistemin sonunu hazırlamış, kapitalist sistemin temellerini oluşturmuştur (Köten, 2012: 34). Bunun sebebini ise köylünün feodal beye para ödemek için ürününü pazara çıkararak, ürünü metalaştırmasının etkili olduğu söylenebilir. Ürünün metalaştırılması, üretici ile feodal arasında yazılı sözleşmelerin yapılmasına neden olmuştur. Böylece köylü, kullanım hakkına sahip olduğu toprağı kaybederek, mülksüzleşmiştir (Okçuoğlu, 1999: 69).

Malikâne düzeninde kötü koşullarda çalışan serfler, daha fazla gelir elde edebilmek adına şehirlere göç etmişlerdir (Lordoğlu ve Özkaplan, 2003: 18). Böylece malikânede çalışan sayısı ve toprağına bağlı üretimde verimlilik azalmıştır. Bir yandan feodal sistem çökme eğilimi içerisine girerken diğer yandan ticari faaliyetlerin ve kent hayatının

canlanmasıyla birlikte modern toplumun başlangıcının temelleri atılmıştır (Kırchner, 1991: 78).

1.1.3.2. Lonca örgütlenmesi

İlkçağın kapanıp ortaçağın açıldığı feodal sistemde, ortaçağın sanayi ile ilgili temelini lonca örgütlenmesi oluşturmaktadır (Kerov vd., 2011: 11). Köylerde serfler üzerinde baskın olan senyörler, kentlerde zanaatın içinde örgütlenmiş loncalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani zanaatkârları serflere, loncaları ise senyörlere benzetmek mümkündür (Köten, 2012: 35). Loncalar, zanaatkârların bir araya gelerek oluşturdukları mesleki birliklerdir. Bu birlikler nüfus artışı ve şehirlerin oluşması ile etkin hale gelerek piyasanın canlanmasına katkıda bulunmuşlardır (Öksüz, 1980: 91).

Loncalar, zanaatkârların kent merkezinde yürütmekte olduğu faaliyetlerin etkisi ile kentlerin, ekonomik anlamda aktif duruma gelmesiyle oluşmuştur. Kentlerde ekonomik anlamda yaşanan canlılık sonucunda, tarımsal yapıda da canlılık beklenmiş fakat yakalanamamıştır (Tezgel, 2010: 17).

Lonca, aynı zanaat alanında faaliyet gösterenlerin oluşturduğu, zanaat ile ilgili her türlü kuralları belirleyen, zanaatkârları hem denetleyen hem de koruma altına alan, dayanışma temelli bir topluluktur (Erdem, 2009: 42).

Bu sistemde çalışma ilişkilerinde gelenekselci ve kuralcı yapının hâkimiyeti söz konusudur. Loncaların zanaatkârlara, yalnızca geçimlerini sağlayabilecekleri oranda üretim yapmalarına izin vermeleri, daha fazla üretime izin vermemelerinden dolayı kapitalist bir birikimin sağlanması söz konusu olamamıştır (Köten, 2012: 62). Bu durum verimsiz çalışmayı beraberinde getirmiştir. Genel olarak bu dönemdeki çalışma olgusu, geleneklere bağlı olarak, hayatta kalabilmek adına, gereksinimlerin karşılanmasına yönelik eylemdir. Daha fazla kazanıp, yatırım yapmaya yönelik bir eylem söz konusu değildir.

Loncalar arasında eşitlik esastır. Çünkü amaç daha çok kazanmak değil, daha kaliteli üretmektir. Bu nedenle rekabetçi bir ortam söz konusu değildir. Otorite sahibi olan loncalar, kaliteli üretimin yapılabilmesi için çırakları uzun süreli, katı eğitimlerden geçirmektedirler. Fakat bu sistem, kentlerde birçok kişinin birikmesi, ticari gelişmeler, yeni iş olanaklarının ortaya çıkması ve yeni pazarların gelişmesiyle son bulmuş, yerini kapitalist sisteme bırakmıştır.

Özetle endüstri öncesi dönem denilen pre-endüstriyel dönemde çalışma ilişkileri değerlendirildiğinde; aktörlerini önceleri hayatta kalmak için mücadele veren bireyler oluştururken, eşitlik ilkesinin bozulmasına bağlı olarak sınıfsal tabakalar oluşmuştur. Bu tabakalar isim değişikliğine uğrasa da hiyerarşik düzen hepsinde aynı olmaktadır. Çalışma biçimleri devamlı bir bağlılık üzerine kurulmuştur. Bu bağlılık önceleri doğaya karşı olurken, egemenliğin artmasıyla toprağa karşı, daha sonra ise sınıfsal tabakaların ortaya çıkmasıyla devlete, feodal sistemde ise senyörlere ve loncalara karşı olmuştur. Çalışma ilişkilerinin konusunu ise en genel şekliyle başlangıçta hayatta kalma mücadelesi içerisinde bireylerin gösterdiği faaliyetler, sonraları ise üretim ve çalışma koşulları oluşturmaktadır. Çalışma ilişkileri ise menfaat üzerine kurulmuştur. Bu menfaat önceleri toplum adına ve dolayısıyla kişinin bireyselliği adına olurken, tabakalaşma ile üst sınıflar adına olmuştur. Fakat bu dönem kendi içerisinde bir takım değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. Coğrafi keşifler, ticaretin gelişmesi, sermaye birikiminin artması ve teknolojiye yaşanan gelişmeler sanayileşme sürecinin temellerini oluşturmuştur. Sanayileşme ise çalışma ilişkilerinde köklü değişimleri beraberinde getirmiştir.

1.2. Endüstriyel Dönem ve Çalışma İlişkileri

İnsanlığın var oluşundan beri toplumlar bir takım gelişmelerin sonucunda değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Bu değişim ve dönüşümler birçok alanı etkilediği gibi çalışma ilişkilerini de etkilemiştir. Feodal toplumun yerini endüstri toplumuna bırakması, 'Endüstri Devrimi'nin yaşanmasıyla gerçekleşmiştir. Endüstri Devrimi insanlık tarihinin o zamana kadar hiç tanık olmadığı değişimlere sebep olmuştur. Toplumsal açıdan sanayi toplumu ortaya çıkarken, feodal toplumun serf-köylü-senyör sınıfı, yerini endüstri toplumunun işçi ve işveren sınıfına bırakmıştır.

Bu bölümde Endüstri Devrimi'nin yaşanmasına neden olan gelişmeler, bu devrim sonucunda oluşan yeni toplumsal yapı ve özellikleri, endüstrileşmenin etkisiyle yaşanan dönüşümler ve bu devrim ile değişen çalışma ilişkileri ele alınmıştır.

1.2.1. Endüstri Devrimi, Nedenleri ve Gelişim Süreci

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başları, çalışma ilişkileri başta olmak üzere her alanda değişim ve dönüşümlere sebep olan 'Endüstri Devrimi'nin yaşandığı dönemdir. Bu devrimin İngiltere'de yaşanmasına buhar makinasının icadı, 1648'de 'püriten devrim' olarak adlandırılan Oliver Cromwell isyanı, ideolojik- sosyolojik ve politik yapının uygun olması,

demografik nedenler, tarımda yaşanan hareketlilik, sermaye birikimi, teknolojik nedenler etkili olmuştur (Torun, 2003: 182). Rönesans ve reformun yaşanmasının etkilerinin yanı sıra Fransız İhtilali de bu devrimin yaşanmasına sebep olmuştur. Keşiflerin ve ticaretin etkisi ile İngiltere'nin dünyada en zengin devlet olması devrimin orada yaşanmasının altındaki en önemli sebebi oluşturmaktadır (Şenkal, 1999: 13). Devletin piyasaya müdahalesinin bulunmaması da Endüstri Devriminin yaşanmasına katkı sağlamıştır (Deane, 1995: 193).

Üretimde kullanılan teknolojide büyük değişiklik yaratan bu devrim, buhar makinasının icadıyla mümkün olmakla birlikte bu devrimin yaşanması buharlı makinanın icat edilmesi ile sınırlı değildir (Özdemir ve Parlak, 2011: 218). Torun (2003: 183)'a göre Endüstri Devrimi ekonomik anlamda yaşanacak gelişmelerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Fiziksel gücün yerini, makine gücünün alarak, üretimde köklü değişikliklerin yaşanması Endüstri Devrimi olarak tanımlanmaktadır (Özsoylu, 2017: 42). Endüstri Devrimi ile İngiltere'de teknolojik gelişmelerin yaşanması ve buhar makinasının üretimde kullanılması ile büyük üretim alanları meydana gelmiştir (Tezgel, 2010: 30). Üretim ilişkilerinde emek ve sermaye sınıfı olmak üzere iki sınıf ortaya çıkmıştır (Güzel, 2014: 157). Bu devrimin etkisi ile ekonomik hayatın yanı sıra sosyo-ekonomik yaşamda da köklü dönüşümler yaşanmıştır (Hatman, 2003: 8).

Yeni çalışma ilişkileri ve yeni toplumsal ilişkilerin ortaya çıkmasında etkili olan Endüstri Devrimi, birçok faktörün gerçekleşmesiyle mümkün olmuştur. Bu faktörler; sosyal, ekonomik ve teknolojiktir. Endüstri Devriminin yaşanmasında etkili olan ekonomik nedenleri, sermaye birikimi ve işçi sınıfının ortaya çıkması oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra nüfusta ve tarımda yaşanan değişimler ile ticari alandaki değişimler de ekonomik nedenler arasında sayılmaktadır (Tezgel, 2010: 21-32).

Sanayileşme öncesi dönemde yaşanan nüfus artışı, bu nüfusun kırdan kente göç etmesiyle kent nüfusundaki artış, sanayileşme sürecini en önemli gelişmeleri arasındadır (Berk vd., 1966: 24). Bu göçün yaşanmasının tetikleyicisi ise İngiltere'de tarımsal arazilerin hayvancılık için kullanılmasıdır (Özüğurlu ve Güngör, 1997: 21). Bunun yanında tarımla ilgili yasal düzenlemeler, tarımda makineleşmenin yaşanmasıyla birlikte verimlilik artışının yaşanması ve üretilen ürünlerin kentlerde pazarlanacağı bir yapının olması, endüstrileşme sürecinde etkili olmuştur. Dolayısıyla nüfusun artışına bağlı kentleşme olgusunun yaşanması Endüstri Devriminin yaşanmasına yardımcı olmuştur (Türkdoğan, 1981: 145). Kırdan kente göç ile çalışma ilişkilerinde, sosyo-ekonomik hayatta, yönetim ilişkilerinde

ciddi anlamda değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Göç eden kişiler, sanayide istihdam edilmiş ve sanayinin ilk ucuz işgücünü oluşturmuştur. İstihdam edilen emek sınıfının ücretlerinin, bu sınıfın ürettiği malların satış fiyatından düşük olması, sermaye sınıfının birikim elde etmesini sağlamıştır (Marx, 2004: 212). Öte yandan nüfusun artış hızının, milli geliri aşması, negatif bir etki yaratmıştır (Tezgel, 2010: 34). Fakat nüfus artışı tek başına Endüstri Devrimini etkilememiştir. Bu unsur diğer unsurlarla bir araya gelince Endüstri Devrimi üzerinde etkili olmuştur.

Ekonomik nedenlerin yanı sıra teknolojik nedenlerde, Endüstri Devriminin yaşanmasında etkili olmuştur. Buhar makinasının icadı ve bu makinenin üretimde kullanılarak daha fazla ürün elde edilmesi ve bu ürünün ulaşımdaki gelişmeler sayesinde taşınıp pazarlanması, Endüstri Devriminin yaşanmasında tetikleyici olan teknolojik nedenler arasındadır. Buhar makinesinin icadı emek sınıfını bir hayli etkilemiştir. Makinenin icadı ile birlikte fabrikalarda seri üretimin artması, zanaatkârlara olan ihtiyacı azaltmış, bu durum ise ücretlerinin düşmesine ve işten çıkarmalara sebep olmuştur. Bu nedenle emek sınıfı, 'ludizm' olarak adlandırılan, makinelerin kendilerini işsiz bıraktığı ya da düşük ücretle çalışmaya mahkûm bıraktığı düşüncesiyle, makinelere zarar vermeye yönelik hareketlerde bulunmuşlardır. Buhar makinesinin icadı sadece üretim ve çalışma ilişkilerinde değişiklik yaratmamıştır. Bu icat üretilen ürünlerin dağıtımında da etkili olmuştur. Bu dönemde demirden makinelerin yapılması ve buhar gücünün bunların çalıştırılmasında kullanılması ile üretilen ürünlerin bu yollarla taşınması söz konusu olmuştur. Demiryolu ve denizyolu taşımacılığı önem kazanmıştır. Bu gelişmeler ise ekonomik anlamda Endüstri Devriminin yaşanmasına katkı sağlamışlardır.

Endüstri Devrimi'nin yaşanmasına sebep olan bir diğer faktör ise sosyolojik nedenlerdir. Sosyolojik nedenler daha çok Endüstri Devrimi'nin yaşanmasına toplumsal olarak düşünsel anlamda bir katkı sağlamıştır (Tezgel, 2010: 49). Sosyolojik nedenler arasında daha çok toplumda yaygın olan protestan ahlaktan bahsetmek mümkündür. Bu anlayışa göre, insanın kurtuluşu sadece tanrının merhametine bağlıdır ve başka birisi ile kurtuluşa ermek mümkün değildir (Torun, 2003: 92). Bu durum insan ile yaratıcı arasındaki araçları ortadan kaldırmıştır. Böylece insan akli, din ile alakalı batıl görüşleri reddederek, ibadeti yalnız yaratıcıya ederek, çalışmaya ve üretmeye odaklanmıştır. Bu durum ise ekonomik anlamda gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlayarak endüstrileşme sürecine ivme kazandırmıştır.

Toffler'e göre üç dalga olarak bahsedilen ve günümüzde dördüncü dalgasını yaşadığımız Endüstri Devrimi, yüzyıl odaklı ayırım yapıldığında; 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortasına kadar 'makine devrimi' ve 19. yüzyılın ortasından günümüze kadar ise 'teknoloji devrimi' olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir (Sander, 2011: 209). İlk aşamayı makinelerin, hammaddelerin ve madenlerin icadını içeren endüstri 1.0 ve endüstri 2.0 oluştururken, ikinci aşamayı enerji ve bilgisayar sistemlerinin sanayide kullanıldığı ve bilgi-iletişim teknolojilerinin yaygınlaştığı endüstri 3.0 ve endüstri 4.0 oluşturmaktadır.

1.2.1.1. Birinci sanayi devrimi: Endüstri 1.0

Çalışma kavramı bugünkü anlamını endüstrileşme süreci ile kazanmıştır (Ören ve Yüksel, 2012: 44). Endüstrileşme, üretimin fabrikalara dayalı olarak gerçekleştiği toplumsal örgütlenme biçimi şeklinde ifade edilmektedir (Bozkurt, 2014: 5). Çalışma olgusu insanoğlunun varlığından itibaren var olan bir kavram olsa da resmi anlamda Endüstri Devriminin etkisi ile anlam kazanmaktadır. Çalışma olgusuna anlam kazandıran ilk devrim tarım ekonomisinden endüstriyel ekonomiye geçiş ile yaşanmıştır. Tarım ekonomisinde basit aletler yardımıyla kas gücüyle yapılan üretim, endüstri devriminde makineler yardımıyla yapılmaya başlanmıştır.

Birinci Endüstri Devrimi'nin yaşanmasında Thomas Newcomen tarafından 1712'de icat edilen ve 1781 yılında James Watt tarafından mekanik sistemlerle geliştirilen buhar makinası etkili olmuştur. Bu makinanın dokuma tezgahlarında kullanılması ile Endüstri 1.0 yaşanmıştır (Eğilmez, 2017). Buharın üretimde kullanılması ile endüstri öncesi dönemde insanların tarım yapabilmeleri için kullanılan su, artık üretim yapmak için kullanılabilir hale gelmiştir. Bu keşifle birlikte el emeğinin yerini makine üretimi almıştır (Genç, 2018: 237). Buhar makinesinin geliştirilmesi ve basınçlı hale getirilmesi ile bu teknoloji gemi ve tren gibi ulaşım araçlarında da kullanılmıştır. Bu dönemde kinetik enerjiden elde edilen mekanik enerji sanayide en önemli unsur haline gelmiştir (Günay, 2002: 6).

Buharın yanı sıra kömür madeninin de kullanılmasıyla makineleşme yaygınlaşmaya başlamıştır. Üretimin el sanatlarına dayalı küçük atölyeler yerine fabrikalarda yapılması, el emeği ile çalışan küçük üreticiler üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır. Küçük atölye tarzında aile işletmeleri, yerini fabrikalara bırakmıştır. Küçük atölyede el emeği ile yapılan üretimin yerini, makineler ile fabrikada yapılan üretimin almasıyla verimlilikte de önemli artışlar sağlanmıştır.

Buharın icadı, kömürün maden olarak kullanılması ve demirin de kullanılarak geliştirilen demiryolları, bu aşamada elde edilen ürünün dağıtılmasını kolaylaştırırken, Endüstri Devrimi'nin yaygınlaşmasını da sağlamıştır (Pekci,2017).

1.2.1.2. İkinci sanayi devrimi: Endüstri 2.0

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Almanya'da Endüstri Devrimi'nin ikinci aşaması gerçekleşmiştir (Öcal ve Altıntaş: 2018: 2071). Bu aşama, enerji kaynaklarından özellikle elektrik enerjisinin üretimde etkin kullanılması, elektrikli ve içten yanmalı motorun icadına bağlı olarak yaşanmıştır (Günay, 2002: 6). Elektrik enerjisinin fabrikalarda üretimde kullanılması, kömürün yerini, petrolün alması ve seri üretimin temellerinin atılması bu dönemin en önemli özellikleri arasında yer almaktadır (Genç, 2018: 238). Öte yandan telefon ve radyo gibi haberleşme cihazlarının icadının etkisi ile Endüstri 2.0 diğer ülkeleri de etkisi altına almıştır (Kent,T.Y.). Bu dönemde demiryollarının gelişmesiyle ulaşım ve bunun etkisi ile de ticaret hız kazanmıştır. Bütün bu gelişmeler kentlerin gelişimini ve ailelerin hayat tarzlarının değişmesini hızlandırmış, devletlerin güçlenmesinde etkili olmuştur (Taş, 2018: 1821).

Bu dönemde Henry Ford'un otomotiv üretiminde elektrik enerjisini kullanarak oluşturduğu sistem olan kayan bant sisteminin, endüstrileşmenin gelişmesindeki etkisi çok önemlidir (Özdoğan, 2017: 19). Kayan bant sistemi etrafında işçiler kendilerine tayin edilmiş işleri yapmakla görevlidirler. Bu sistem çalışma ve sosyal hayat bakımından en iyi şekilde Charlie Chaplin'in 'Modern Times' adlı filminde anlatılmaktadır. Bu filmde üretimde çalışan ve işi sürekli olarak vıda sıkmak olan Chaplin'in iş hayatında gerçekleştirdiği hareket sosyal hayatını da etkilemektedir. İşi aksatmadan yapması için dönemin bir diğer teknolojisi olan yemek yedirme makinası da Chaplin'in üzerinde denenmekte, bu durum ise çalışma hayatındaki kötü şartları anlatmaktadır.

Endüstri 2.0'ın yaşandığı 1950'li yıllarda, elektrikle çalışan hesap makinasının icadı yeni ekonomi kavramının temellerini oluşturan 'Endüstri 3.0' ve beraberinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak 'Endüstri 4.0' üzerinde etkili olmuştur. Endüstrileşmenin evrelerini oluşturan ve yeni ekonomik sistemin ortaya çıkmasını sağlayan bu iki kavram araştırmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

1.2.2. Endüstri Toplumunun Özellikleri ve Yaşanan Dönüşümler

Endüstri toplumu kendinden önceki pre-endüstriyel toplumdaki her yönüyle farklı bir toplumu ifade etmektedir. Bu toplum bazı değişimler sonucunda Endüstri Devriminin etkisi ile ortaya çıkmış bir toplumdur. Bu etki ile sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanda pre-endüstriyel topluma kıyasla bir takım değişimlerin yaşandığı görülmektedir.

Pre-endüstriyel toplumlardan her yönüyle farklılık gösteren endüstri toplumunu yapısal olarak anlayabilmek için başta aile, emek, din, iktisat, politika, eğitim gibi bu toplumu oluşturan kurumları anlamak gerekmektedir. Bu kurumlar birbiriyle bağlantılı bir şekilde değişime uğramıştır. Örneğin ailede yaşanan dönüşüm, işgücünde ve eğitimde de dönüşümün yaşanmasına sebep olmuştur.

Pre-endüstriyel toplumlarda aileyi oluşturan bireylerin bir arada çalışması, endüstri toplumunda üretimin fabrikalarda yapılmaya başlamasının da etkisiyle yerini belli ücret karşılığında işverene bağımlı çalışmaya bırakmıştır (Dereli, 2015: 70). Çalışma ilişkilerindeki bu değişiklik, sanayileşmenin etkisiyle ortak çıkar yani biz duygusunun önemini yitirmesine sebep olmuştur (Bozkurt, 2014: 17). Böylece aile yapısı değişime uğramış, bireylerin fabrikalarda istihdam edilmesi ile ev ve çalışma alanları birbirlerinden ayrılmıştır. Bunun yanı sıra tarım toplumunun geniş ailesi, yerini endüstri toplumunun modern aile tipi olan çekirdek aileye bırakmıştır. Çekirdek aile yapısı, ev ve işin birbirinden ayrılması sonucunda ön plana çıkmıştır. Fabrikalarda çalışan aile bireyleri, yaşlıların bakımı ve çocukların eğitimleri ile ilgilenemeyince yaşlıların bakımı ile yaşlı kurumları, çocukların eğitimleri ile eğitim kurumları ilgilenmeye başlamıştır (Toffler, 2008: 38).

Fabrikaların ön plana çıkması, eğitim kurumunda da değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Okullarda gelecekte fabrikalarda çalışmaya uygun işçileri yetiştirmeye yönelik eğitim verilmiştir. Disiplin, zamanında iş teslimi, düşünmeden üstüne düşeni yerine getirme ve itaat gibi kavramlar eğitim kurumlarının en temel amaçlarını oluşturmuştur (Bozkurt, 2014: 17). Bu dönemde fabrikada çalışan işçileri, pre-endüstriyel dönemde el emeği ile tarımda çalışan işçiler oluşturmaktadır. Sanayileşmenin etkisi ile kırdan kente göç ile bu kişiler fabrikalarda istihdam edilmiştir. Pre-endüstriyel toplumlarda zanaatkarlardan oluşan kısım vasıflı sanayi işçilerini oluştururken, diğer kısım ise vasıfsız sanayi işçilerinden oluşmaktadır (Bozkurt, 2014: 166). İşçilerin vasıfsız olmaları sebebiyle bu işçilere çeşitli eğitimler verilerek iş bölümü oluşturulmuştur. Dolayısıyla yeni sistemle bu kişilerin uyumlu

hale getirilmeleri için kişilere verilen eğitim büyük önem taşımaktadır. Aynı şekilde yarının fabrika işçilerini de eğitim sistemi fabrikalara uyumlu şekilde yetiştirmektedir. Aslında iş bölümü kavramı sadece bu topluma özgü bir kavram değildir. Bu kavram pre-endüstriyel toplumlarda da görülmektedir. Tarım toplumlarında işin aile bireyleri tarafından küçük parçalara bölünerek yapılması ve avcı toplayıcı toplumlarda kadın ve erkeklerin iş tanımlarının birbirlerinden farklı olması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu topluma özgü olmayan işbölümü kavramı bu toplumda farklılık göstermektedir. Burada işbölümünde uzmanlaşma söz konusudur (Bozkurt, 2014: 18).

Bu dönemin iktisadi anlayışı, liberal ekonomi olarak adlandırılan temelinde 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' anlayışının hâkim olduğu bir liberal kapitalizmi temsil etmektedir (Albertini, 1995: 18). Bu anlayışın temelini ise daha çok iktisadi girişim özgürlüğü ve rasyonel düşünme yani akılcılık oluşturmaktadır. Bu anlayış çalışma ilişkilerinde duygusallıktan uzak, insanların üretimin bir parçası olup verimli çalışması gerektiği sonucunu dayanmaktadır. Liberal kapitalist ekonomide devletin görevi, istihdam alanı sağlayan girişimcileri koruyarak, gelişmesine katkı sağlamak olmuştur. Böylece iktisadi alanda yaşanan dönüşümler politika alanını da etkilemiştir (Dereli, 2015: 73).

1.2.3. Endüstri Toplumunda Çalışma İlişkileri

Buharın keşfedilerek makineleşmenin etkisi ile de üretimde kullanılmasıyla yaşanan Endüstri Devrimi üretim ilişkilerinin değişmesine, işçi-işveren sınıfının doğmasına ve çalışma ilişkilerinde dönüşümün yaşanmasına neden olmuştur. Teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla el sanatlarına dayalı geleneksel üretim, yerini fabrikalara dayalı seri üretime bırakmıştır. Fabrikalara dayalı üretimin yaygınlaşması, kapitalist üretiminin gelişmesinde etkili olmuştur (Harvey, 2010: 119). Bu üretim sistemi, sermayenin ön planda olduğu, pre-endüstriyel toplumlara kıyasla emek gücünün yerini makinelerin aldığı bir sistemdir. Üretimde makinelerin kullanılmasıyla sağlanan verimlilik artışı, sermaye sınıfının daha çok makinelere yatırım yapmasına sağlamıştır.

Üretimde süreklilik ve verimlilik artışının sağlanması ve endüstrileşmenin gelişimi sermaye sınıfının varlığı ile mümkün olacağından, yeni çalışma ilişkileri sistemi sermayenin tasarruf yapmasına yönelik işçilerin çalıştırılmasına dayanmaktadır. Bu nedendir ki bu toplumda sermayenin tasarruf yapıp güçlü hale gelmesi için maliyetlerin düşük tutulması amaçlanmıştır. Sermaye sınıfı için maliyet olan işçi ücretleri de bu nedenle düşük

tutulmaktadır (Aron, 1997: 66). Bu sistemde emek gücünün yerini makinelerin almasına rağmen, emek sınıfının çalışma sürelerinde azalma yerine artış yaşanmıştır. Emek sınıfı, uzun çalışma sürelerine rağmen, düşen ücretler ve artan yoksulluk ile karşı karşıya kalmıştır. Endüstri Devrimi emekten daha fazla yararlanıp, emeği fazla sürelerle çalıştırırken, sermaye sınıfının zenginleşmesinde etkili olmuştur.

Ekonomik ve toplumsal olarak yaşanan değişimin etkisi ile kente göç eden köylüler, kentlerde yaşamlarını sürdürebilmek için ücret karşılığında fabrikalarda üretimi gerçekleştiren işçiler haline gelmişlerdir. Endüstri Devrimi'nin etkisi ile işçilerin ücretleri devlet tarafından değil, serbest piyasa koşullarında belirlenmektedir. Dönemin genel özelliği olan sözleşme özgürlüğü anlayışı çerçevesinde işçi ve işveren ilişkilerinde koruyucu düzenlemelere ve devletin müdahalesine karşı çıkmış, çalışma ilişkileri işçi ve işveren arasında yapılan bireysel sözleşmelerle düzenlenmiştir. Bu sözleşmenin güçsüz tarafını hayatta kalmak için işe ihtiyaç duyan işçi oluştururken, güçlü tarafını ise işveren oluşturmuştur. Dolayısıyla iş sözleşmeleri yapılırken güçlü olan işverenin daha baskın olduğunu, çalışma şartlarını ve ücreti tek taraflı belirleyebildiğini söylemek mümkündür (Dertli, 2012: 26-29). Sözleşme şartlarının işveren tarafından belirlenmesi ile günlük çalışma süresinin 14-15 saat olduğunu hatta bu saatleri aştığını ifade etmek mümkündür. Uzun çalışma süreleri sadece erkekler için değil kadın ve çocuklar içinde geçerlidir. Ücretler işçilerin günlük ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak düzeydedir. Bu nedenle kadınlar ve çocuklarda işgücüne dâhil olmakta ve ağır çalışma koşullarını göze alarak çalışma faaliyetini sürdürmektedirler. Dönemde iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili herhangi bir tedbir alınmamıştır. Uzun çalışma süreleri nedeniyle hayatını fabrikalarda geçiren işçiler, önlem alınmamasının sonucu iş kazaları ve meslek hastalıklarına maruz kalmışlardır. Öte yandan aldıkları ücretle geçimlerini sağlayamayan işçiler barınma anlamında da sıkıntılar yaşamış, fabrikalardan farksız, sağlıksız konutlarda ikamet ederek burada da hastalık riskiyle karşı karşıya kalmışlardır (Talas, 1997: 68-71). Bu dönemde işçilerin ağır çalışma koşullarına maruz kalması, düşük ücret karşılığında işgücü piyasasına dâhil edilmeleri, sendikal örgütlenmenin alt yapısını hazırlamıştır.

Endüstri Devrimi ile aynı dönemde yaşanan 1789 Fransız Devrimi'nin özgürlük anlayışı, ekonomik anlamda da özgürlüğü benimsediği için liberalizmin gelişmesinde etkili olmuştur. İşçi ile işveren arasında iş sözleşmesi yapılmasında devletin müdahalesi ve sendikaların varlığı özgürlüğü kısıtlayıcı unsurlar olarak kabul edilmiştir. Böylece Fransa'da

La Chapelier Yasası, İngiltere’de ise ‘Birleştirme Yasaları’ ile işçi sendikaları yasaklanmıştır. Fransız Devrimi halkın egemenlikte söz sahibi olması fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başlangıçta egemenlikte mülk sahipleri ile sınırlı bir halk çoğunluğu söz sahibi olsa da ilerleyen dönemlerde işçi sınıfının örgütlü mücadeleleri sonucu işçiler de söz hakkına sahip olmuşlardır. İşçilerin örgütlü mücadelesi, demokrasinin önünü açmış, böylece genel oy hakkı tanınmış, işçiler hem siyasal hem de sendikal haklar elde etmişlerdir.

Bu dönemde uygulanan serbest piyasa ekonomisi ve devletin piyasaya müdahale etmemesinin sonucu kadın ve çocuklar başta olmak üzere tüm işçiler ağır çalışma koşullarına maruz kalmışlardır. Çalışma yaşı altı yaşa kadar düşmüş, çalışma süresi 18 saate çıkmıştır. Bu dönemde kadınları ve çocukları korumaya yönelik düzenlemeler mevcut değildir ve madenlerde, ağır sanayide kadın ve çocukları görmek mümkündür. Sendikaların mücadeleleri ile devletin toplumsal alanda düzenlemelere müdahale etmesi yönünde baskılar artmış ve devlet çalışma ilişkilerine müdahale eder hale gelmiştir. İngiltere’de artan işçi eylemleri sonucu 1802 yılında kabul edilen yasa ile çocukların çalışma süresi günde 12 saat olarak belirlenmiş, gece çalışmaları yasaklanmıştır. 1819’da 9 yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır. 1833 yılında çıkarılan ‘Fabrikalar Yasası’ ile 9 ve 12 yaş aralığındaki çocuklar için günlük çalışma süresi 9 saat, haftada 48 saat olarak belirlenmiştir (Talas, 1997: 265).

Fransa’da 1847’de çıkarılan yasa ile çalışma yaşı asgari 8 olarak belirlenmiştir. Bu yasa ile 8 ve 12 yaş aralığındaki çocuklar için günlük çalışma süresi 8 saatin üzerine çıkamayacak ve gece 13 yaşından küçük çocuklar çalıştırılmayacaktır. 1874 yılında çalışma yaşı asgari 12 yaşa yükseltilmiştir (Gülmez, 1991: 95). Bu yasa ile her yaşta kadının madenlerde ve ağır sanayide istihdam edilmesi ve 21 yaşın altındaki kadınların gece çalışması yasaklanmıştır (Talas, 1997: 188). Yine Fransa’da 1892 yılında yapılan düzenlemeler ile 18 yaşın üzerindeki kadınların çalışma süresi günlük 11 saat olarak belirlenmiştir. İngiltere’de ise 1847’de kadınlar için günlük çalışma süresi 10 saat olarak belirlenmiştir. 1842’de çıkarılan yasa ile kadınların madenlerde ve ağır sanayide çalışması ve gece çalışması yasaklanmıştır (Talas, 1997: 271-274).

Bu düzenlemeler ilk zamanlarda kapsam bakımından dar olsa da zaman ilerledikçe çocuk, kadın, erkek ayırt edilmeksizin herkesi kapsayacak şekilde genişlemiştir. Devletin çalışma ilişkilerine müdahalesine izin veren politikaların benimsenmesi ve sendikaların

gelişmesi ile çalışma ilişkileri kurumsallaşmıştır. Bu dönemde çalışma ilişkilerinin kurumsallaşmasını sağlayan unsurların ele alınması ve açıklanmasında yarar vardır. Bu unsurlar; işçileri çalışmaya teşvik edecek püriten etik anlayışı, dönemde uygulanan Keynesyen politikalar, Taylorist yönetim ve Fordist üretim anlayışı ve bunların çerçevesinde gelişen sendikalar. Sendikacılığın gelişmesinde bu unsurların yanı sıra dönemdeki emek yanlısı partilerin iktidara gelişini ve sosyalist düşünce akımının hâkimiyetinin etkisi olduğu söylenilebilir.

1.2.3.1. Püriten çalışma etiği

Endüstri toplumunda çalışma ilişkilerinin temelinde püriten etik önemli bir yere sahiptir. Endüstrileşmenin etkisi ile iktisadi anlamda fabrikalar kurulmuş ve toplumsal anlamda ortaya bu fabrikalarda istihdam edilecek emek sınıfı oluşmuştur. Sermaye sınıfının bu fabrikalarda çalıştırmak üzere emeğe olan ihtiyacı ön plana çıkmıştır. Endüstri öncesi dönemde çalışma, kölelere yakıştırılacak kadar düşük eylem olarak görülmekteydi. O dönemde çalışma eylemine karşı oluşan bu algı, kapitalizmin gelişmesinin önünde engel olmuştur. Endüstri Devrimi'nin emek gücü ihtiyacının karşılanması amacıyla çalışmanın yüceliği fikri insanlara din üzerinden benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle püriten etik ya da protestan etik olarak adlandırılan olgu ile çalışmaya yönelik kötü tutum, yerini çalışmanın yaratıcıyı memnun edecek kutsal bir davranış olduğu algısına bırakmıştır (Dereli, 2015: 80). Püriten etiğe göre tembellik etmek, çalışmamak, boş zaman günah olarak ifade edilmiş bu şekilde kapitalizmin yükselişe geçmesi sağlanmıştır (Aydoğan, 2000: 100).

Endüstriyel dönemde, pre-endüstriyel dönemden farklı olarak çalışma alanı olan iş yeri ile yaşam alanı olan ev birbirinden ayrılmıştır. Çalışma faaliyeti bir takım kurallar bütünü sağlanarak programlı bir şekilde gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu faaliyetler Taylorist yönetim ve Fordist üretim anlayışı esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla endüstri toplumunun çalışma ilişkilerinin Taylorist yönetim ve Fordist üretim olmak üzere iki temel üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür. Bu iki temelin ortaya çıkmasına sebep olan ana temel ise püriten etik olmuştur. Püriten etik anlayışı ile çalışmaya karşı olan önyargı yıkılmış ve yeni çalışma ilişkileri Taylorist yönetim ile Fordist üretim sistemi çerçevesinde şekillenmiştir.

1.2.3.2. Taylorist yönetim ve fordist üretim

Endüstri toplumunda Taylorist yönetim ve Fordist üretim sistemi birbirlerini tamamlayıcı nitelikte yaşanan süreçlerdir. Frederick Winslow Taylor 1911'de 'Bilimsel Yönetim İlkeleri' adlı eserinde Taylorist sistem olarak ifade edilen bazı ilkeler belirlemiştir. Bu ilkeler işin ve işçinin yönetilmesini esas almaktadır. Taylor'a göre işçinin doğasında tembellik vardır ve başında bir kontrol mekanizması olmazsa kaytarmaya meyillidir. Bu nedenle Taylor, işçilerin başında bir denetim mekanizması olmadan da işlerin yavaşlamadan ve aksamadan yürütülmesini sağlayacak bir yönetim anlayışı ortaya koymuştur (Uçkan, 2013: 63).

Taylor'un Bilimsel Yönetim İlkeleri'ni ele aldığı dönemde işçi ve işveren sınıfı arasında çekişmeler yaşanmaktadır. Taylor bu çekişmelerin işçinin verimliliğinin artırması ile son bulabileceğini, verimlilik artışının ise belirlediği ilkelerin uygulanmasıyla sağlanabileceğini savunmaktadır (Bozkurt, 2011: 306-307).

Bu anlayışa göre iş, yönetim tarafından planlanmış parçalara ayrılarak işçiye emir olarak sunulacak, böylece çalışma ilişkileri ve süreci sürekli kontrol altına alınacaktır. Çalışma, işçilerin üretim sırasındaki performanslarını en yüksek düzeyde tutacak şekilde düzenlenmektedir (Aydoğanoglu, 2011a: 62). Dolayısıyla Taylorist yönetim anlayışından, çalışmanın belli plan ve disiplin çerçevesinde işlediği bir yönetim süreci olarak bahsetmek mümkündür (Aydoğanoglu, 2011b: 18). Bu süreçte işgücü, yönetici ve çalışan olarak iki gruba ayrılmış, yöneticiler çalışanların denetim mekanizması olarak faaliyet göstermiştir. Bu sistem, işletme yöneticilerinin koyduğu kurallara işçilerin uyması ile ilerlemektedir. İşçilerin sadece fiziksel güçlerini kullanarak işletme yönetimi tarafından planlanan işleri zamanında yerine getirerek kurallara uymaları gerekmektedir. Zihinsel güç, yani işin planlama aşaması yönetimin işidir. Bu durum işçinin işten koparak vasıfsızlaşmasını beraberinde getirmiştir (Belek, 1999: 57). Amacı verimlilikte artışı sağlamak olan bu sistem sayesinde üretimde 10 kat ve üstü bir üretim artışı sağlanmıştır (Bozkurt, 2013: 43).

İşin en küçük ayrıntılarına kadar bölündüğü ve herkesin yaptığı işte uzmanlaşma sağlamasıyla verimlilikte artış yaşanmasını sağlamaya odaklı Taylorist sistemden istenilen randıman alınamamıştır. Bunun sebebi ise işçilerin işyeri içinde iş görme faaliyetini yerine getirirken hareketliliklerinden kaynaklı zaman kaybına bağlı bir verim artışının olmamasıdır (Belek, 1999: 60). Bu sorun ise işçilerin sabit duracağı ve hammadde ya da işin bir makine

tarafından önlerine getirileceği ve iş akışının durmaksızın işleyeceği bir sistem ile düzeltilmiştir. Bu sistem Henry Ford tarafından geliştirilerek uygulanmış bir modeldir (Dereli, 2015: 84). Bu model Ford tarafından 1914'te uygulanmaya başlasa da 1945'de Keynesyen politikaların uygulanması ile belirli bir talebin garantilenmesi sonucunda gelişmiştir. Bu sistem, büyük fabrikalarda, işbölümü esasına dayalı olarak, kayan bant sistemi üzerinde belli başlı ürünlerin üretilmesi için hazırlanan makineler yardımıyla standart malların üretiminin vasıfsız işgücü tarafından gerçekleştirildiği bir sistemdir (Çakmak, 2004: 237; Sezer, 1990: 41).

Fordizm, post-endüstriyel döneme kadar yaygın, seri ve kitlesel üretime dayalı ve Taylorist yönetim anlayışını esas almış olan üretim sistemidir (Şimşek, 2005: 20). Taylorizmden sonraki aşamayı oluşturmakla birlikte fabrika sisteminde emek ve makinelerin yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir (Belek, 1999: 60). Taylorist anlayış üzerine inşa edilmesinin sebebi fordizmdeki esas hedefin seri hareket sağlanarak verimliliği artırmak olmasıdır (Güngör, 2011: 59).

Fordizm, Taylorizm 'in ilkelerini benimseyerek eksik yanlarının genişletilmiş halini ifade etmektedir. Bu üretim iş ile ilgili bütün aşamaları kapsayan bir plan dâhilinde Taylorist yönetim sürecine uygun olarak gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla iş küçük parçalara ayrılmış ve bu parçalar bu planda ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu sisteme göre işçilerin yapacağı işler ve duracağı yerler bellidir. İşçiler önlerine kayan bant sistemi aracılığıyla gelen işi yerine getirecek, böylece zaman kaybının önüne geçilecek ve verimlilikte artış yakalanacaktır. Planda işgücünün görevleri, çalışacağı pozisyonlar ve bunların kontrolünü yapmakla görevli hiyerarşik yapı yer almaktadır. Bu planda işbölümü ve uzmanlaşmanın belirli olması, vasıflı işçiye olan ihtiyacı azaltmaktadır (Tokol, 2000).

Taylorist yönetim anlayışına uygun olarak kayan bant sistemi üzerinde işleyen Fordist üretim denilen seri üretim sonucunda, üretim miktarında büyük bir artışın elde edildiğini söylemek mümkündür. İşgücünün, kayan bant sisteminde yerine getirmekle yükümlü olduğu işi ve konumu, esnek olmamakla birlikte nettir. Üretimin seyri ise sistemin hızının ayarlanabilmesi sayesinde belirlenebilir (Çakmak, 2004: 238). Buradan hareketle sermaye sahiplerinin Fordist üretim tekniğinin etkisi ile üretimde kontrolü ele geçirerek, hızı belirleme olanakları ortaya çıkmıştır. Bu yeni sistem üretimin artmasında rol oynayacak vasıflı işçiye ihtiyaç duymamaktadır (Şimşek, 2005: 21). İşçinin vasıfsız olması sonucunda ödenecek ücret düşük olmaktadır. Üretim ilişkilerindeki kötü şartların etkisi ile homojen ve

aynı çatı altında ve aynı şartlarda çalışan işçilerin istekleri de aynı yönde olmaktadır. Böylece işçiler kolay şekilde örgütlenip hak arayışlarında bulunmuşlardır. Fordist sistem sendikal mücadelenin güçlenmesine sebep olmuştur (Ansal, 1999: 11).

Bu sistemin Taylorizm ile ortak olduğu kadar farklı yönleri de bulunmaktadır. Taylorizm işçilerin çalışma süresince denetim altına alınmasını amaçlarken, fordizm işçilerin sadece işyeri içerisindeki hayatlarını değil, aynı zamanda yaşam tarzlarını da düzenlemeye yönelik bir sistemdir. Fordizm işçilerin sağladıkları geliri nasıl kullanacaklarını belirleyerek, özel hayatlarını da denetim altına almayı amaçlamıştır (Aydoğanoglu, 2011a: 69) Böylece yalnızca üretim sistemi olarak değil, endüstriyel dönemin hayat tarzı olarak değerlendirilmesi mümkündür (Belek, 1999: 51).

1960'lara gelindiğinde Fordist üretim sisteminde bir takım sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır (Çakmak, 2004: 239). Bu sıkıntılar sistemin esnek olmaması ve müşteri taleplerinin değişmesinden kaynaklanmıştır. Gelirdeki artışa bağlı olarak tüketicinin isteklerinin değişmesi yani talebin farklılaşması, standart üretimin yapıldığı bu sistemde sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur. Fordist üretim ile piyasaya sunulan dayanıklı mallar konusunda piyasa doyuma ulaşmıştır. Öte yandan 1973 yılında yaşanan petrol krizinin etkisi ile piyasada yaşanan belirsizlik, talep yetersizliğine ve stok fazlalığına yol açmış ve bu sorunlar Fordist sistemin sorgulanmasına neden olmuştur.

Sistemin esnek olmayan kısmı sadece üretim değildir aynı zamanda işçi sözleşmeleri de esnekliğe sahip değildir. Bu nedenle 1968-1972 tarihleri arasında yaşanan grev dalgalarının etkisi ile sistem kendini toparlayamayarak çöküşe geçmiştir (Eraydın, 1992: 17).

1.2.3.3. Keynesyen ekonomi politikaları

2. Dünya Savaşı sonrasında başlayıp 1970'lere kadar devam eden dönemden Jhon Maynard Keynes'in ekonomi politikalarının etkinlik kazanması nedeniyle Keynesyen Dönem olarak bahsedilmektedir (Erdoğan, 2012: 54). Liberal ekonomi politikaları 1929 ekonomik krizinden sonra terk edilmeye başlamıştır.

Keynesyen politikalardan önce uygulanan liberal politikalara göre, her arz kendi talebini yaratmakta, devletin piyasaya müdahalesine ve sendikalara ihtiyaç duyulmamaktadır. Fakat bu dönemde Taylorist uygulamaların yaygınlaşması ve Fordist

üretimde geçişin etkisi ile arz miktarı talep miktarını aşmış üretimde fazlalık oluşmuştur. 1929 Krizinin yaşanmasındaki asıl neden ise bu üretim fazlalığıdır. Üretim fazlalığı sayesinde stoklar dolmuş, talep arzdan az olunca işletmeler işçi çıkarmaya gitmiş, talebin daralması krizin derinleşmesine neden olmuştur. Ekonomik krize çözüm olarak politika değişikliğine gidilmiş ve Keynesyen ekonomi politikaları uygulanmıştır.

Keynes tarafından ortaya atılan politikaların talep yönlü, talep yetersizliğini gideren ve işsizlik olgusuna çözüm getiren politikalar olduğunu söylemek mümkündür. Bu politikalar sayesinde devlet piyasaya müdahale etmiş ve en büyük alıcı olarak üretim fazlalığına talep oluşturmuştur (Bozkurt, 2013: 41). Devlet en büyük işveren olarak da yatırımlar yapmış, kamu işletmelerinde uygulanan yüksek ücret politikaları ile işçilerin alım güçlerini artırmıştır. Bu dönemde yaşanan diğer gelişmelerin etkisi ile sendikalar güçlenmeye başlamıştır (Şenkal, 1999: 24).

Keynesyen politikalar sayesinde piyasadaki arza yönelik talepte canlılık sağlanmış, devletin işveren olarak yapmış olduğu yatırımlarla da istihdamda artış sağlanmıştır. Bu dönemde devletin yapmış olduğu uygulamalar ve politikaların etkisi ile sosyal devlet kavramı ortaya çıkmıştır. Bu politikalar özellikle sağlık, konut, sosyal güvenlik ve eğitim ile ilgili olmuştur. ABD’de 1935 yılında New Deal kapsamında ve İngiltere’de 1942 yılında Beveridge Raporu ile sosyal güvenlik alanında yaşanan gelişmeler devletin sosyal devlet olduğunu vurgular niteliktedir (Özdemir, 2007: 155-158; Koray ve Çelik, 2007: 28-30).

1.2.3.4. Sendikaların doğuşu ve sendikal örgütlenme

Sendikal hareket olarak da adlandırılan işçi örgütlenmelerinin miladını Endüstri Devrimi’nin yaşanmasına bağlasak da bu durum feodal sistemden itibaren süre gelen sınıfsal tabakalaşmaya yönelik bir karşı koyuş şeklidir. Feodal sistemin sona ermesi ve yaşanan Endüstri Devrimi ile bir tarafını emeğin, diğer tarafını sermaye sahiplerinin oluşturduğu yeni ilişkileri ortaya çıkarmıştır (Belek, 2007: 69). Sermaye ya da burjuva olarak adlandırılan sınıfı, sanayiciler ve ticaret ile uğraşanlar oluşturmaktadır. Bu sınıf devletin müdahalesini istemeyerek liberalizmi savunmaktadır. Endüstri Devrimi’nin etkisi ile sermayenin karşısına çıkan sınıf ise emek sınıfı olan proletaryadır. Bu sınıfı ise feodal toplumun çiftçi ve köylüleri oluşturmaktadır. Endüstrileşmenin etkisi ile bu iki sınıf arasında hak arayışına yönelik çatışmalar yaşanmış, bu çatışmalar sosyalist akımların gelişmesine neden olmuştur (Tanilli, 2014: 122). Sosyalist akımların gelişmesinin temelini, işçi sınıfının

kötü çalışma koşulları ve işveren karşısında yalnız kalmalarının sonucunda artan örgütlenme eğilimleri oluşturmaktadır. Endüstri Devrimi'nin etkisi ile fabrikalaşma ve makineleşmenin yaygınlaşması, sermaye sınıfının makinaları kullanacak işçi sınıfının emeğine olan ihtiyacını artırmıştır. Böylece işveren üretimin sağlanması adına emek kiralamaya başlamıştır. Bu durum üretimde emek ve sermaye sınıfında ayrışma yaşanmasına sebep olmuştur (Şenkal, 1999: 27). Dolayısıyla bu ortamda emeğini kiralayan işçinin gücü azalırken, sermaye sınıfının gücü artmaktadır. İşçi sınıfı güç elde edebilmek ve hakkını arayabilmek adına örgütlenme eğiliminde olmuştur. Fakat döneme hakim politik anlayış olan siyasal liberalizmin etkisi ile sermaye sınıfı bu örgütlenmeye tepki göstermiştir. Ancak özellikle 1848 Devrimi'nin de etkisi ile bazı gelişmeler sonucunda liberalizmde çözümler yaşanmaya başlamıştır. Sosyalist teorilerin ortaya çıkması yaygınlaşması ile işçi sınıfı örgütlenmeleri hızlanmıştır (Yalçıntaş ve Tuna, 2011: 27). 1848 Devrimi, işçi hareketleri açısından kısa sürede sonuç elde edilebilmiş bir devrim olmasa da uzun soluklu işçi hareketlerinin çıkış noktasını oluşturmuştur (Güler, 2014: 173). Bu hareketin uzun süreçlerden sonra işçilere yönelik haklar kazanılmasını sağlaması, çalışma ilişkilerinde sendikaların da yer aldığı yeni bir sistemin meydana gelmesine sebep olmuştur. Böylece çalışma ilişkilerinde bireysel iş ilişkilerinden toplu iş ilişkilerine geçiş yaşanmıştır (Akkaya ve Çetik, 1999: 14).

Sendika kavramı ilk olarak 1800'lü yıllarda İngiltere'de kurulan ve işçilerin çıkarlarını koruyan dostluk örgütü şeklinde tanımlanmıştır (Uçkan, 2013: 3). Endüstri Devriminin yaşanmasından sonra anlamı değişen sendika kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Demir (2013: 19), sendikaları sosyo-ekonomik ve siyasal alanı yapmış oldukları toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt gibi faaliyetler ile etki altına alan kuruluşlar olarak değerlendirmektedir. Bir başka tanıma göre ise sendika, işçi sınıfının her alanda çıkarlarını koruyan mesleki örgütlerdir (Güven, 2011: 90).

Sendikacılığın dünyadaki gelişimini dört dönemde ele almak mümkündür. İlk dönem sendikaların kurulma mücadelesi verdikleri dönemdir. Tarihsel olarak 18. Yüzyılın sonları ile 1945 yılları arasındaki dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde Endüstri Devriminin etkisi ile sermaye sahipleri ile bunların fabrikalarında çalışan işçiler arasında yeni bir iş ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bu ilişki sermayenin çıkarları doğrultusunda yürütülmektedir. Makinelere yatırım yapan sermaye sınıfı daha çok zenginleşebilmek ve daha çok yatırım yapabilmek adına karlılığını artırma eğilimindedir. Bu nedenle tek amacı üretimin artması olan sermaye

sınıfı çalışma ortamını işçilerin lehine olacak şekilde değil, kendi karlılığını artıracak şekilde düzenlemektedir. Karlılığını artırma amacıyla hareket eden sermaye sınıfı bu dönemde maliyetlerini azaltma eğiliminde bulunarak işçiye ödemiş olduğu ücretleri düşürerek çalışma sürelerini artırmıştır. Ücretlerin düşmesinden kaynaklı olarak ailede tek kişinin çalışması ile geçimin sağlanamaması ile kadınlar ve çocuklar da çalışma hayatına dâhil edilmişlerdir. İş yerinde iş güvenliği ve işçi sağlığı ile ilgili önlemlerin maliyet unsuru olarak görülmesinden kaynaklı olarak bu alanlarla alakalı düzenlemeler de yapılmamaktadır. Bu nedenle daha önceki dönemde ortak çıkar birliğine dayalı olan çalışma ilişkisi yerini sadece sermayenin çıkarına olan, sermaye ile işçi arasında çıkar çatışmasının yaşandığı iş ilişkisine bırakmıştır (Uçkan, 2013: 61).

Sanayi Devriminin etkisi ile bir yandan üretim artarken, diğer taraftan bu üretimi gerçekleştirecek işgücü kötü çalışma şartları ile karşılaşmıştır (Altan, 2004: 48). Bu durum işçilerin hak ve çıkarlarını koruyabilmek adına örgütlenme eğilimi içerisine girmesine sebep olmuştur. Fabrikalarda işverene bağlı bir şekilde ve kötü şartlarda düşük ücrete çalışan işgücü bu şartların ancak birlikte hareket ederlerse düzeleceğine inanarak sendikalaşma yolunda önemli adımlar atmaya başlamışlardır (Talas, 1997: 69-75). İlk sendikal örgütlenmeler aynı mesleğe sahip olan nitelikli kişiler tarafından oluşturulurken, zamanla bu durum yerini niteliksiz işçileri de kapsayan işkolu temelli örgütlenmeye bırakmıştır (Koray, 2008: 90).

İşçiler önceleri koalisyon adı altında örgütlenmiş ve tepkilerini 'ludizm' denilen makinaları yağmalama şeklinde göstermişlerdir. Koalisyon adı altında toplanan ve ludist hareketler sergileyen işçilerin, birlikte hareket etme eğilimleri sonraları yerini sendikalara bırakmıştır (Koray, 2008: 82). İngiltere'de ilk işçi örgütü 1792 yılında kurulan Londra Yazışma Derneğidir. Fakat bu dernek faaliyetlerine 1799 yılında son verilmiş ve 1800 yılında çıkarılan Birleştirme Yasası ile sendikal örgütlenme yasaklanmıştır (Işıklı, 2003: 18-23). Fakat yasak olmasına rağmen örgütlenme çabaları devam etmiş ve 1824 yılında İngiltere'de çıkarılan kanunla sendikaların kurulmasına izin verilmiştir. ABD'nde 1842 yılında, Almanya'da 1869 yılında, Fransa'da ise 1884 yılında sendikalar kurulmaya başlamıştır (Uçkan, 2013: 7). 19. yüzyılı için sendikaların kurulma ve varlık mücadelesi verdikleri dönem olduğunu söylemek mümkündür.

Sendikaların güç kazanmaya başladığı ikinci dönem ise 1945 yılı ile 1973 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde sendikaların güç kazanmasına; Taylorist yönetim anlayışı ve Fordist üretim sistemi, Keynesyen ekonomi politikaları, dönemin sosyalist düşünce

yapısı ve emek yanlısı olan partilerin iktidara gelmesi büyük katkısı sağlamıştır (Uçkan, 2013: 63). Taylorist yönetim ve Fordist üretim sistemi, sendikaların gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu sistemde işveren karşısında güçsüz halde olan işçilerin, niteliklerinde ve işyerinde yaşadığı sorunlarda benzerlik olması, işçilerin örgütlü hale gelmesi yönündeki en önemli etkidir. Üretimin büyük ölçekli fabrikalarda işçinin kontrolünde olan makinelerle yapılması, grev yapabilmeyi olanaklı hale getirmiştir. İşçiler üretimin kendi kontrolünde olduğunu ve birlikte hareket ederlerse güç elde edeceklerini fark etmişlerdir. Keynesyen ekonomi politikaları ile devlet piyasaya müdahale etmiş, sendikaların kurulması ve faaliyetleri önündeki engelleri yaptığı düzenlemelerle ortadan kaldırmıştır. Sosyalist düşünce akımlarının gelişmesi ve Marshall Planına karşı Sovyetler Sosyalist Cumhuriyeti Birliği (SSCB) liderliğinde Macaristan, Polonya, Bulgaristan, Doğu Almanya ve Romanya'nın Doğu Bloğu adı altında ittifak oluşturmaları, sendikaların tanınmasına olumlu katkıları olmuştur (Koray ve Çelik, 2007: 34). Bu dönemde Avrupa'da sosyalist partilerin iktidara gelmesi de sendikaların güç kazanması üzerinde etkili olmuştur.

1973 yılında yaşanan Petrol Krizinden 1980'e kadar süren dönem korporatist dönem olarak adlandırılmaktadır. Krizin etkisi ile yaşanan enflasyon artışı ve verimlilikte azalış, Keynesyen politikaların sorgulanmasına neden olmuştur. Enflasyonun kontrol altına alınabilmesi ve ücret artışlarında ılımlı bir politika izlenmesi adına devlet, işçi ve işverenler arasında korporatizm olarak adlandırılan sosyal diyaloga ve anlaşmaya dayalı bir sistem uygulanmaya başlanmıştır (Uçkan, 2013: 67). Bu yapının işlerlik kazanması ile birlikte sendikalar da mücadeleciler yapılarından sıyrılarak uzlaşmacı bir yapıya bürünmüşlerdir. Fakat 1980'lere yaklaşıldığında yaşanan küreselleşme ile birlikte değişen üretim ilişkileri bu korporatist yapıyı etkileyerek sendikaların güç kaybeden örgütler olmaları yolunda değişimler yaşanmasına neden olmuştur (Tokol, 2008: 17).

1.2.3.5. Türkiye'de sendikaların doğuşu ve sendikal örgütlenme

Sendika kavramının dünyada doğuşu ve gelişimi incelendiğinde işçilerin uzun zaman boyunca vermiş olduğu mücadeleler sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Batı toplumlarında sendikalar, bu toplumların demokratik yapısından dolayı oluşmamışlardır. Aksine toplumda demokrasi, sendikalar yani işçi hareketleri sayesinde sağlanmıştır (Koray, 1994: 154). Türkiye'de ise sendikalar batı toplumlarında yaşanan sanayi devrimi ve işçi sınıfının örgütlü mücadelesi sonucunda kurulmamıştır. Çünkü Türkiye'de henüz işçi sınıfı oluşmamıştır ve nüfusun önemli bir kısmı tarımda istihdam edilmektedir. 1923 yılında

toplam istihdam içinde sanayi sektörünün payı %4.6, hizmet sektörünün payı %5.5 ve tarım sektörünün payı ise %89.6'dır (Makal, 2013: 91-92).

Türkiye'de sendikal örgütlenme işçi sınıfının ortak çıkar birliğine dayalı hareketleri sonucunda değil, devletin izni ve kontrolü sonucunda ortaya çıkmıştır (Erol ve Özdemir, 2017: 5). Türkiye'de sendikal örgütlenme dört dönem altında ele alınmaktadır. İlk dönem Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılı ile 2. Dünya Savaşının sona erdiği 1945 yılları arasında kapsamaktadır. İkinci dönem Türkiye'de çok partili hayata geçişin yaşandığı 1946 ile 1960 yılları arasında kapsamaktadır. Üçüncü dönem sendikalara geniş haklar sağlanan 1961 Anayasası'nın uygulandığı 1960 ve 1980 yılları arasında kapsamaktadır. Dördüncü dönem ise dünyada olduğu gibi Türkiye'de de küreselleşme ve neoliberal politikaların hâkim olduğu ve sendikaların güç ve etki kaybettikleri dönem olan 1980 sonrasını kapsamaktadır.

İlk olarak 1923 ve 1945 dönemi ele alındığında bu dönemde sendikal örgütlenme anlamında önemli bir faaliyetin söz konusu olmadığı görülmektedir. Fakat bu dönemde işçi sınıfının oluşması anlamında adımlar atılmıştır. Bu dönemde iş piyasasında uygulanan politikalarında etkisi ile devlet çalışma ilişkilerinde yaptığı düzenlemeler ile koruyucu bir işveren olarak rol oynamaktadır (Uçkan, 2013: 165). Bu dönemde endüstri ilişkilerinde tam bir bağımsızlık söz konusu olmayıp, toplu iş ilişkilerini düzenlemeye yönelik bir girişim söz konusu olmamıştır. Bunun yanı sıra bu ilişkiler siyasi ve ekonomik aktörler tarafından yönlendirilmiştir (Makal, 1999: 480-482). 1926'da Borçlar Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle toplu iş ilişkilerine yönelik düzenlemeler getirilse de sendikal mücadele de bulunacak işçi sınıfının azlığından kaynaklı bu düzenlemeler uygulanmamıştır. 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi kararları ve 1927'de yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu ile liberal ekonomi politikaları uygulanmıştır. Özel sektörü teşvik eden bu politikalar ile ilerleyen yıllarda hedeflenen sonucun alınamamasından ve bu politikanın başarısızlığından dolayı 1930 sonrasında devletçilik politikası benimsenmiştir (Kongar, 1981: 380). Böylece devlet piyasaya işveren olarak da müdahale etmeye başlamış ve çalışma ilişkilerinin en önemli aktörü haline gelmiştir. 1936 yılında 3008 sayılı ilk İş Kanunu kabul edilmiştir. Fakat 3008 sayılı kanun, işçi ve işveren arasında çıkar çatışmasının yaşanmasının ülkede sanayileşme adına olumsuzluk yaratacağı düşüncesi ile toplu ilişkileri açısından baskıcı bir tavır sergilemektedir. Bunun yanı sıra bu kanunda grev ve lokavt hakkı yasaklanmıştır (Erol ve Özdemir, 2017: 7).

İkinci Dünya Savaşının ardından Türkiye'de çok partili hayata geçiş ile de sendikal örgütlenmenin önündeki engeller kaldırılmıştır. 1946'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile

sınıf esasına dayalı örgütlenme yasağı kaldırılmıştır. Bunu takiben 1947’de 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun çıkarılmış, sendikalara toplu sözleşme yapma yetkisi verilmiştir. Fakat bu kanunda grev ve lokavt yasaklanmıştır. Toplu iş sözleşmeleri görüşmelerinde yaşanan uyuşmazlığın çözümü zorunlu tahkime bırakılmıştır (Uçkan, 2013: 167). Bu dönem arasındaki sendika, sendika üye sayısı ve üst kuruluşların sayısı aşağıdaki Tablo 1.1’de görülmektedir.

Tablo 1.1. 1948-1962 Yılları Arası İşçi Sendikaları, Üye Sayıları ve Üst Kuruluşları

Yıllar	Sendika Sayısı	Üye Sayısı	Birlik ve Federasyon Sayısı	Konfederasyon Sayısı
1948	73	52.000	1	0
1949	77	72.000	2	0
1950	88	76.000	3	0
1951	137	110.000	8	0
1952	248	130.000	16	1
1953	275	140.000	17	1
1954	323	180.000	23	1
1955	363	189.000	27	1
1956	376	209.000	26	1
1957	385	244.000	18	1
1958	394	262.000	18	1
1959	417	280.000	21	1
1960	432	282.000	27	1
1961	511	298.000	-	1
1962	543	307.000	-	1

Kaynak: Kutal, 1977:20

Tablodaki verilere göre 1948 ile 1962 yılları arasında, sendika ve üye sayısında artış olduğu görülmektedir. Fakat üye sayısındaki artış sendika sayısındaki artıştan daha azdır. Veriler dikkate alınarak sendikal örgütlenmede bölünmüş yapının olduğu söylenebilir. Sayıda artış yaşanmasına karşın dönemde sendikalarda niteliksel anlamda yetersizlik söz konusudur. Dönemde siyasal iktidarın kamu işletmelerinde işveren olması işçileri siyasal iktidara bağımlı hale getirmiştir.

1960 ve 1980 dönemi için geniş sendikal hakların tanındığı ve sendikaların kurumsallaştığı dönem olduğunu söylemek mümkündür. 1961 Anayasası sendikal örgütlenmelere, toplu pazarlığa, grev ve lokavta izin veren, sosyal devlet anlayışı çerçevesinde kişisel hak ve özgürlükleri tanıyan bir anayasadır. Bu dönemde sendikal haklar bütün çalışanlara tanınmış, kamuda çalışanlar da bu haktan yararlanmışlardır. 1965 yılında çıkarılan 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu ile kamuda çalışanlar kendi sendikal örgütlenmelerini kurmaya başlamışlardır. Kamu çalışanlarının örgütlenme hakkı 1971 yılına kadar devam etmiş, 1971’de anayasada çalışanlar ifadesinin yerine işçiler ifadesi

getirilince kamu görevlilerine tanınan sendika hakkı ortadan kaldırılmıştır (Makal, 2013: 10). Türkiye’de toplu pazarlık, sendikal örgütlenme, grev ve lokavt gibi haklar batıda olduğu gibi işçilerin devlete ve işverene karşı baskıları ve mücadeleleri sonucunda değil, tam aksine işçi sınıfı dışındaki sınıfların çabaları ile verilmiştir (Tokol, 1997: 85). Bu döneme ait sendika sayısı, üye sayısı ve üst kuruluş sayıları aşağıdaki Tablo 1.2.’de verilmektedir.

Tablo 1.2. 1963-1980 Yılları Arası İşçi Sendikaları, Üye Sayıları ve Üst Kuruluşları

Yıllar	Sendika Sayısı	Üye Sayısı	Birlik Sayısı	Federasyon Sayısı	Konfederasyon Sayısı
1963	565	295.000	6	20	1
1964	595	338.000	8	22	2
1965	668	360.000	7	22	2
1966	704	374.000	6	18	2
1967	798	834.000	3	15	3
1968	755	1.057.000	3	17	3
1969	797	2.193.908	6	17	5
1970	737	2.088.219	6	15	6
1971	631	2.362.787	-	16	5
1972	642	2.672.857	-	16	3
1973	637	2.658.393	-	17	3
1974	675	2.878.624	-	15	3
1975	781	3.328.633	-	16	4
1976	800	3.269.256	-	16	6
1977	863	3.807.577	-	16	6
1978	912	3.897.200	-	-	7
1979	750	5.465.109	-	12	7
1980	733	5.721.077	-	14	7

Kaynak: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB], (1998). Çalışma Hayatı İstatistikleri

Bu döneme ilişkin verilere bakıldığında sendikaların ve üyelerinin sayısında artış görülmektedir. Fakat bu veriler güvenilir değildir. Bunun nedeni 1970 yılına kadar sendikalara üye sayılarını herhangi bir yere bildirme zorunluluğunun olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu tarihten sonra sendikalara her senenin başında üye sayılarını Çalışma Bakanlığına bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Bu zorunluluğun getirilmesi de verilerin güvenilirliğini sağlayamamıştır. Bunun nedeni ise yetki almak adına sendikaların üye sayılarını fazla göstermesinden kaynaklanmaktadır (Uçkan, 2013: 171). 1970 yılında sigortalı olarak çalışan işçi sayısı 280.000 ve İş Kanunu’na bağlı olarak çalışan işçi sayısı 1.406.000 civarında olduğu düşünülürse 1970 yılına ait sendikalı sayısının gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Diğer yıllar içinde aynı durum söz konusudur (ÇSGB, 1998: 95).

2. BÖLÜM

2. POST-ENDÜSTRİYEL DÖNEMDE ÇALIŞMA HAYATI VE YENİ EKONOMİ

1970’li yıllarda petrol krizinin tetiklediği ekonomik krizin ardından Keynesyen politikalara yönelik eleştirilerin artması ile devletin ekonomik hayata müdahalesi üzerinde tartışmalar yaşanmıştır. Böylece hâkim ekonomik sistem ve çalışma ilişkileri sorgulanmaya başlanmış, yaşanan krize sanayide bilgi teknolojilerinin etkin kullanılmasına yönelik politikaların getirilmesi çözüm olarak gösterilmiştir. Bu dönemde küreselleşme olgusunun hız kazanmasına yönelik gelişmelerin etkisi ile ekonomik ve toplumsal anlamda yeniden yapılanma süreci yaşanmaya başlanmıştır.

Küreselleşmenin etkisi ve dönemde uygulanan politikalar ile bilgi teknolojileri önem kazanarak enformasyon ve teknolojik anlamda gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler dönemin anahtar kavramını oluşturan ‘yeni ekonomi’ kavramının ortaya çıkmasına neden olan ‘Endüstri 3.0’ ve ‘Endüstri 4.0’ ile yaşanmıştır. Bu gelişmelerin etkisi ile toplumsal anlamda dönüşüm yaşanarak bilgi toplumu ortaya çıkmıştır. Çalışma hayatı ve ekonomik ilişkiler bilgi teknolojilerine dayalı olarak şekillenmiştir. Bu toplumun sahip olduğu özellikler bakımından geleneksel toplumdan tamamen farklı olduğu görülmektedir.

2.1. Post-Endüstriyel Dönemin ve Yeni Ekonomi Kavramının Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Koşullar

Post-endüstriyel dönem, temellerini Endüstri 2.0’ın oluşturduğu, içerisinde teknolojik yenilik ve bilgi barındıran, Endüstri 3.0 ve Endüstri 4.0’ı kapsayan, yeni ekonomik sistemin yaşandığı dönemi ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, ekonomik, küresel ve toplumsal alanda yaşanan değişimler ve dönüşümler ‘Endüstri 3.0’ in yaşanmasına ve yeni ekonomi kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1945 ve 1970 yılları arasında teknolojik gelişmeler ile zemini hazırlanan yeni ekonomi kavramı, literatüre 1969’da Amerikalı sosyal bilimci Peter Ferdinand Drucker tarafından kazandırılmıştır (Ayhan ve Şahin, 2014: 3). Bu kavramın temelleri özellikle 1970’lerde stagflasyon olgusunun yaşanmasıyla birlikte, bilgi teknolojilerine dayalı sanayi

politikalarının çözüm olarak gösterilmesi ile kuvvetlenmiştir (Barışık ve Yirmibeşçik, 2006: 40). Öte yandan 1970’li yıllarda Silikon Vadisinde yaşanan gelişmeler ile ivme kazanmıştır.

Yeni ekonomi kavramının altında değerlendirilen kavramlar bilgi teknolojileri, dijitalleşme, yenilik ve hız ile alakalıdır (Oduncu, 2007: 4). Bu yıllarda bilgiyi ön plana çıkararak bilgi teknolojileri yaygınlaşmaya başlamış, bilgiye ulaşma ve bilginin uygulanabilirliği mümkün hale gelmiştir (Fındıkçı, 1994: 47). 1980’li yıllarda uygulanan politikalar ve 1990’larda internetin önem kazanması yeni ekonomi kavramının temellerini kuvvetlendirmiştir (Afşar, 2015: 223). 1990’lı yıllarda ABD’de istihdam artışı ve ekonomik kalkınmanın yaşanmasıyla yeni ekonomi kavramı birçok devlet tarafından benimsenmiştir (Kevük, 2006: 4). 2000’li yıllarda ise yeni ekonomi kavramında değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Ülkeler bu ortamda rekabet edebilmek adına dijitalleşme yolunda önemli adımlar atmaktadır.

Temelinde bilgi, yenilik, dijitalleşme barındıran yeni ekonomi kavramı küreselleşmenin ve enformasyon alanındaki dönüşümlerin etkisi ile ortaya çıkmıştır. Bu unsurları detaylı bir şekilde ele alarak tanımında uzlaşma yaşanamayan bu kavramı daha detaylı anlamak mümkün olacaktır.

2.1.1. Küreselleşme

Küreselleşme, ülkelerarası sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin gelişmesi anlamına gelmektedir (Özdemir, 2007: 14). Sosyo-ekonomik, teknolojik, kültürel alanlar başta olmak üzere insanın etkileşim halinde olduğu tüm alanlar bu süreçten etkilenmişlerdir (Yılmaz, 2013:241). Dünya üzerindeki tüm toplumlar, ekonomik-siyasi ve kültürel anlamda iç içe girmiştir.

1970’lerde Keynesyen iktisat politikaları, yerini ekonomide devletin yetkilerini sınırlayan neoliberal iktisat politikalarına bırakmıştır. Neoliberal iktisat politikalarının öncülerinden olan Friedman serbest piyasada kişisel tercihlerin ön planda olacağını ve bu piyasanın kendiliğinden işleyeceğini ileri sürmüştür (Friedman, 2017: 36). Neoliberal ekonomi politikaları ile birlikte küreselleşme olgusu sürecin yaşanmasında etkili olmuştur.

Küreselleşme süreciyle toplum, sanayi toplumu yapısından sıyrılarak yavaş yavaş bilgi toplumu haline gelmeye başlamıştır. Böylece sanayi toplumunun üretim faktörlerinin yerine yeni toplumda en önemli üretim faktörü olarak bilgi geçmiştir. Bir bölgede ya da bir

ülkede belli bir alanda yaşanan değişim ve dönüşümler bilgi teknolojileri yardımıyla tüm dünyayı etkisi altına almaktadır. Bilgi teknolojileri sayesinde ülkelerin ekonomik ve toplumsal ilişkileri uluslararası boyutta kurulmaya başlanmış, böylece ülkeler arasında etkileşimler yoğunlaşmıştır. Bilgi teknolojilerinin etkisiyle bilgiye verilen önem, üretim yapılırken de ön plana çıkmıştır. Mal üretiminde ya da hizmet üretiminde bilgi üretim unsuru gibi kabul edilmiştir (Yılmaz, 2013: 242). Böylece ‘bilgi ekonomisi’ olarak da ifade edilen yeni ekonomi kavramı ortaya çıkmıştır (Mengülerek, 2011: 8). Yeni ekonomi kavramının ortaya çıkmasına sebep olan teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin yaygınlaşmasıyla bilginin dağılımının hızlanması, küreselleşme sürecinin yaşanmasının altında yatan en temel sebep olarak gösterilebilir (Yurdabakan, 2002: 63).

Küreselleşme olgusu devlet sınırlarının dışına taşan, dünyayı tek piyasa haline getiren bir olgudur (Kaçmazoğlu, 2002: 49). Bu olgunun yaşanmasıyla sermayenin dolaşım hızı artmıştır (Balay, 2004: 63). Ülkeler sermayenin serbest dolaşımından etkilenmiştir. Bu durum bir yandan kapitalizmin genişlemesine etki ederken, diğer yandan kişiler üzerinde doğrudan etki ederek yeni insan tipinin doğmasına sebep olmuştur (Tezcan, 1998: 53).

Küreselleşme sürecinin etkisiyle işgücü piyasaları, işçi tipi ve özellikleri, istihdam, yönetim anlayışı, sendikal örgütlenme gibi makroekonomik unsurlar, yeni ekonominin ve bilgi teknolojilerinin etkisiyle değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Küreselleşme sürecinin işgücü piyasasında yapmış olduğu etkiler ele alınacak olursa, ekonomik yapı ve üretim yapısında köklü değişikliklere yol açtığı söylenebilir. Sanayi toplumundaki işçi tipi, yerini yeni ekonomi toplumunda bilgi işçisine bırakmıştır. Sanayi sektöründe istihdam azalırken hizmet sektöründe istihdam artmıştır. Neoliberal politikalar ve enformasyon teknolojilerinin etkisi ile farklı istihdam türleri ortaya çıkmıştır. Endüstri toplumunun homojen işgücü, yerini yeni ekonomide heterojen işgücüne bırakması, parçalı işgücü yapısı güvencesiz çalışma biçimlerinin artması, sendikalar açısından örgütlenme sorunlarının yaşanmasına neden olmuştur.

Bu değişimlerin etkisiyle ortaya yeni işler ve meslekler çıkmıştır. Bu işler ve meslekler bilgi teknolojilerini kullanabilmeyi gerektirmektedir. Kendini bilgi teknolojilerini kullanmaya yönelik revize edemeyen ve değişime ayak uyduramayan kişi, işsizlik olgusuyla karşılaşmaktadır. Bunun yanında kendini geliştiren ve yeni ekonomiye adapte olan birey, karşılaştığı yeni işler ve mesleklerde istihdam edilebilmektedir.

Dış ticaretin gelişmesiyle devletlerin ihtiyacı olan yüksek teknoloji ürünlerden bilgi teknolojileri sayesinde haberdar olup elde etme isteği karşısında rekabet edecek mali kaynağa sahip olmayan devletlerin mağduriyetine yol açmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme süreci olumlu ya da olumsuz etkilere sahiptir diye kesin yargı cümlesi kurmak mümkün değildir. Bir tarafı olumlu yönde etkilerken diğer tarafı olumsuz etkileyebilmektedir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle bilginin yayılımının hızlanması, kişilerin işgücü piyasası ile ilgili bilgiye çabuk ulaşabilmesi, işgücünün serbest hareketliliği üzerinde etkili olmuştur (Balay, 2004: 64). Fakat bu süreç yaşanırken bilgi yoğun teknoloji üretimine geçemeyen, sanayileşmesini tamamlayamamış ülkeler rekabetçi ortamda mağdur olan taraf olmuşlardır.

2.1.2. Enformasyon Teknolojileri Alandaki Gelişmeler

Enformasyon kelime anlamı ile bilgi ve haberleşme anlamına gelmekle birlikte bilginin özü ve kaynağı olarak adlandırılmaktadır (Akalin ve Dilek, 2007: 47). Enformasyon yani bilgi ile teknoloji arasında, birbirlerini sürekli geliştiren bir ilişki mevcuttur (Bayraç, 2003: 41). Bilginin üretilmesi, kullanılması ve yayılımının sağlanması için teknolojik ürünlerin üretimine ihtiyaç vardır. Bu ürünler ise bilgi ürünleridir ve bilginin kullanılması sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Gelişen bilgi teknolojileri sayesinde devletlerarasında ekonomik rekabet artmıştır. Artan rekabet karşısında bilgi teknolojilerine sahip olan ülkeler ekonomik anlamda başarılı olmuştur. Böylece bilgi teknolojilerini içeren yüksek teknoloji malların üretilme isteği ön plana çıkmıştır. Bu durum vasıfsız ya da yarı vasıflı işgücü tarafından yapılan teknolojik olmayan ürünlerin üretimine olan talebi azaltmaktadır. Böylece bilgi ürünü olan teknolojik ürünlere olan talep artmaktadır. Bu durum dolaylı olarak çalışma ilişkilerini değiştirmiş, böylece geleneksel üretim yerini esnek üretime bırakarak yeni ekonomik sisteme geçilmiştir. Bu geçiş üçüncü sanayi devrimi ile yaşanırken dördüncü sanayi devrimi ile gelişme göstermiştir.

2.1.2.1. Üçüncü sanayi devrimi: Endüstri 3.0

Endüstri 2.0'ın yaşandığı 1950'li yıllarda elektrikle çalışan hesap makinasının icadı ile endüstri 3.0'ın temelleri atılmıştır. Endüstri 3.0 programlanabilir makinelerin üretimde kullanılması ile gelişmiştir (Davutoğlu vd., 2017: 547). Bilgi teknolojileri, iletişim ve ulaşım küreselleşme, yenilenebilir enerji kaynaklarının etkisi ve üretimde kullanılan makinelerin birbirleri ile entegre edilmesi sonucunda endüstri toplumundan bilgi toplumuna

geçilmiştir. Böylece ‘yeni ekonomi kavramı’ ortaya çıkmış ve endüstrileşmenin üçüncü aşaması olan ‘Endüstri 3.0’ yaşanmaya başlamıştır (Genç, 2018: 238). Endüstri 3.0’ın yaşanması ile her alanda bilgi odaklı değişimler gerçekleşerek teknolojik yenilikler gelişme göstermiştir. 1971 yılında ‘Altair 8800’ adıyla üretilen ilk mikro bilgisayar ve 1976’da Steve Jobs ve Steve Wozniak ’ın ürettiği Apple 1 Endüstri 3.0 ‘ın kazandırdığı teknolojik gelişmelerdendir (Tuğtepe, 2018).

İlk bilgisayar, internet ve cep telefonu bu dönemde insanların hayatına girmiş ve hatta bu dönemde ilk kez uzaya mekik gönderilmiştir. Yaşanan gelişmelerin etkisi ile iletişim ve ulaşımda sağlanan kolaylıklarla ticaret gelişerek bu dönemde uygulanan politikaların etkisi ile sermaye hareketlilikleri yaşanmaya başlamıştır. Üretimin teknoloji ile yapılması çalışma ve üretim ilişkilerinde de değişim yaşanmasına neden olmuştur. Teknolojinin gelişmesi ile bir yandan bazı işlere ve mesleklere olan ihtiyaç azalırken, diğer yandan yeni işler ve meslekler ortaya çıkmış, yeni bilim alanları gelişmeye başlamıştır. Geliştirilen teknolojilerin üretimde kullanılmasıyla bilgi toplumunda emek gücüne olan ihtiyaç azalmıştır. Kas gücü yerini makine gücüne bırakmıştır. İnsanın yapacağı işi bu dönemin teknolojisi, daha az sürede, daha fazla yapmaktadır. Bu durum tam istihdamı etkilemekte ve işsizlik olgusunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Endüstri 1.0’ın buhar ve kömürü, Endüstri 2.0’da yerini elektrik ve petrole, Endüstri 3.0’da elektrik ve petrol ise yerini bilgi odaklı teknolojik yeniliklere bırakmıştır (Taş, 2018: 1822). Bu yenilikler, yeni ekonomik sistemde yaşanan gelişmeler ile ‘Endüstri 3.0’ın yerini ‘Endüstri 4.0’ın almasına neden olmuşlardır. Böylece işgücü piyasasında Endüstri 3.0 ile yaşanan değişimler Endüstri 4.0 ile derinleşmiştir.

2.1.2.2. Dördüncü sanayi devrimi: Endüstri 4.0

Endüstri 3.0 ile bilginin kullanılması, bilgi teknolojilerinin yaygınlaşması ve küreselleşmesinin yaşanması beraberinde sermaye hareketliliklerini getirmiş ve üretimin yer değiştirmesi başlamıştır. Böylece sermaye, en çok para kazanacağı ve üretimi en ucuza yapacağı Çin gibi Uzakdoğu ülkelerinde üretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu durumun etkisi ile bir süre Amerika ve Avrupa’nın üssü gibi çalışan Çin bir süre sonra kendi markaları adına üretim yapmaya başlamıştır. 2006 yılı ile 2011 yılı arasında sanayi mallarının satışından elde edilen gelirdeki değişim bu durumu kanıtlar niteliktedir. Euro Bölgesinde sanayi mallarının satışından elde edilen gelirdeki değişim oranı %13, ABD’ de

%0, Almanya'da %16, Rusya' da %50 artarken Çin'de % 241 artmıştır. Bu durum ise Alman hükümetinin 2011'de Hannover Fuarı'nda Endüstri 4.0 kavramını gündeme getirmesine neden olmuştur. Bu kavramın ortaya atılmasında üretimin en az insan emeği ile gerçekleştirilerek insan emeğine olan ihtiyacın ortadan kaldırılması, esnek üretim ile tüketici taleplerinin karşılanması, üretimin hızlı, verimli, ve hatasız gerçekleştirilmesi gibi amaçlar etkili olmuştur. Bu amaçlar gerçekleştirildiğinde Çin gibi ucuz emekle rekabet üstünlüğü kuran ülkelerin üstünlüğü ortadan kalkacaktır. Bu nedenle Almanlar 2011'de Hannover fuarında 'Endüstri 4.0' kavramını ortaya çıkarmışlardır. (Eğilmez, 2017). 2011'de Robert Bosch, GMBH ve Kagerman tarafından hazırlanan Endüstri 4.0 önerisi Alman hükümetine sunulmuş, 8 Nisan 2013'te Hannover Fuarı'nda bu kavramın sanayide yeni bir dönem olduğu açıklanmıştır (Tuğtepe, 2018). Dolayısıyla bu kavramın Endüstri 3.0' da yaşanan değişimlerin etkisi ile ortaya çıktığını ve böylece yeni ekonomide yeni bir döneme geçildiğini söylemek mümkündür. Endüstri 4.0' ın temelleri endüstri 3.0 sürecinde yaşanan gelişmeler ile atılsa da bu sistem hız, kapsam ve sistem olarak endüstri 3.0 ve diğer endüstri devrimlerinden farklıdır. Bu sistemde teknoloji çok hızlı bir şekilde ilerleyerek her alanı etkisi altına almaktadır (Öcal ve Altıntaş, 2018: 2073). Yeni ekonomik sistemin bir ürünü olarak kabul edilen Endüstri 4.0, teknolojinin etkisi ile akıllı üretim sistemlerinin ve üç boyutlu yazıcıların geliştirildiği, yapay zekânın ortaya çıktığı bir devrimdir.

Yeni ekonominin yaşanması ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin etkisi değişen üretim ve tüketim ilişkileri Endüstri 4.0'ın ile tamamen değişerek alışlagelmiş olan üretim sistemi terk edilmiştir. Bunun yerini ayrıntılarından üçüncü bölümde bahsedilecek esnek üretim almış ve enformasyon teknolojilerinin etkisi fabrika içi uygulamalar değişikliğe uğramıştır. Üretim, tüketicinin anlık talepleri doğrultusunda şekillenerek ve kas gücüne olan ihtiyacın neredeyse tamamen ortadan kalktığı, kendilerini ve üretimin her aşamasını kontrol eden makineler tarafından gerçekleşmeye başlamıştır. Bu akıllı makinalar yalnız fabrikalarda değil, hayatın her alanında yaygınlaşmaya başlamış, evlerimize hatta çanta ve ceplerimize kadar girmiştir. Günümüzde yaşanan gelişmeler ve teknolojiler gelinen son noktayı ifade etmemektedir. Gün geçtikçe teknoloji birikimli olarak gelişmektedir.

Endüstri 4.0, üretim sisteminin değişmesine, robotlar ve insanların üretim sürecine ortak katılacakları 'akıllı fabrika' ya da 'karanlık fabrika' olarak adlandırılan sisteme geçilmesine neden olmaktadır. Bu sistemde teknolojik gelişmelerin etkisi ile nesnelerin internet üzerinden, başka nesnelerle etkileşimi sonucunda kendi kendini yönetebilen

fabrikaların faaliyete geçirilmesi söz konusu olmuştur. Bu fabrikaların faaliyete geçmesi ile üretim sürecinde insan emeği ihtiyacı ortadan kalkarak, üretim makineler tarafından az hata, az stok, az maliyetle yüksek verimde gerçekleştirilecektir. İnsana olan ihtiyacın ortadan kaldırılmasının etkisi ile 'karanlık fabrika' ya da hayat boyu yenilenen teknolojilerle bütünleştirilmesinden dolayı 'öğrenen fabrika' gibi değişik isimlerle adlandırılan akıllı fabrikaların amacı, üretim sürecinin aksaklık olmadan, verimli ve sürdürülebilir bir şekilde tamamlanmasını sağlamaktır (Yıldız, 2018: 550-551). Endüstri 4.0'ın ürünü olarak adlandırılan bu kavram üretimde sadece insan gücü gerektiren işlerde insanın bulunmasının, üretimin bilgi teknolojileri ile donatılmış şekilde fiziksel güce ihtiyaç duyulmadan gerçekleştirilmesini ifade etmektedir (Alkan, 2016).

Akıllı fabrikaların nesnelerin interneti, siber-fiziksel sistemler, bulut bilişim teknolojileri, büyük veri, yapay zekâ, otonom robotlar, simülasyon, artırılmış gerçeklik gibi birçok bileşenden oluşmaktadır. Nesnelerin interneti, nesnelerin internet alt yapısı olan bir iletişim ağı sayesinde insanlarla ve birbirleri ile olan etkileşimdir. Akıllı telefonlar, yazılım programları örnek olarak verilebilir (Bakan ve Şekkeli, 2018: 206). Nesnelerin interneti; akıllı evler, fabrikalar, hasta takip sistemleri gibi farklı alanlarda yaşanan olayları takip eden iletişim ağıdır. Bu sistem ile fiziksel çevreyi oluşturan ölçülebilir ham veriler mobil cihazlar ve algılayıcılar ile sinyallere dönüştürülerek radyo frekanslı tanıma sistemi, wifi, kızılötesi, bluetooth'tan oluşan iletişim katmanına iletilir. Burada veriler işlenerek depolanmakta ve bulut bilişim sistemine aktarılmaktadır (Bozuklu ve Görkem, 2016: 47-48). Böylece üretimde kullanılan makine ve cihazlar ile insana olan ihtiyaç azalmakta, üretim sırasında meydana gelebilecek arızalar önceden tespit edilerek, üretimde ihtiyaç duyulacak hammadde ihtiyacı önceden belirlenmektedir.

Üretim sürecinin en küçük detaylarını kontrol ederek olası problemleri önceden belirleyip çözüm sağlayabilen, akıllı fabrikalarda fiziksel ve sanal ortam arasında iletişimi kuran sistem, siber fiziksel sistemlerdir. Bu sistemlerin günümüzde kullanılmaya başlanması ile geleneksel fabrikalar yerini akıllı fabrikalara bırakmış, üretimde verimlilik artmıştır (Yıldız, 2018: 548-549). Bulut bilişim teknolojileri ile nesnelere elde edilen bilgilerin depolanması söz konusudur. Böylece üretim süreci ile ilgili gerekli olan bilgiler burada toplanarak internet yoluyla paylaşılmaktadır. Bulut bilişim teknolojisi ile depolanan veriler ileride işletmelerin strateji belirlemede ve oluşturmada kullandığı büyük veriyi oluşturmaktadır. Bulut bilişim ve büyük veriden sonra akıllı fabrikalarda yapay zekâ yer

almaktadır. Yapay zekânın gelişimi büyük veriden desteklenmektedir. Yapay zekâ, makine ve cihazların üretimi gerçekleştirecek etkinliklerde donatılmaları ile mümkün olmaktadır. Üretimde yapay zekânın kullanılması ile otonom robotlar süreci devamlı denetlemekte ve hata olmasını engellemektedir. Üretimde olası problemlerin ortadan kaldırılması akıllı fabrikaların diğer bileşenlerinden simülasyon ve artırılmış gerçeklik ile mümkündür. Bunların sayesinde ürünlerin üretilmeden tasarımının sanal ortamda yapılıp uygulanması ile üretimde karşılaşılabilecek olası problemlerin önüne geçilmektedir (Özsoylu, 2017: 49-55).

Akıllı fabrikaların ortaya çıkmasıyla geleneksel fabrikalardaki insan odaklı düzen yerini, internet odaklı düzene bırakarak üretim yöntemlerinde değişimi sağlamıştır. Bunun yanında üretimin makinelerin birbirleri ile etkileşimi ile gerçekleşmesi ile üretim süreci farklılaşmıştır. Geleneksel fabrika sisteminde stok bulundurmaya gerekirken, bu sistemde stoklamaya ihtiyaç olmamakta, böylece stoklama maliyetleri ortadan kalkmaktadır. Akıllı fabrika modelinde karar mekanizmasını robotlar oluşturmaktadır. Geleneksel fabrikalarda Fordist üretimde kullanılacak miktarı önceden belli kaynakların yerini, çeşitli ürünlerin üretilmesi için farklı kaynaklar almıştır. Fabrika içindeki düzen, hiyerarşik düzenden, ortak katılımın gerçekleştiği düzene dönüşmüştür (Bakan ve Şekkeli, 2018: 212).

Akıllı fabrika yöntemi 1980'lerden beri geliştirilmeye çalışılmış fakat günümüze otomasyon sistemlerinin ve teknolojik gelişmelerin etkisi ile uygulama bulmuş bir yöntemdir. Bu yöntemi 1980'li yıllarda General Motor firması gerçekleştirmek istemiş fakat başarılı olamamıştır (Keskin, 2019). Sistemin ilk uygulaması Çin' de cep telefonu üreten 'Changying Precision Technology Company' adlı bir fabrikada gerçekleşmiştir (Arslan, 2018). Bu uygulamadan önce fabrikada 650 kişi çalışırken bu uygulamadan sonra çalışan kişi sayısının 60 a düştüğü, buna ise bir robotun 8 işçinin yaptığı işi yapmasının sebep olduğu bilinmektedir. Çalıştırdığı işçiler ise bilgisayar üzerinden fabrikada neler olup bittiğini kontrol etmektedir (Bakırcı, 2015). Bu uygulama işçiye olan ihtiyacı azaltmasının yanı sıra üretimde yapılan hatalarında azalmasına sebep olmuştur. Fakat bu uygulamanın etkisi ile hatalı üretimin % 25'den %5'e kadar düştüğü ifade edilmiştir (Keskin, 2019).

Endüstri 4.0'ın etkisi ile ortaya çıkan akıllı fabrikalarda gerçekleştirilen üretimin hatasız ve kesintisiz devam etmesi üretimde artışın yaşanmasına sebep olmaktadır. Üretim hızının yüksek olması ile ortaya çıkan kitlesel ürün küresel piyasada rekabet avantajı sağlamaktadır. Ağır sanayide, yüksek basınç, sıcaklık, zehirli gazlar gibi tehlikeli koşullarda

çalışılan işlerde insan yerine robotların kullanılması ve üretimin karanlık fabrika ortamında gerçekleştirilmesi ile iş güvenliğinin sağlanması bu sistemi cazibeli hale getirmektedir. Öte yandan işçiye yapılan yatırım ve ödenen maaş gider olarak görülürken üretimde kullanılan makine, teçhizat ve robotik sistemlere yapılan yatırım üretimi arttıracak unsurlar olarak görülmektedir. Sermaye sahibi bunlara sahip olmakla sermayesini arttırmaktadır. Böylece akıllı fabrikalara olan yönelimi arttırmakta ve endüstri 4.0'ın yakalanması adına atılımlar yapmaktadır. Aşağıda Tablo 2.1. ülkelerin endüstri 4.0 ile ilgili gerçekleştirdiği atılımları göstermektedir.

Tablo 2.1. Bilgi İletişim Teknolojilerinin İşletmelerde Kullanımı (%) (2018)

Ülkeler	İstihdam Edilenlere Bilgi Teknolojileri İle İlgili Eğitim Veren İşletmelerin Oranları	Bulut Bilişim Sistemi Satın Alma Oranları	Bulut Bilişim Sisteminde Dosyaların Depolanma Oranları
Türkiye	15,47	10,9	7
ABD	-	-	-
Avusturya	26,73	23,27	15,68
Kanada	-	-	-
Fransa	19,22	19,42	14,87
Hollanda	25,58	48,25	34,68
Lüksemburg	27,19	24,54	17,84
Almanya	29,89	22,43	13,73
İtalya	16,94	22,53	13,42
İngiltere	28,20	41,86	32,18
Belçika	35,58	40,25	28,72
Danimarka	28,14	55,62	38,61
İrlanda	30,19	45,18	35,16
Yunanistan	14,10	12,83	7,82
İsviçre	-	23,40 (2015)	-
İsveç	23,86	57,21	42,25
İspanya	21,19	21,99	16,07
İzlanda	24,84 (2014)	43,15 (2014)	32,02 (2014)
Norveç	41,59	50,66	39,10
Portekiz	19,49	24,68	15,65
Finlandiya	35,91	35,26	44,97

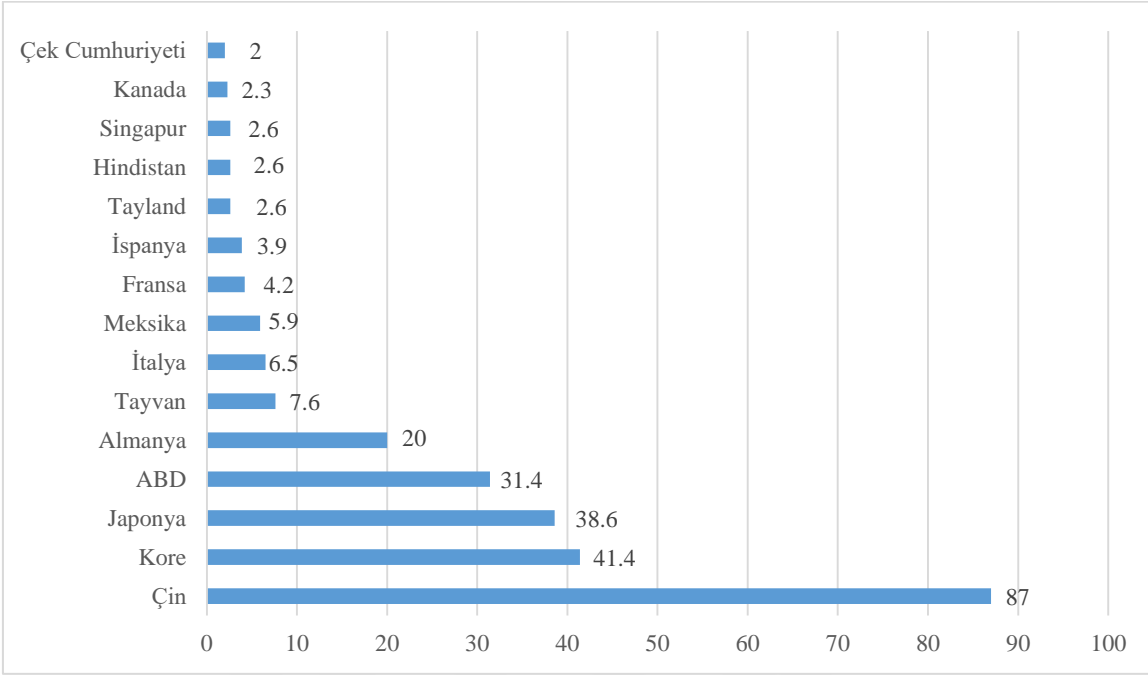
Kaynak: OECD, (2018). İşletmelerde Eurostat İstatistikleri

Tablo 2.1.'de bazı ülkelerde endüstri 4.0 ile ortaya çıkan akıllı fabrikaların bileşenlerinin oranları görülmektedir. Oranlardan anlaşılacağı üzere ve daha önce de ifade edildiği gibi Finlandiya ve Almanya'nın endüstri 4.0 ile ilgili öncü ülkeler olduğu görülmektedir. Tablo 2.1. verilerine göre istihdam edilenlere bilgi teknolojileri ile ilgili eğitim veren işletmelerin oranlarında ilk sıralarında Norveç (%41,59), Finlandiya (%35,91), Belçika (%35,58), İrlanda (%30,19) ve Almanya (%29,89) yer almaktadır. ABD ve Çin ile ilgili verilere ulaşılamadığı için tabloda verilmemiştir. Türkiye seçilmiş ülkeler arasında

Yunanistan'la (%14,10) birlikte %15,47 oranı ile son sıralarda yer almaktadır. Bulut sistemi satın alma oranlarına bakıldığında İsveç, Danimarka ve Norveç'in ilk sıralarda, Türkiye'nin ise son sırada yer aldığı görülmektedir. Bulut bilişim sisteminde dosyaların depolanma oranlarında Finlandiya, Norveç, İsveç ve Danimarka ilk sıralardayken Türkiye son sırada yer almaktadır. Bu veriler bilgi iletişim teknolojilerinin işletmelerde kullanımında Türkiye'nin diğer ülkelerin çok gerisinde olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin endüstri 4.0'a ayak uydurarak rekabet edebilmesi ve gelişmiş ülkeler arasında yer alması için, yeni teknolojilerin işletmelerde kullanılması gerekmektedir. Devletin bu teknolojilerin sağlanması için finansal ve eğitim alanında desteği gerekmektedir.

The Boston Consulting Group (BCG) tarafından 312 Alman, 322 İngiliz, 322 Fransız, 315 Amerikan ve 258 Çin fabrikası üzerinde 2016'da yapılan bir araştırmada bu ülkelerin dijitalleşme yolunda önemli adımlar attığı ifade edilmiştir. Bu ülkeler arasında orta gelirli grupta yer alan Çin dikkat çekmektedir. Bu araştırmada Çin'de şirketlerin sadece %3'ünün dijitalleşmeye hazır olmadığı ifade edilmiştir. Bu oran Fransa'da % 22, İngiltere'de %27, Almanya'da %18, ABD'de % 41 olarak ifade edilmiştir. Küreselleşmenin etkisi ile batılı ülkelerin rekabet edebilmek adına ucuz işgücünün bulunduğu ve maliyetlerin düşük olduğu doğulu ülkelere yatırım yapmasını kendine avantaj haline getiren Çin'de yeni ekonominin etkisi ile üretimin tekrar batıya dönmesi ile bu durumdan olumsuz etkilenmesi beklenmiştir. Fakat Çin bu durumu da kendi lehine çevirerek dijitalleşmeye rehberlik eden ülke haline gelmiş ve en yüksek robot üretimine sahip ülke olmuştur (Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği [TÜSİAD], 2017: 29-30). Aşağıda Grafik 2.1.'de 2016 yılı için en yüksek robot üretimine sahip 15 ülke görülmektedir.

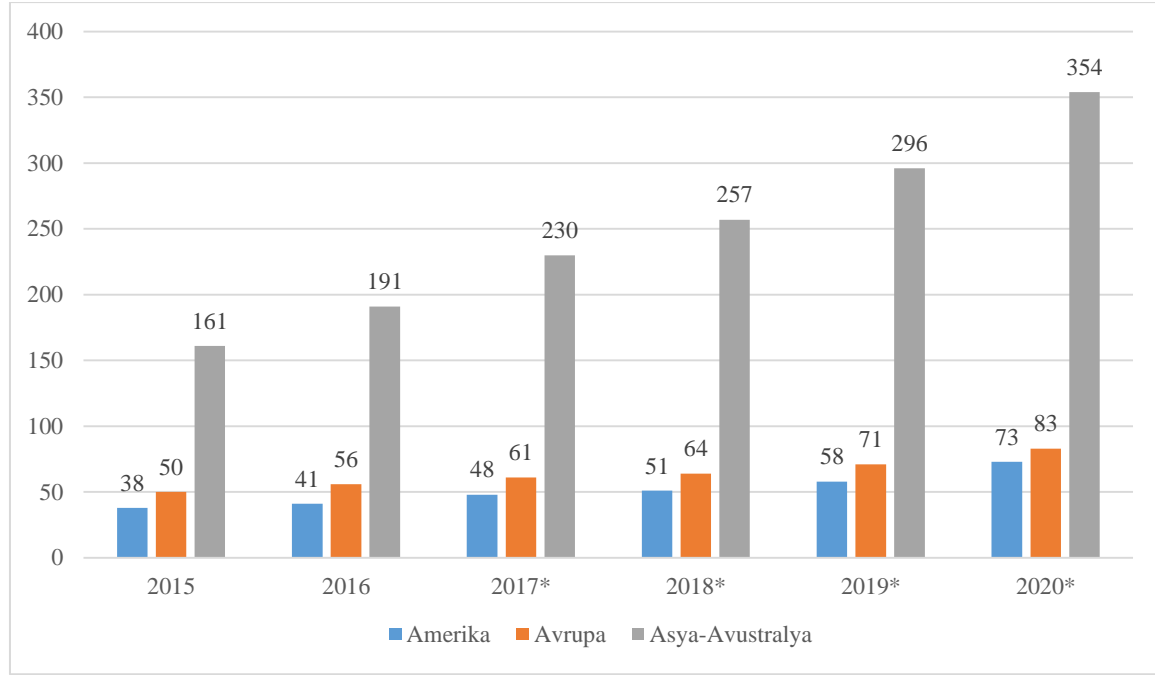
Grafik 2.1. En Yüksek Robot Üretimine Sahip 15 Ülke (Bin) (2016)

Kaynak: International Federation Of Robotics (IFR), 2016.

Grafik 2.1. verilerine göre 2016'da 87.000 adet robot üreten Çin, Amerika ve Avrupa'nın toplam üretimi olan 97.000 robota yaklaşmıştır. Çin'i Güney Kore ve Japonya izlemektedir. Uluslararası Robotik Federasyonu (IFR) tarafından açıklanan verilere göre, dünyada robot sistemi satışının yaklaşık %75'i Almanya, ABD, Güney Kore, Japonya ve Çin'e yapılmaktadır. Dünyada önde gelen robotik şirketleri ise; iRobot, Google, Touch Bionics, Northrop Grumman, Rethink Robotics olarak ifade edilmiştir (Mevlütöğlü, 2015: 7-10). 2016'da robot pazarındaki %30'luk paya sahip olarak lider ülke olan Çin'in 2020'de bu payını %40'a çıkaracağı tahmin edilmektedir. Çin içinde bulunduğu coğrafi kategori olan Asya'nın robot üretim miktarının artmasına ve ilk sırada yer almasına sebep olmaktadır. Aşağıda Grafik 2.2.'de Avrupa, Amerika ve Asya-Avustralya kıtalarında robot üretim miktarları görülmektedir.

Grafik 2.2. Avrupa, Amerika ve Asya-Avustralya'da Robot Üretim Miktarı (Bin) (2015-2020)

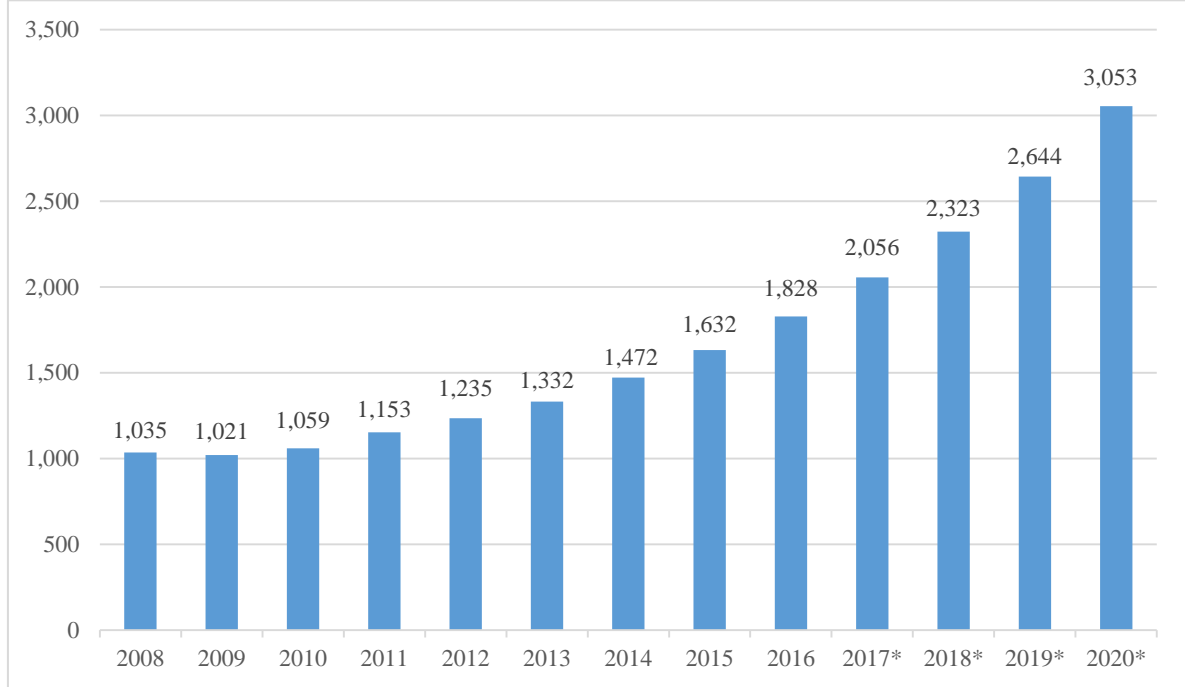
*Tahmini veriler
Kaynak: IFR, (2016).

Grafik 2.2.'de görüldüğü üzere en fazla robot üretimi Asya-Avusturya kategorisine aittir. IFR'nin tahminlerine göre; 2017-2020 yılları arasında Asya-Avusturya kategorisinde %17, Avrupa'da % 7 ve Amerika'da %12 oranında artış yaşanacaktır. Robot üretiminde en yüksek oranın Asya'ya ait olması bu bölgede yer alan ülkelerin özellikle de Çin'in üretiminden kaynaklanmaktadır.

Endüstri 4.0'ın yakalanabilmesi için robotik teknoloji son derece önem taşımaktadır. Bu teknolojinin günümüzde sürekli talep edilmesi bu teknolojiye yatırım yapıp üretilmesine neden olmaktadır. Robotik teknolojinin gelişmesi işgücü piyasalarını da etkilemektedir. Günümüzde birçok iş robotlar tarafından yerine getirilmektedir. Robot işçilerin ilerleyen yıllarda artması beklenmektedir. Ülkelerdeki toplam robot işçi sayılarına bakıldığında; Japonya 310.508 ile ilk sırada yer almaktadır. ABD 168.623 robotla ikinci sırada yer alırken, Almanya 161.988 robotla üçüncü sıradadır. Bunları sırasıyla 138.883 robotla Güney Kore, 96.924 robotla Çin, 18.387 robotla Kanada, 15.046 robotla İngiltere, 7.840 robotla Hindistan, 7.576 robotla Brezilya takip etmektedir (Kara, 2019). Oxford Economics'de, 2030 yılına dek robot işçi sayısının 20 milyona ulaşacağı belirtilmiştir

(Kurtaran, 2019). Aşağıda Grafik 1.3.'de yıllara göre dünya genelinde işletmelerde bulunan robot miktarları görülmektedir.

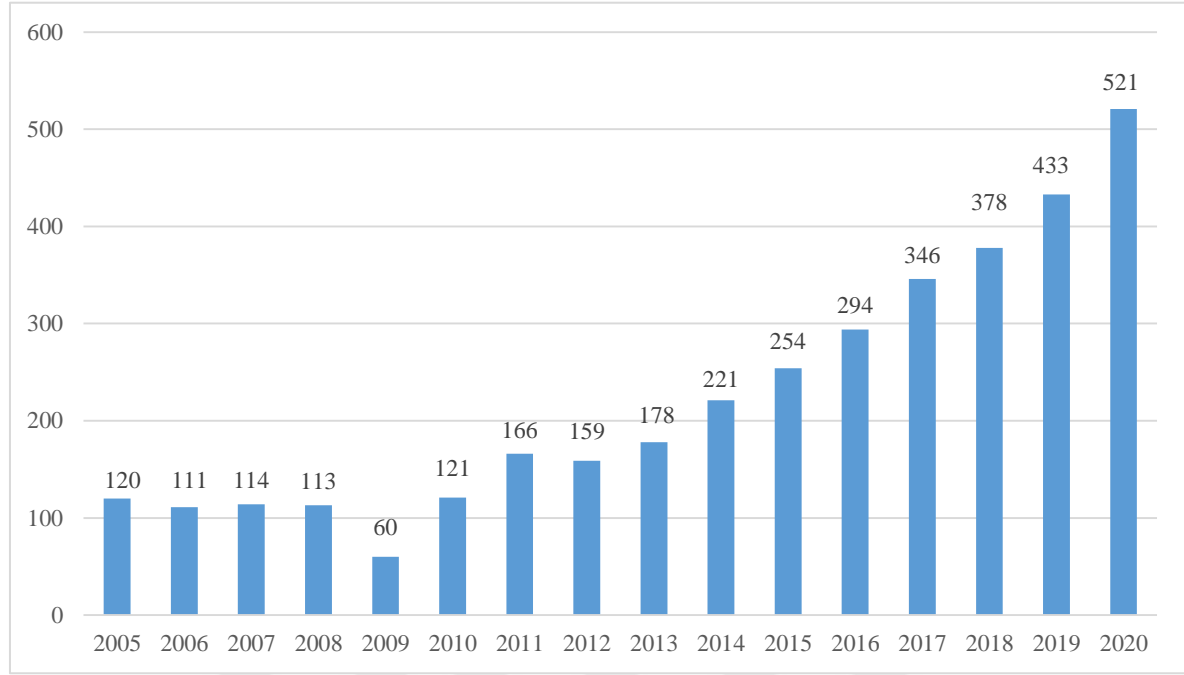
Grafik 2.3. Dünya Genelindeki İşletmelerde Bulunan Robot Miktarları(Bin)(2008-2020)

Kaynak: IFR, (2016).

Grafik 2.3. verilerine göre 2008 yılında yaklaşık 1 milyon olarak üretimde kullanılan robot sayısı 2016 yılında 1.8 milyonu aşmıştır. Bu yükseliş oranı göz önünde bulundurularak işletmelerin kullanacağı robot sayısının 2020 yılı sonunda 3 milyon olması beklenmektedir (IFR, 2016). Üretimde kullanılan robot sayısı artışına paralel olarak endüstriyel robot üretimi de artmaktadır. Aşağıda Grafik 2.4.'de ise 2005-2020 yılları arası dünyada endüstriyel robot üretim miktarı görülmektedir.

Grafik 2.4. Dünyada Endüstriyel Robot Üretim Miktarı (Bin) (2005-2020)

Kaynak: IFR, (2017).

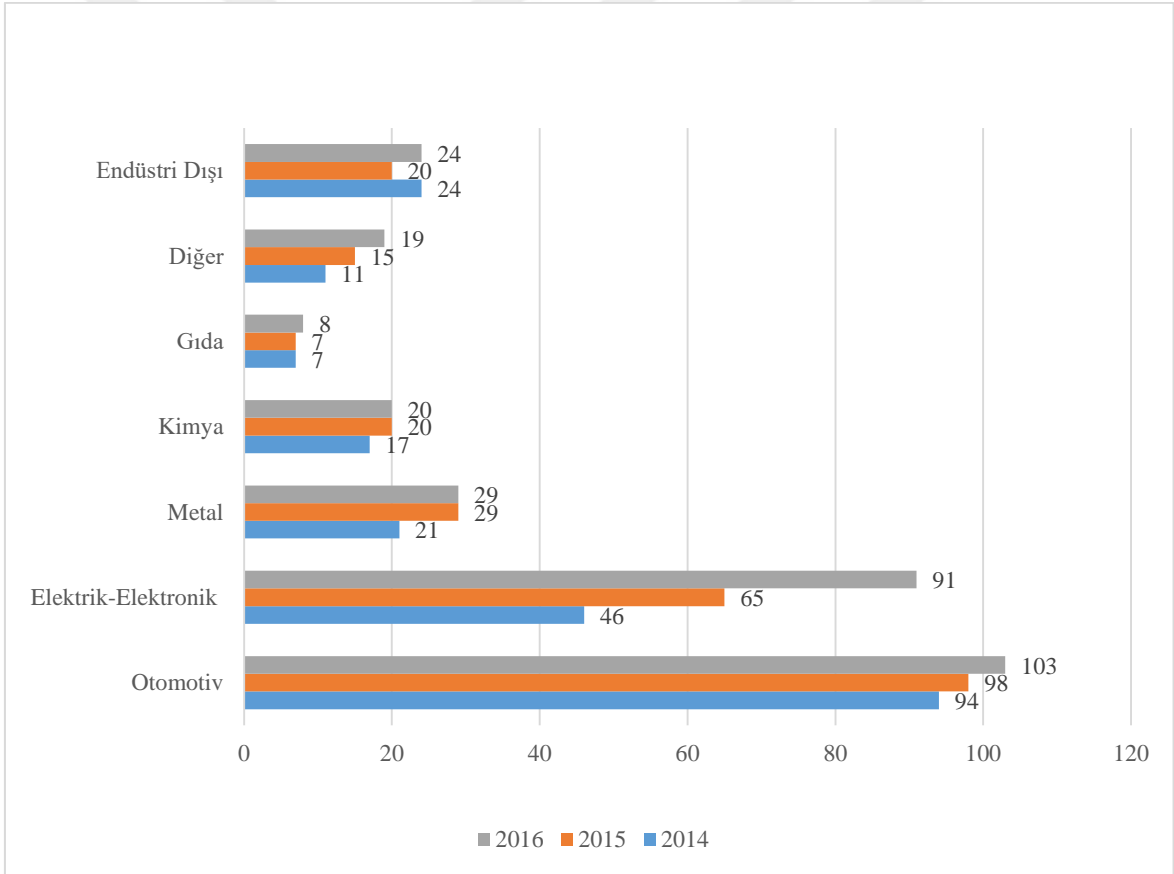
Grafik 2.4.'de 2005 yılında robot üretim miktarının 120.000 olduğu görülmektedir. Bu oran 2015 yılında % 112 oranında artış göstererek 254.000 çıkmıştır. 2016 yılında robot üretim miktarı ise 2015'e göre yıllık %16 oranında artış göstererek 294.000 seviyesine ulaşmıştır. Yıllık ortalama artış sayısı göz önünde bulundurularak 2020'de üretim miktarının 521.000 birime ulaşması beklenmektedir. Bu da işletmelerin akıllı fabrika olmaları yönünde strateji geliştirdiklerini ve yeni ekonomiye uyum sağlamak adına yeni ekonominin ürünü olan Endüstri 4.0'ı yakalamaya çalıştıklarını göstermektedir.

Günümüzde hemen hemen birçok işletme akıllı fabrikaya dönüşebilmek adına yeni ekonominin etkisi gelişen teknolojileri kullanarak robotik sistemlerle üretim yapmaya başlamıştır. Norveç' te esnek üretim sistemini hayata geçiren bir akıllı fabrikada, her biri farklı sistemlerle donatılmış ve üretimin farklı aşamalarında faaliyet gösteren, üretimde yüksek verimlilik ve iş güvenliğinin sağlanabilmesi için sistemlerin birbirleri ile etkileşimde bulunacak şekilde planlanmış robotlar kullanılmaktadır (Keskin, 2019).

Hitachi tarafından geliştirilen 90 cm boyundaki insansı robotlar, Japonya'nın başkentindeki Tokyo Uluslararası Havalimanı'nda müşterilere hizmet etmeye başlamışlardır. İsviçre, Hollanda ve ABD havalimanlarında da benzer uygulama projelerinin olduğu görülmektedir (Kaplanseren, 2016). Amerika'da sağlık, gıda ve hizmet sektörlerinde işlerin

% 47'lik bir kısmı robotlara devredileceği ifade edilmektedir. Apple'ın en büyük tedarikçisi olan Foxcoon ileride iPhone'ların hepsini robotların üreteceğini ifade etmiştir. Foxcoon şuan da 40.000 robotla üretim faaliyetlerini sürdürürken her yıl 10.000 robotu bünyesine dâhil etmeyi planlamaktadır (Şahin, 2017). Çin'de JD.com şirketinin Şangay deposunda 500 kişi çalışması gerekirken sadece 5 kişi çalışmaktadır. Bu kişiler ise birkaç tuşa basarak işi yönlendirmekle sorumludur. Geriye kalan tüm paketleme, istifleme, etiket basma, ürünleri kargoya yükleme gibi işlerde robotlar faaliyet göstermektedir (Sun, 2018). Üretilen robotların endüstride otomotiv, elektrik-elektronik, metal, kimya, gıda sektörlerinde aktif olarak kullanılmaktadır. Aşağıda Grafik 1.5.'de dünya genelinde sektör bazında robotların yıllık arz miktarı görülmektedir.

Grafik 2.5. Dünya Genelinde Sektör Bazında Robotların Yıllık Arz Miktarı

Kaynak: IFR, (2016). Basın Bülteni Raporları

Grafik 2.5'de görüldüğü üzere 2015 yılında olduğu gibi 2016 yılında da sektörel anlamda en fazla robot üretimi otomotiv sektörüne aittir. Bu sektör 2016 yılında toplam arz içindeki yaklaşık %35'lik payı ile robotların en büyük müşterisini oluşturmaktadır.

Otomotiv'i elektrik-elektronik takip etmektedir. Bu sektör ise yaklaşık %31 oranında paya sahip olarak robotların ikinci en büyük müşterisidir.

2018 yılında ülkeler genelinde dijitalleşme politikalarına bakıldığında Avrupa Birliği'nde 'Avrupa 2020' kapsamında dijitalleşmeye yönelik stratejilerin yer aldığı 'Dijital Gündem' ile AR-GE ve teknolojik yeniliklerin geliştirilmesi adına 100 milyar dolar tutarında hibe programı hazırlanmıştır. İngiltere'de ise 'Catapult Merkezleri' kurularak dijital dönüşüm desteklenmiş, yapay zekâ odaklı bir strateji geliştirilmiştir. Bu stratejinin devletten alınacak 1 milyar sterlin ile desteklenmesi beklenmektedir. Çin'de dijitalleşme adına büyük fonlarla destek sağlanarak 'Made in China 2025' projesi oluşturulmuştur. Yüksek teknoloji üreten 1600 firma için 230 milyar dolarlık girişim fonu oluşturulmuştur. Almanya'da Ulusal Dijital Ajans kurma planları yapılmaktadır. Dijitalleşme adına 'Endüstri 4.0 Platformu' oluşturulmuş, '2025 Dijital Stratejisi' belirlenmiştir. Bu stratejide temel amaç Almanya'yı dijital teknolojilerin kullanımı ve tedariki konusunda lider ülke yapmaktır. Hollanda'da 'Field Lab' adında dijital dönüşüm mükemmeliyet merkezleri oluşturularak dijital dönüşüm stratejisi hazırlanmıştır. Japonya dijital dönüşümü hem ekonomik hem de toplumsal anlamda değerlendirerek bu dönüşümü toplum 5.0 ile ele almaktadır. Fransa 'Geleceğin Sanayi Stratejisi' hazırlayarak kritik sektörler için stratejiler belirlemiş ve 10 milyar dolar bütçe ayırmıştır. ABD 'Amerika Üretiyor' programını başlatarak yenilik enstitüleri ağı kurmuştur. Bu enstitüler üniversite, özel sektör ortaklığı ile kurularak desteklenmektedir. Güney Kore ise 'Akıllı Sanayi Stratejisi' hazırlayarak teknolojik ürün tasarımcıları yetiştirmeye başlamıştır. Ele alınan ülke örneklerinin genelinde AR-GE faaliyetlerinin kamu tarafından desteklenmesine yönelik uygulamalar gerçekleştirilmiştir (T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018: 40).

2.1.2.3. Türkiye'de Endüstri 4.0

Dünya Ekonomik Formu tarafından hazırlanan raporda 137 ülke arasından 53'üncü sırada, İş Gücü Piyasası verimliliği sıralamasında 127'inci sırada bulunan, kadınların işgücüne katılımı sıralamasında 123'üncü sırada bulunan, İnovasyon endeksi sıralamasında 69'uncu sırada bulunan Türkiye'de dijital dönüşümü ölçmek için 10 farklı sektörde faaliyet gösteren 108 şirket ile araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada şirketlerin dijital dönüşüm hakkındaki bilgi sahibi olma oranı 2016'da % 77 iken, 2017'de bu oranın % 90'a yükseldiği görülmüştür. Farkındalık seviyesinde yükselmenin yaşanmasına karşın dijitalleşmenin

avantajlarının net olarak anlayamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu şirketlerde bulut, büyük veri analizi ve entegrasyon uygulamalarının kullanıldığı görülmüştür. Büyük ölçekli şirketlerde bu kullanım % 41, küçük ölçeklilerde ise % 18'dir. Araştırmaya katılan şirketlerin % 61'i dijitalleşmeye hazır olduğunu belirtse de genel olarak Türkiye'deki şirketlerde dijital teknoloji uygulamalarının düşük olduğu ifade edilmiştir. Sanayide dijital dönüşümün hayata geçirilmesi gereken uygulamalarda Türkiye'deki durum %41'dir. Bu durum ise Türkiye'de dijitalleşmenin henüz başlangıç seviyesinde ve gelişmiş ülkelere göre yatırımdan önceki aşama olan planlama döneminde olduğu görülmektedir. Türkiye'de dijitalleşme önünde %27'lik bir seviye ile yatırım maliyetlerinin yüksek olması ve % 18'lik bir seviye ile dijitalleşmenin yaşanmasının geri dönüşümündeki belirsizlikler engel olarak yer almaktadır. Bunlara ilaveten Türkiye'nin dijitalleşmesinde vasıf seviyesi yüksek çalışan ve veri güvenliğinde eksiklik olduğu görülmektedir. Bu engellerin aşılabilmesi için şirketlerin yatırım yaptıkları takdirde en fazla faydaya sahip olacakları bir stratejik planın yapılması, kalifiye işgücü yetiştirmeye yönelik eğitim programlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'de şirketler, akademi ve kamu iş birliği ile dijitalleşme önündeki engelleri ortadan kaldırılarak dijitalleşmeye yönelik stratejiler geliştirmelidir. Bunun için kamuya, şirketlere ve akademiye önemli görevler düşmektedir. Şirketler, dijital dönüşümün gerçekleşmesi için izlenecek yollar ile ilgili program oluşturmalıdır. Bu programın oluşturulması için kamunun şirketlere ihtiyaç duyduğu danışmanlık hizmetlerini sağlaması, yatırımları cazip hale getirmek adına teşvik sağlaması ve vergi düzenlemelerinde bulunması gerekmektedir. İtalya'da devlet bu yönde atılımlarda bulunarak şirketlere yüksek teknoloji ekipmanların temininde %250 oranında amortisman indirimi yapmaktadır. Öte yandan kamu, nitelikli işgücünün yetiştirilmesi yönünde eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesini sağlamalıdır. Singapur'da 'Skills Future' adında kamu tarafından bir kurum kurularak çalışanlara yönelik eğitim programları sağlanmaktadır. Türkiye'de de aynı yönde atılımlar geliştirilerek yeni ekonomiye ihtiyacı dahilinde insan kaynağı sağlanmalıdır. Bunun yanında nitelikli işgücünü Türkiye'ye çekebilmek adına vergi fırsatları ve teşvikler sağlanmalıdır. Bu uygulamanın örneğine Güney Kore'de rastlanmaktadır. Burada yabancı teknoloji eksperlerine ve AR-GE faaliyetlerinde istihdam edilen yabancı çalışanlara yönelik gelir vergisi indirimi yapılmaktadır. Akademiye ise dijital dönüşümde uygulamaların öğretilmesine yönelik yüksek lisans ve doktora programlarının açılmasına yönelik girişimler olmalıdır. Bununla birlikte kamu sektörü, özel sektör ve akademi iş birliği çerçevesinde yüksek teknoloji enstitüleri kurulmalıdır (TÜSİAD, 2017: 31-69). Türkiye'de bünyesinde

makine, elektronik ve mekatronik mühendisliği bulunan neredeyse tüm üniversitelerin otomasyon-robotik laboratuvarı bulunmaktadır. Bunlar; Boğaziçi Üniversitesi Yapay Zekâ Laboratuvarı ve Algısal Zekâ Laboratuvarı, Bahçeşehir Üniversitesi Robotik Laboratuvarı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi ATLAS Disiplinlerarası Robotik Araştırma Laboratuvarı, Sabancı Üniversitesi Bilişsel Robotik Laboratuvarı, İstanbul Teknik Üniversitesi Mekatronik Eğitim ve Araştırma Merkezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Yapay Zekâ ve Robotik Laboratuvarı, Hacettepe Üniversitesi Robot Topluluğu, Özyeğin Üniversitesi Robotik Laboratuvarı, Atılım Üniversitesi Robot Teknolojileri Araştırma ve Uygulama Merkezi, Gebze Teknik Üniversitesi Robotik ve Kontrol Laboratuvarı, Üsküdar Robot ve Teknoloji Araştırmaları Merkezi'dir. Otomasyon ve robotik alanda faaliyet gösteren şirketler ise; Altınay, İnrobotek, Akınsoft, SYSRT Robot Teknolojileri, Robotsan, Robit Teknoloji, Gelecek Robotik, Balkan Robot Teknolojileri 'dir (Mevlütöğlü, 2015: 10-11) Buralarda dijitalleşmeye yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi için gerekli destek sağlanmalıdır.

Türkiye'de dijital dönüşüm yolunda 2016 yılı itibari ile bir takım faaliyetler düzenlenerek dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi için yol haritaları belirlenmiştir. 2016 yılında 'Sanayide Dijital Dönüşüm Platformu' kurularak, ileri üretim teknikleri, mevzuat, altyapı, inovasyon, eğitim, dijital teknolojiler olmak üzere dijitalleşmeye yönelik kısa ve orta vadeli raporlar oluşturan 6 çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu çalışma grupları Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı'nın başkanlığında, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), TÜSİAD, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) ve Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV)'ndan oluşmaktadır. TOBB, teknolojik ve fiziki altyapı ile ilgili çalışmalarda bulunmaktadır. TİM, teknolojinin gelişimine katkı sağlayacak yenilik merkezleri oluşturmaktadır. TÜSİAD, bulut bilişim sistemleri ile teknolojinin geliştirilmesi adına yatırımlar yaparken, MÜSİAD, üç boyutlu yazıcılar, robotik sistemlerin geliştirilmesi adına yatırımlar yapmaktadır. YASED, endüstri 4.0 ile ilgili standartları ve mevzuatlarla ilgilenirken, TTGV ise vasıf seviyesi yüksek yeni teknolojileri üretebilen ve kullanabilen kişilerin yetiştirilmesi için eğitim ile ilgili konularda atılımlar gerçekleştirmektedir. 2017'de 'Sektör Odaklı Sanayi Hamlesi', 'Dijital Dönüşümde Küresel Yönelimler Analizi' ve 'Sanayide Dijitalleşme Anketi' gibi çalışmalar ile sanayide öncelikli sorun alanları belirlenerek teknoloji kullanıcı ve tedarikçi bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Ankara ve Bursa pilot iller olmak üzere Dijital Model Fabrika kurulumun başlanılmıştır. Milli Eğitim

Bakanlığı [MEB]'nin da desteği ile teknik okullara ilişkin iş birliği protokolü imzalanmıştır. 2018 yılı itibarı ile Dijital Dönüşüm Yol Haritası' ve 'Sektör Odaklı Yol Haritaları' tamamlanmıştır. 15 üniversitede dijital dönüşümün ihtiyacı dahilinde eğitim alanlarının açılmasına yönelik protokol imzalanarak 2000 doktora programından 100 tanesine dijital teknolojiler eklenmiştir. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ile dijital olgunluk seviyesi belirlemek adına çalışmalar yapılmış, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) ve TÜBİTAK iş birliği ile dijital dönüşümü desteklemeye yönelik karar alınmıştır (T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018: 64-67).

TÜBİTAK (2016: 5) tarafından dijitalleşmeye yönelik yapılan bir çalışmaya göre Türkiye'nin endüstri 4.0'ı henüz yakalayamadığı hatta endüstri 2.0 ile 3.0 arasında bir konumda olduğu ifade edilmiştir. Bu durumun değiştirilmesi ve Türkiye'nin endüstri 4.0'ı yakalaması dijital dönüşüm yol haritasındaki stratejilerin uygulanması ile mümkün görülmektedir. Bu yol haritası altı bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler üzerinde eylem gerçekleştirildiğinde dijitalleşme yolunda önemli adımların atılması mümkün olacaktır.

Tablo 2.2. Dijital Yol Haritası Bileşenleri ve Eylem Alanları

Bileşenler	Eylem Alanları
İnsan	Nitelikli işgücünün yetiştirilmesi İşletmelerin dijital dönüşüm ile ilgili farkındalığının artırılması
Teknoloji	Dijital teknoloji uygulamalarının ve AR-GE altyapısının geliştirilmesi
Altyapı	Veri iletişim ağının geliştirilmesi ve güvenliğinin sağlanması
Tedarikçi	Dijital teknoloji üreten ya da hizmet geliştiren işletmelerin sürdürülebilir olması açısından nitelik ve niceliklerinin artırılması
Kullanıcı	Kullanıcıların dijital dönüşümü desteklemesi
Yönetişim	Dijitalleşme sürecinin yönlendirilmesinde koordinasyonun sağlanması ve Dijital Dönüşüm Platformunun kurumsallaşması

Kaynak: T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2018). Dijital Türkiye Yol Haritası

Bileşenler üzerinde eylem alanında bahsedilenler gerçekleştiğinde dijitalleşme adına önemli adımlar atılması ve ortaya önemli gelişmeler çıkması beklenmektedir. İnsan üzerindeki uygulama ile 50 sürekli eğitim merkezi, 100 dijital eğitim veren kolej, 400 dijital teknoloji eğitmeni, 5.000 dijital teknoloji alanında doktora mezunu, 10.000 farkındalık programı, 30.000 dijital teknoloji alanında doktora yapan öğrenci, 100.000 dijital teknoloji eğitimi alan lise öğrencisi, 300.000 dijitalleşmenin gerektirdiği vasıflara sahip nitelik seviyesi yüksek işgücünün ortaya çıkması beklenmektedir. Teknoloji üzerindeki uygulama ile 50 araştırma merkezi kurulması, 250 dijital teknoloji ürünü patent sayısına ulaşılması,

2.500 AR-GE projesi geliştirilmesi ve 60.000 AR-GE personelinin yetiştirilmesi beklenmektedir. Altyapı üzerindeki uygulamalar ile sanayi bölgelerinde ve teknoloji geliştirme bölgelerinde %100 erişim hızı yakalanması, 5G mobil haberleşme teknolojilerinin yurtiçinden tamamen sağlanması beklenmektedir. Tedarikçiler üzerindeki uygulama ile her yıl fuar düzenlenerek teknoloji firmalarına ve sanayicilere buluşma imkânı ve 1 milyar dolar sermaye yatırımı alması sağlanacaktır. Kullanıcıların etkisi ile 81 ilde dijital dönüşüm merkezleri kurulacaktır (T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018: 132-159).

2.1.3. Toplumsal Dönüşümler ve Bilgi Toplumu

‘Endüstri 3.0’ yaşanan, ‘Endüstri 4.0’ ile gelişme gösteren bilgi odaklı gelişmeler toplumsal anlamda bir takım değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu gelişim ve değişimleri açıklamak adına birçok araştırmacı tarafından farklı kavramlar ortaya çıkmıştır (Bozkurt, 1996: 20). D. Bell yeni toplumdan ‘Endüstri Sonrası Toplum’ ya da ‘Post-Endüstriyel Toplum’ olarak bahsederken, Drucker ‘Yeni Ekonomi’, Masuda ise ‘Enformasyon Toplumu’ olarak bahsetmiştir (Yamaç, 2009: 11). Terimler farklı olsa da hepsi ‘Endüstri 3.0’ ve ‘Endüstri 4.0’ ile yaşanan gelişmelerin toplumsal yapı üzerinde gösterdiği bilgi odaklı dönüşümleri ifade etmek istemişlerdir. Masuda; enformasyon toplumunu, bilgisayar teknolojisine dayalı ve bu teknolojinin yönlendirmesi ile oluşan toplum olarak ifade etmiştir. Masuda’ya göre bu toplum bilgi üreten, çok merkezli, entelektüel sektörlerin ön planda olduğu bir toplumdur (Dura, 1990: 44).

Teknolojik gelişmelerin bilgi üzerinde yoğunlaşmasıyla, bilginin dolaşım hızında artış yaşanmıştır. Bilginin toplumda herkese ulaşımı sonucunda, toplumsal talepler de değişmiş, mal ve hizmet çeşitliliği yaşanmıştır. Küreselleşme olgusunun yaşanmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni toplumun isteklerini endüstri toplumu karşılayamamaktadır. Bu isteklerin karşılanması için ise endüstri toplumunun en önemli faktörü olan sermaye, yerini bilgiye bırakmaktadır (Bozkurt, 2014: 2). Sanayi toplumuna geçişin itici gücünü buharlı makinalar oluştururken, bilgi toplumuna geçişin itici gücünü bilişim teknolojisinin temeli olan bilgisayarlar oluşturmaktadır (Erkan, 1998: 73).

Bilgi toplumu elde edilen bilgilerin kullanılarak, toplumsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir toplumdur (Milani, 2009: 48). Bu toplum bilginin kendisinin, üretiminin, sermayesinin ve sektörünün temel faktör olduğu, vasıflı insan gücünün ön plana çıktığı, enformasyon teknolojilerinin önemli hale geldiği, sosyo-ekonomik ve kültürel

anlamda yeni gelişmelerin yaşandığı bir toplumdur (Aktan ve Tunç, 1998: 122). Günümüzde bu topluma geçişin yaşandığını bilgi odaklı dönüşümlerin gerçekleşmesine bakarak söylemek mümkündür (Kutlu, 2000: 28). Akıllı evler ve evde kullanılan bilgisayarlarla yürütülen işler, yapılan araştırmalar bu duruma basit bir örnektir.

Aşağıda Tablo 2.1’de endüstri toplumu ile bilgi toplumu genel özellikleri çerçevesinde karşılaştırılmaktadır.

Tablo 2.3. Endüstri Toplumu ve Bilgi Toplumunun Karşılaştırılması

Endüstri Toplumu	Bilgi Toplumu
Teknoloji: Buhar Makinası	Teknoloji: Bilgi-İletişim ağları
Üretim: Mal ve Hizmetler	Üretim: Bilgi Üretimi
Emekten fiziksel anlamda yararlanılmaktadır.	Emekten zihinsel anlamda yararlanılmaktadır.
Maddi yatırımlar sermaye olarak tanımlanmaktadır.	Beşeri sermaye ön plandadır.
Ticaret için yeni pazarlar aranmaktadır.	Küreselleşmenin ve bilgi teknolojilerinin etkisi ile uluslararası ticaret yapılmaktadır.
Tarım, sanayi ve hizmet ön plandadır.	Bilgi endüstrisi ön plandadır.
Özel ve kamusal kuruluşlar.	Gönüllü kuruluşlar.
Rekabete dayalı, özel mülkiyet anlayışının olduğu sistemdir.	Sosyal faydanın ön planda olduğu, ortak katılım anlayışının olduğu sistemdir.
Toplum yapısı sınıflardan oluşmaktadır.	Fonksiyonel toplum yapısı vardır.
Maddi anlamda tatmin önemlidir.	Gelecekteki başarı ihtiyacının tatmini önemlidir.
Üretim fabrikalarda yapılmaktadır.	Üretim bilgi ağları ile yapılmaktadır.

Kaynak: Kocacık, 2003:4

Tablo 2.3’de görüldüğü gibi sanayi toplumundaki makinenin yerini bilgi toplumunda bilgisayarlar almış ve bilgi üretimde en önemli girdi haline gelmiştir. Bilgi sermayenin ve emeğin yerini de almaya başlamıştır. Bilginin kıt kaynak olmaması, insan zihninin ürünü olması ve teknolojinin etkisi ile ekonomide azalan verimler kanunu yerini artan verimler kanununa bırakmaktadır (Erkan, 1998: 48). Bilginin temel faktör olması ve teknoloji sayesinde kolay ulaşılabilir olmasının etkisi ile sanayi toplumundaki mekanik düşünce, yerini yaratıcı fikirlere bırakmıştır. Böylece vasıflı insan gücü ortaya çıkmıştır (Kaya, 2005: 16). Buradan hareketle sanayi toplumunda fiziksel güç kullanan insan sermayesinin, yerini nitelikli insan sermayesine bıraktığı söylenebilir. Bu yeni insan sermayesi sanayi toplumundaki gibi sadece fabrikalarda değil, bilgi ağının olduğu her yerde istihdam edilebilmektedir. Üretimde artan bilgi teknolojileri kullanımı, işgücüne olan ihtiyaçtaki azalmayı da beraberinde getirmektedir. Bu da toplumda işsizlik olgusunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Bozkurt (1996: 34), bilgi toplumunun temel özelliklerini bilginin önemi, teknoloji, iş türleri ve ekonomik yapı olarak ele almaktadır. Bu toplumun ekonomik kaynağını bilgi oluşturmaktadır. Sanayi toplumunda mal üretimi, bilgi toplumunda yerini hizmet ve bilgi üretimine bırakmıştır. Hizmet üretimi sanayi toplumunda da mevcuttur. Fakat sanayi toplumundaki hizmet üretimi mal üretimine yardımcı olmakla sınırlı iken bilgi toplumunda her alanda başlı başına bir hizmet üretimi söz konusudur. Sanayi toplumunda üretim fiziksel güç kullanılarak yapılırken, bilgi toplumunda bilgi gücü sayesinde gerçekleşmektedir (Gezgin, 2011: 10- 14).

Sanayi toplumunun mavi yakalı olarak adlandırılan vasıfsız ve yarı vasıflı işçileri, yerini bilgi toplumunda beyaz yakalı ve altın yakalı olarak adlandırılan bilgi işçilerine bırakmaktadır (Bozkurt, 1996: 23). Sanayi toplumundaki makinaların yerini bu toplumda enformasyon teknolojileri almış, işletmelerde işler yoğun olarak kullanılan bilgisayar teknolojileri ile görülmüştür (Kaya, 2005: 17) .

Bilgi işçisi, bilgiyi üreten ve kullanan, sanal ortamda çalışmaya uygun ve çalışmasını sadece fabrika ortamında değil her ortamda bilgi ağları sayesinde sürdürecektir niteliğe sahip işçidir. Bu işçiler eğitim seviyesi olarak ileri düzeyde olup, her konuda bilgiye sahip olup kendi alanlarında uzmanlaşmış, esnek piyasa koşullarında istihdam edilen kişilerden oluşmaktadır (Bozkurt, 1996: 134). Böylece geleneksel ekonomide belli bir konuda uzmanlaşmaya sahip, hiyerarşik ortamda mavi yakalı olarak istihdam edilen işgücünün yerini, yeni ekonomide geniş uzmanlık alanına sahip, yaşam boyu öğrenme faaliyetlerini sürdüren, üretimin her aşamasında aktif rol alan beyaz ve altın yakalı işgücü almıştır (Söylemez, 2001: 24). Beyin gücünün fiziksel güçten önemli hale gelmesi ve teknolojinin etkisi ile emek yoğun üretim yerini sermaye yoğun üretime bırakmıştır. Bu durum bir yandan işçilerin yerini makinelerin almasına sebep olurken öte yandan beyin gücüne olan ihtiyacın bir sonucu olarak yüksek vasıflı işçiye olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır (Kocabaş, 2004: 37).

Yeni işlerin istihdama katılımı artırmaları için buralarda istihdam edilecek işgücünün bu iş ve mesleklere uygun niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bu nitelikler arasında teknolojik aletleri kullanabilen, yüksek eğitim seviyesine sahip, enerjik, ekip çalışmasına uygun, katılımcı, hayat boyu öğrenmeye açık ve işin her aşaması ile ilgili bilgiye sahip kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum yeni ekonomik sistemde istihdam edilebilmek için işçide dönüşüm yaşanmasını zorunlu kılmaktadır.

Görüldüğü gibi 'Endüstri 3.0' ve 'Endüstri 4.0' kavramlarının yeni toplumun ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır. Bu etki ile geleneksel toplum yapısı yerini yeni toplum yapısına bırakmıştır. Bu gelişmeler ile ise 'yeni ekonomi' kavramı ortaya çıkmıştır.

2.2. Yeni Ekonomi Kavramı

Yeni ekonomi kavramı daha öncede ifade edildiği gibi Peter Drucker tarafından literatüre 'bilgi ekonomisi' olarak kazandırılmıştır (Gürdal, 2004: 50). Temelinde bilgi odaklı yeniliği barındıran bu kavram yerine bazı yazarlar 'Ağ Ekonomisi', 'Bilgi Ekonomisi', 'Dijital Ekonomi', 'Pre-Endüstriyel Ekonomi' gibi kavramları kullanmaktadırlar (Saatçioğlu, 2005: 151).

Bu kavram ile ilgili ortak bir tanımdan da bahsedilememektedir. Kevük (2006: 322)'e göre yeni ekonomi; bilginin toplanması, üretilmesi, kullanılması ve dağıtım aşamalarından oluşan, küreselleşme sonucu yaşanan, ekonomik faaliyetlerin bilgi temelli gerçekleştirildiği süreçtir. Ekonomik faaliyetlerin odağında bilginin olması nedeniyle yeni ekonomiyi, temelinde bilginin olduğu, ekonomi ile ilgilenen alan olarak tanımlamak mümkündür. Uçkan (2006: 24) ekonomik alanda yaşanan dönüşümlerin başlangıcı olarak bahsetmektedir. Barışık ve Yirmibeşik (2006: 40) ise, çalışma hayatının ve ekonomik ilişkilerin enformasyon teknolojilerine dayalı olarak şekillenmesi şeklinde tanımlamaktadırlar. Bayraç (2003: 42) ise yeni ekonomiyi bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin ekonomi üzerindeki etkisi olarak tanımlamaktadır. Bozkurt (2014: 255)'da bilgiye dayalı teknolojilerin her şeyi etkilediği sistemden yeni ekonomi olarak bahsetmektedir. Keser (2005: 180) söz konusu kavramı, fiziksel anlamda emeğini kullanarak çalışan kişilerin yerini bilgisini kullanarak çalışan kişilerin aldığı, rekabetçi piyasada ayakta kalabilmek adına bilgi teknolojilerinin kullanıldığı, temelinin yenilik olduğu ve bilgiye dayalı yeni fikirlerin değer kazandığı, devrim niteliği taşıyabilecek bir hızla dönüşümlerin yaşandığı bir sistem olarak tanımlamaktadır.

Görüldüğü gibi, yeni ekonomi kavramı ile ilgili literatürde birden fazla tanıma rastlamak mümkündür. Fakat yapılan tanımlamalar birbirinden farklı olsa da genel anlamda aynı noktada buluşmaktadır. Tüm bu tanımlardan hareketle yeni ekonomiyi; küreselleşme, toplumsal gelişmeler ve bilgi teknolojilerinde yaşanan ilerlemelere bağlı olarak toplumu etkileyecek her alanda yaşanan değişim ve dönüşüm olarak tanımlamak mümkündür.

Yeni ekonomi bilginin önemli olduğu, bilgi odaklı dönüşümlerin yapıldığı, bilgi teknolojileri sayesinde müşterilerle üreticilerin doğrudan iletişimde olduğu, müşteri taleplerini karşılamaya yönelik üretimin yapıldığı, satışın doğrudan sanal ortamdan yapıldığı, müşteri, bilgi ve hız odaklı küresel bir sistemdir.

Yeni ekonomide yeni işler ve yeni meslekler ortaya çıkmakta, istihdam alanları değişmektedir. Yeni işler de yeni bir işçi tipinin oluşmasına ihtiyaç duymaktadır. Bilgi işçileri olarak adlandırılan kişiler bilgi teknolojilerini devamlı kullanan, bedensel olarak değil zihinsel olarak çalışanlardır (Doğuç, 2006: 4). Bu kişiler yeni ekonomik sistemde üretimin olmazsa olmazı olarak değerlendirilen bilginin sahipleri olarak ekonomik sistemin yeni işgücünü oluşturmaktadırlar (Kaynak, 2008: 13). Bu işgücü bilgiyi kullanarak ekonomide verimlilik artışının yaşanmasına sebep olmaktadır (Oğuz, 2011: 22).

Geçmişten günümüze işgücü sınıflandırmasını ele alacak olursak; endüstri toplumunda mavi yakalı olarak adlandırılan makine kullanan ve beden gücüyle çalışan işçilere, 1970'lerden itibaren masa başı çalışanı olarak adlandırılan beyaz yakalı işçilere ve son olarak 1990'dan itibaren altın yakalı olarak ifade edilen yeni ekonominin bilgi işçileri katılmıştır (Yücel, 2016: 20). Bu işgücü mühendisler, uzmanlar ve doktorlar gibi sahip oldukları bilgileri ile yeni mal ve hizmetler geliştiren, eğitim seviyesinin yüksek olduğu kişilerden oluşur ve Drucker 'ın da tanımladığı gibi yüksek vasıflı işgücüdür (Varol, 2017: 10).

Bilgi unsurunun kullanılması, yeni ekonominin en önemli unsuru olan bilgi teknolojilerini ortaya çıkarmıştır. Bu teknolojiler bilginin kullanılması ve somut şekle bürünmesinin sonucudur. Teknolojideki ilerlemeler sonucunda ekonomik hayat değişmekte ve iş dünyası yeniden yapılanma dönemi yaşamaktadır. Bu yeni teknolojiler bilginin toplanması, kullanılması ve yayılması açısından kolaylık sağlarken, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi esnasında maliyetleri düşürerek ekonomi üzerinde olumlu etki yaratmaktadır (Oğuz, 2011: 22). Küreselleşmenin de etkisi ile rekabetçi işgücü piyasasında bu teknolojileri kullanan şirketler rakiplerini geride bırakarak bu ortamda üstünlük sağlamaktadırlar (Kevük, 2006: 324). Bilginin somut şekle bürünmesine katkı sağlayan bu teknolojiler, birçok alanda kullanılmasının yanı sıra, özellikle bilimsel araştırmanın her aşamasında kullanılmaktadır.

2.3. Yeni Ekonominin Özellikleri

Enformasyon teknolojilerinin yaygın olarak kullanılması ve bilginin dolaşım hızının artması ile ortaya çıkan yeni ekonominin özelliklerini 12 başlıkta ele almak mümkündür (Tapscoot, 1998: 40-62). Bunlar;

1. *Bilgi odaklı bir ekonomidir.* Bilgi bu sistemde üretimdeki en önemli girdi haline gelmiştir. Piyasada tüketicilerin istek ve talepleri dikkate alınarak, bilginin de üretimdeki en önemli faktör olmasıyla bilgi odaklı yeni mal ve hizmetler üretilmektedir. Bu sistemde fiziki güçten çok bilgiye verilen önemden kaynaklı olarak kişiler daha çok kendilerini geliştirmeye ve daha fazla bilgiye erişme odaklı fırsatlar aramaya başlamışlardır (Mengüler, 2011: 10). Müşterilerin talepleri bilgi teknolojilerine dayalı olmaktadır (Bayraç, 2003: 50). Yeni ekonomik sistemde bilgi bütün ekonomik alanlara entegre edilerek ekonomik faaliyetler bu şekilde sürdürülmektedir. Bu ekonomide piyasaya sunulan ürün ve hizmetlerin içerisinde bilgi önemli bir payı oluşturmaktadır.

2. *Dijitalleşme ön plandadır.* Yeni ekonomide bilginin aktarımının enformasyon teknolojileri olan bilgisayarlar gibi teknolojik ürünlerle yapılması, bu ekonominin dijital ekonomi olmasındaki en önemli etkenlerdir. Bu sistemde bilginin aktarılması ucuz olurken, aynı zamanda güvenli ve hızlı bir şekilde de gerçekleşmektedir (Barışık ve Yirmibeşçik, 2006: 41). Bilginin bilgi ürünleri ile kolay bir şekilde aktarılması ticarete konu olmasını sağlamıştır (Kevük, 2006: 326).

3. *Sanal bir ekonomidir.* Yeni ekonominin sanal bir ekonomi olarak adlandırılmasında bu ekonominin dijital ekonomi olmasının da etkisi büyüktür. Bilginin aktarılmasında etkili olan yeni teknolojiler, ekonomik faaliyetlerin değişmesine yol açmıştır. Sanallaşmanın etkisi ile kişiler alışverişlerini sanal ortam dediğimiz internet üzerinden yapmaya başlamışlardır. Bu durum bilgiye ulaşmak için kitap bulmak, kütüphane gezmek ya da bilen kişiye danışmak fikrini değiştirerek, bilgiye sanal ortamda ulaşma ortamını hazırlamıştır (Özgür, 2006: 15).

4. *Bireysel bir ekonomidir.* Bu ekonomik sistem birey üzerine inşaa edilmiştir. Bilgi sahibi olan birey bulunduğu konumun gerektirdiği işlemlerin hepsini kendisi yapacak ve ekipler kuracaktır (Ata, 2009: 31). Böylece bireyler yeni ekonominin icadı olan yeni araçları, bilgisini ve yaratıcılığını kullanarak yeni ekonomide aktif olmayı başaracaktır (Bayraç, 2003: 51).

5. *İletişim ağları ile entegre bir ekonomidir.* Bu ekonomik sistem ile iletişim ağları sayesinde iş hayatında büyük dönüşümler yaşanmıştır (Çağlar, 2009: 8). Yeni bilgi teknolojileri ve iletişim ağları sayesinde ekonomik faaliyetler elektronik ortamda yapılmaya başlanmış, elektronik ticaret yaygınlaşmıştır (Akın, 2001: 28). Elektronik ticaretin gelişmesi, ticari faaliyetlerin yeni teknoloji ürünler ile gerçekleştirilmesi, ülkelerin iletişim ağları altyapılarını geliştirmelerine sebep olmuştur.

6. *Üretici ve tüketici arasındaki aracının ortadan kalktığı ekonomidir.* Bu sistemde üretici doğrudan tüketiciye ulaşabilmekte ya da tüketici ihtiyacı olan ürünü elde etmek için dijital ağlar sayesinde doğrudan üreticiye ulaşabilmektedir. (Kevük, 2006: 327).

7. *Üçlü yapıya sahip kilit sektörler ön plandadır.* Bu sistemdeki en önemli sektörler medya sektörünün içeriğini oluşturan eğlence, bilgi ve iletişim sektörleridir (Mengülerek, 2011: 11). Bu sistemde kişilerin üretim, tüketim ve eğlence anlayışları değişmektedir.

8. *Sistemin temelinde inovasyon vardır.* İnovasyon kelime anlamıyla yenilik demektir. Bu sistemde ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle sosyo-ekonomik alanda yenilik esaslı dönüşümler yaşanmaktadır (Bayraç, 2003: 52). Yeni ekonomik sistemde yeni teknolojilerin etkisi ile ortaya çıkan bir ürün, zamanla tüketicinin de ihtiyaçları dikkate alınarak kendisine yeni özellikler eklenerek yeniden piyasaya sürülmektedir. Bilginin geniş kapsamlı, üretilebilir ve ulaşılabilir olmasından kaynaklı piyasada mevcut olan ürünler sürekli olarak inovasyon geçirir durumdadır. Buna örnek olarak cep telefonları gösterilebilir. Bir modelin üretilip piyasaya sunulmasıyla belli bir talep ve satışın gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra bir takım yeni özelliklerin eklenmesi ile bir üst modeli piyasaya sunulmaktadır. Böylece üreticiler kendi ürünlerini bir üst modelini üreterek demode hale getirmektedirler (Ata, 2009: 31).

9. *Müşteri odaklıdır.* Üreticiler üretimlerini müşterilerin yani tüketicilerin taleplerine göre yapmaktadır. Müşterinin beğenileri dikkate alınarak ürün geliştirilmektedir (Kevük, 2006: 328). Yeni ekonomik sistemdeki yeni teknolojiler müşterilerle üreticilerin etkileşimde bulunacakları ortamı yaratmaktadır. İhtiyaçlar, beğeniler ve talepler tespit edilerek bunlara yönelik üretim gerçekleşmektedir.

10. *Hız odaklı ekonomidir.* Yeni ekonomik sistemde işlemlerin hızı, işletmelerin başarı ölçüleri haline gelmektedir. Bu sistemde müşterilerin talepleri ve siparişleri yeni

teknolojiler sayesinde dijital ortam üzerinden alınarak hemen gerçekleştirilmektedir (Barışık ve Yirmibeşçik, 2006: 42).

11. *Küresel ekonomidir.* Bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde bilginin yayılması kolay hale gelmiştir. Bu durum bilgiye ulaşmada ya da bilginin aktarımında fiziksel anlamda sınırların ortadan kalkmasına neden olmaktadır.

12. *Sosyal anlamda bazı çatışmaların yaşamasına sebep olmuştur.* Bu sistem içerisinde birçok yeniliği barındırması yanı sıra bu yeniliğe adapte olma sürecinde insanların bir takım sorunlar yaşamalarına sebep olmuştur. İşgücü piyasasında basit teknoloji kullanarak iş gören işçiler, bilgi iletişim teknolojilerinin çalışma hayatına aktif olarak girmesiyle işsizlikle karşı karşıya kalabilmektedirler.

Bu özellikler, bilginin ön plana çıkması sonucunda bilgi odaklı dönüşüm geçirerek ortaya çıkan yeni ekonomik sistemin belli başlı özellikleridir. Tapscott tarafından sınıflandırılması yapılmış bu özelliklere birkaç tane daha özelliğin eklenmesi mümkündür (Aktan ve Vural, 2005: 57). Bunlar yeni ekonomik sistem ile sanayi sisteminin karşılaştırılması niteliğini de taşımaktadır. Bu özelliklerden ilki yeni ekonomide bilgi yoğun mallar üretilmesidir. Dolayısıyla yeni ekonomide üretim faktörü bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci özellik ise yeni ekonomide bilgi girdisi ile üretilen malların tükenmemesi aksine, bilginin paylaştıkça çoğalıp mevcut malların inovasyona uğrayarak yeniden ve yeni bir şekilde piyasaya sunulmasıdır. Son özellik ise yeni ekonomide üretilen malların daha çok bilgi içerikli olmasından kaynaklı soyut mal olmasıdır.

Kevük (2006: 329-330), bu özelliklere ilaveten yeni ekonominin ticari anlamda birkaç özelliğini daha ele almıştır. Bu özellikler yeni ekonomide maliyetlerle ilgilidir. Bu sistem sanayi ekonomisinden farklı olarak maliyetlerin düşük olduğu bir sistemdir. Sanayi ekonomisinde üretimi yapılan bir ürünün üretimi belli bir sayının üzerine çıktığında maliyetler artmaktadır. Fakat bu ekonomide böyle bir şey söz konusu değildir.

2.4. ‘Yeni Ekonomi’ İle ‘Eski Ekonomi’ Arasındaki Farklar

Yeni ekonominin eski ekonominin bir versiyonu değil, eski ekonomiden farklı olan bir sistem olduğunu söylemek mümkündür. Bu farklılıklar belli kategoriler halinde aşağıdaki Tablo 2.4.’de ele alınmıştır.

Tablo 2.4. Eski Ekonomi İle Yeni Ekonomi Arasındaki Farklar

Konular	Eski Ekonomi	Yeni Ekonomi
Ekonomi		
Piyasa	Devinimsiz	Dinamik
Üretim ve Rekabet Alanı	Ulusal	Küresel
Organizasyon Yapısı	Hiyerarşik	Ağ temelli
Endüstri		
Endüstriler	Makine ve kimya	Bilgi ve İletişim
Ürünler	Emek yoğun mal ve hizmet	Bilgi yoğun mal ve hizmet
Üretimin Yapısı	Kitlesele-Fordist Üretim	Esnek, Post-fordist Üretim
Büyümenin Belirleyicileri	Sermaye ve Emek	Bilgi, İnovasyon
Rekabetin Kaynağı	Maliyetlerin düşüklüğü	Kalite, AR-GE ve İnovasyon
Teknolojik Unsurlar	Makineleşme	Enformasyon Teknolojileri, Dijitalleşme
AR-GE Faaliyetleri	Çok önem verilmemektedir.	Önem verilmektedir.
Diğer Firmalarla Etkileşim	Bireysel ilişkiler.	İş birliğine dayalı ilişkiler.
İşgücü		
İşgücü	Önemli	Daha az önemli
İşgücünün Yapısı	Her alanda yetkin olmayan	Her alanda yetkin, bilgili.
İstihdamın Doğası	İstikrarlı yapı	Risk ve fırsatların olduğu yapı
Beşeri Sermaye	Üretim odaklı	Müşteri memnuniyeti odaklı
Gerekli Eğitim	Meslek edinene kadar	Hayat boyu
Uzmanlıklar	Belli alanda	Her alanda
Politikaların Amacı	Tam istihdam, denge	Yüksek ücret
Çalışan-Yönetici İlişkisi	Muhafif, çatışmacı	İşbirlikçi, katılımcı
Sektörel Yapı	Tarım ve sanayi	Hizmet
Varlıkların Önemi	Maddi varlık	Gayri maddi varlık
Yönetim Anlayışı	Ekonomiye dayalı	Bilgiye dayalı
Hükümet		
Regülasyonlar	Kontrol odaklı	Esnek
İş Hayatı- Hükümet İlişkisi	Baskı kuran	Cesaret veren
Politik Sistem	Kapitalizm / Milliyetçilik	Küresel işbirliği / Yerel Yönetimler
Teknoloji		
Teknoloji	Buharın icadı, buhar makinası	Enformasyon teknolojileri, bilgisayar
Teknolojinin Temeli	Fiziksel güç	Zihinsel güç
Eğitim		
Eğitim	Zorunlu eğitim	Hayat boyu okul içi ve dışı eğitim
Aile		
Aile	Geniş aileden çekirdek aileye yönelme	Çekirdek aile
Toplumsal Yaşam		
Toplumsal Yaşam	Sanayi odaklı kentleşme	Bilgi odaklı rekabet

Kaynak: Söylemez, 2001:23; Aykın, 2002:6; Aktan ve Vural, 2016:6-8; Bozkurt, 1996:43

Tablo 2.2'ye göre yeni ekonomi; ekonomi, endüstri, işgücü, hükümet, teknoloji, eğitim, aile ve toplumsal yaşamı etkisi altına almaktadır. Bu sistemin temelini oluşturan bilgi teknolojilerinin ve en önemli faktör olan bilginin üretimde kullanılması ile üretimin yapısı, işçinin niteliği değişmiş, beyin gücünü kullanarak iş gören yeni bir işçi tipi ortaya çıkmaktadır. Bu durum işgücü piyasasına dâhil olabilmek ve istihdam edilebilmek için

eğitimin önemini artırmaktadır. Çünkü çalışma hayatında aktif olarak var olabilmek için bilgiye ve bilgi teknolojilerini kullanacak yetkinliğe sahip kişilerin istihdamı önem kazanmaktadır. Diğer yandan bu teknolojilerin etkisi ile yeni meslekler ortaya çıkmaktadır. Yeni mesleklerin yanı sıra sendikal yapıda da değişiklikler gözlenmektedir. Bu durum ise piyasayı ve hükümetleri etkilemektedir. Çalışma ilişkileri de bu sistemden etkilenmekte, eski ekonomideki yöneticilerin fiziki gücüyle çalışan işçiye karşı davranışlarıyla, yeni ekonomide çalışan bilgi işçisine karşı davranışları farklılık göstermektedir. Eski ekonomideki hiyerarşik yapı yerini yeni ekonominin katılımcı yapısına bırakmıştır. Yeni ekonomi sadece çalışma yaşamında değil, ekonomik, kültürel ve teknolojik hayatta değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerin bazılarının olumlu, bazılarının olumsuz etkileri olabilmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin özel ve kamu kuruluşları da dâhil olmak üzere işletmelerin geleneksel uygulamalarında, kullandıkları yöntemlerde farklılık yaratması işletmeler açısından yeni ekonomi kavramının olumlu etkisi olarak ele alınmaktadır (Sağlam, 2008: 23). Bu durum sadece işletme içindeki işleri kolaylaştırmakla ve düzenlemekle kalmamış, buna ilaveten müşteriler ya da hizmete ihtiyacı olan kişiler ile işletmeler ya da kamu kurumları arasındaki işlerinde kolaylaşmasını sağlamıştır. Yeni ekonominin sağladığı diğer olumlu etkisi ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin işletmelerde ve kurumlarda kullanılmasının sonucunda iş verimliliğinin artmasıdır. Verimlilik artışı karlılığın artmasını sağlamaktadır (Sağlam, 2008: 23). Bilgi ve iletişim teknolojileri ile birlikte ticaretin dijital ortamdaki yapılması maliyetlerin azalmasına neden olmaktadır (Güner, 2014: 2). Böylece ticaret ulusal sınırları aşarak uluslararası düzeyde kolay bir şekilde gerçekleşmektedir.

Üretim süreçlerinde bilgi işçilerinin önemi artmıştır. Bu işçilerin işe ve işletmeye katacakları değer ile büyüme ve verimlilik adına bir artış gözlenmektedir. Yeni işçi tipi, geleneksel işçi tipine kıyasla, çalışkanlık, disiplin, girişimcilik gibi değerlerde daha başarılı görülmektedir (Eraydın, 2001: 67).

Yeni ekonomi kavramının olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkileri de vardır. Yeni ekonomi ile fabrikalarda işin işleyişi, uygulanışı ve yönetimi ile ilgili değişimler yaşanmaktadır. Geleneksel işletmeler, bu değişime uyum sağlayamamakta, yeni ekonomik sistemin gerektirdiği altyapıyı kuramamaktadır (Sağlam, 2008: 24).

Bir diğer olumsuz etki ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılamamasından kaynaklanmaktadır. İşletme içerisinde aktif olarak çalışan kişiler bilgiye, bilgiyi kullanma yeteneğine sahip değilse ya da bilgiye erişememe gibi sıkıntılar yaşıyorlar ise işletmeler olumsuz yönde etkilenmektedir (Gürdal, 2004: 55).

Yeni ekonomik sistemde bilgi teknolojileri ve küreselleşme olgusunun etkisi ile dünya ekonomileri birbirine bağımlı ve birbirlerinden etkilenebilir hale gelmiştir. Dünya lkelerinin ekonomilerinin bu şekilde birbirlerine olan bağlılığı küresel krizlerin yaşanmasına sebep olabilir (Bayraç, 2003: 59).

Yeni ekonomi kavramı yeni işlerin ve mesleklerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yeni işlerin ve mesleklerin ortaya çıkması olumlu etkiler gösterse de, eğitime yeterli yatırım sağlayamayan gelişmekte olan ülkelerde bu mesleklerde ve alanlarda istihdam edilecek kişilerin yetiştirilememesinden dolayı, olumsuz etkiler görülebilmektedir. (Güner, 2014: 6). Ayrıca yeni ekonomik sistemde, işgücü piyasasında esnekleşme ile geleceğe yönelik belirsizlik artmaktadır (Bayraç, 2003: 59). Bu sistemin olumlu ya da olumsuz etkileri nc bölümde detaylı olarak ele alınmaktadır.

3. BÖLÜM

3. YENİ EKONOMİ KAVRAMININ ÇALIŞMA HAYATINA ETKİLERİ

Teknolojik gelişmeler ve 1973 Petrol Krizinden sonra üretim ve çalışma ilişkilerinde meydana gelen bir takım değişiklikler ile yeni bir döneme geçilmiştir. Bu dönem 'Endüstri 3.0' ile ortaya çıkmış ve 'Endüstri 4.0' ile gelişerek yeni ekonomi olarak adlandırılan, bilginin odak güç haline geldiği, mal üreten ekonomiden hizmet üreten ekonomiye geçişin yaşandığı dönemdir. Günümüzde 'Endüstri 4.0' evresini yaşadığımız bu yeni ekonomik sistemde çalışma ilişkilerinde, işgücünde, üretim anlayışında, istihdamın yapısında ve işçilerin niteliğinde bir takım değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin yaşanmasının nedenleri 'Dördüncü Endüstri Devrimi: Endüstri 4.0' başlığı altında açıklanmıştır. Bu değişimlerin etkisi ile bir yandan yeni işler ve meslekler ortaya çıkmış, öte yandan ise bazı geleneksel meslekler yok olmuşlardır. Bu dönemde dijitalleşme adına adımlar atan ve yeni ekonomiye adapte olmaya çalışan ülkelerde mesleki anlamda mal üreten mavi yakalı işçiden, hizmet üreten beyaz veya altın yakalı işçiye geçişin yaşandığı söylenebilir. Bu yeni dönemin yeni işçileri; esnek, yaratıcı ve yeniliklere uyum sağlayabilecek şekilde eğitim almış kişilerden oluşmaktadır. Bu donatılara sahip işçilerde, işletmelerin uygulamalarının etkisi ile işe bağlılık duygusu yaratılmıştır. İşçi tipindeki değişimler, çalışma hayatının en önemli dinamiklerini oluşturan işgücü piyasası, istihdam şekilleri ve sendikal örgütlenme anlamında değişimlere sebep olmuştur. Bu bölümde çalışma hayatında yeni dönem ele alınarak, yeni dönemin başta işgücü piyasası olmak üzere istihdam, işsizlik, işçi tipi, çalışma modelleri ve sendikalar üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

3.1. Yeni Ekonominin İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkisi

Yeni ekonomini kavramı kendisini meydana getiren bir takım değişimlerin etkisi ile ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu kavramı ortaya çıkaran gelişmeler iş hayatından sosyo-ekonomik hayata kadar her alanı etkilediği daha önce de ifade edilmiştir. Bu bölümde yeni ekonomi kavramının işgücü piyasasında ne gibi değişikliklere neden olduğuna vurgu yapılmıştır. Yeni ekonomik sistemde teknolojik gelişmelere bağlı olarak müşterinin taleplerinde değişim yaşanmıştır. Bu durum üretim ilişkilerinin bu talepler doğrultusunda değişmesine neden olmuştur. Böylece ortaya esneklik kavramı çıkmıştır. Dolayısıyla yeni ekonomi kavramının işgücü piyasasındaki ilk etkisi esnekliktir. Buna bağlı olarak ise üretim şekilleri, çalışma ilişkileri, istihdam modelleri ve işçinin niteliği değişmiştir. Bu değişimleri

gerçekleştiren ülkeler günümüzde yaşanan ve yeni ekonominin ürünü olan Endüstri 4.0' a ayak uydurarak başarı elde etmişlerdir. Fakat yapısı bu gelişmelere ayak uyduramayan ve sermaye anlamında sıkıntı yaşayan ülkeler yeni ekonomiden olumsuz etkilenmişlerdir. Dolayısıyla yeni ekonomi kavramının işgücü piyasası üzerindeki etkilerinin incelenmesi için öncelikle esneklik kavramının üzerinde durulması gerekmektedir.

3.1.1. İşgücü Piyasasında Esneklik

Yeni ekonomi kavramının ortaya çıkmasında etkili olan teknolojik gelişmeler ile tüketicilerin taleplerinde yaşanan değişimler işgücü piyasasında esneklik olgusunu ortaya çıkarmıştır. İşletmelerin yeni ekonomik sistemde başarılı olabilmeleri için yaşanan değişime ayak uydurmaları gerekmektedir.

Esneklik kavramına ait temel bir tanım yapmak oldukça güç olmakla birlikte bu kavram kelime anlamı itibari ile 'değişime uyum sağlama yeteneği' olarak tanımlanmaktadır (Çelik, 2007: 3). Tüketici odaklı olan bu kavram, değişen koşullara uyum sağlayabilmek için sermayenin kurallardan ve kısıtlamalardan kurtarılması, az maliyet ve performans ile piyasadaki çeşitli ürün ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade etmektedir.

Sermayenin piyasaya sunduğu ürünün çeşitliliğini değiştirebilmesi ve talebe bağlı olarak üretimi sınırlandırıp, bir bölüm işgücünün işten çıkarılması için kural ve kısıtlamaların olmaması gerekmektedir. Bazı yazarlar esnekliği, piyasanın ekonomik anlamda sıkıntılı olduğu durumlarda, çalışma saatlerinin ve işgücünün bu duruma göre ayarlanması olarak tanımlamaktadır. Bazıları ise, işgücüne ödenen ücretlerin piyasadaki talep oranına göre belirlenmesi olarak tanımlamaktadır (Yalınpala, 2003: 277). Esneklik sayesinde istihdam, çalışma saatleri ve ücretler kolaylıkla ayarlanır hale gelmektedir (Özdemir ve Parlak, 2011: 3).

Kısaca esneklik, küreselleşmenin ve teknolojinin etkisi ile değişen şartlara uyum sağlamak ve rekabet edebilmek adına, çalışma hayatının kurallardan ve kısıtlamalardan sıyrılıp, esnek yapıya kavuşması olarak adlandırılmaktadır. Bu esnek yapı işgücü piyasasındaki ücretleri, çalışma koşullarını, çalışma saatlerini, üretimi ve yönetimi etkisi altına almaktadır (Çolak, 2005: 339-342). Buradan hareketle esneklik kavramının sermaye sınıfı için karşılığı bağımsızlık olurken, emek sınıfı için farklı karşılıklar içerdiği söylenebilir. Devlet müdahalesinden, kurallardan ve kısıtlamalardan arındırılmış piyasa, işverenin iş güvencesi, fesih, kıdem ve ihbar tazminatı gibi yükümlülüklerini ortadan

kaldıracaktır. Esnekleşmenin olumlu etkiye sahip olduğunu savunanlar için esneklik işverenin maliyetlerini azaltarak, istihdama katkı sağlamakta ve böylece işsizlik sorununa çözüm olmaktadır. Fakat yaratılan istihdamda, uygulanan politika ve çalışma ilişkilerinde esnekliğin hakim olması, geçici iş ilişkisinin kurulmasına ve sürekli istihdamın sağlanamamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla esneklik kavramı işverenler açısından maliyetlerin azalması ve işgücüne karşı olan bağımsızlığı ifade ederken, işçi açısından kurlsızlaşan, bölünen ve güvencenin sağlanamadığı bir piyasada istihdam edilmek anlamına gelmektedir.

Yeni ekonomik sistemde esneklik olgusunun ortaya çıkmasında ve derinleşmesinde etkili olan belli başlı faktörler vardır. Bunlar; ekonomik anlamda yaşanan krizler, artan işsizlik, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisi ile artan uluslararası rekabet ile işgücünün yapısında yaşanan değişimlerden oluşmaktadır (Başköy, 2015: 3).

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler ile dünya piyasalarının birbirine entegre olması sonucunda rekabet edebilme, işletmeler için en önemli hedef haline gelmiştir. Uluslararası rekabetin artması ve küreselleşmenin yaşanması, esneklik uygulamalarının derinleşmesine neden olmaktadır. Rekabet edebilmek adına işletmeler yaşanacak krizlere çözüm olarak esneklik kavramını benimsemişlerdir. İşletmelerin yanı sıra devletler için de esneklik, işsizliğin azaltılması yönünde çözüm yolu olarak görülmüştür.

Çalışma hayatında esneklik kavramının ortaya çıkışının sebebi 1973 yılında yaşanan Petrol Krizidir. Kriz ile birlikte verimlilik, yaratıcılık ve maliyet kavramları önem kazanmıştır. Böylece bir mal ve hizmetin ne kadar üretildiği değil hangi kalitede ne kadar maliyetle üretildiği tartışılmaya başlanmıştır. Bu kriz karşısında Taylorist yönetim ve Fordist üretim sisteminin katı olması nedeniyle yetersiz kaldığı ve bu üretim ve yönetim sistemi yerine daha esnek uygulamaların benimsenmesi çözüm olarak getirilmiştir (Çelik, 2007: 14). Değişen teknolojilerin ürün çeşitliliğini artırması ile beğenilerde ve dolayısıyla talepte değişiklikler yaşanmaktadır. Fordist üretimde aynı ürünün kitlesel üretimi değişen talebi karşılar nitelikte olmayıp işletmelere yeni ekonomide rekabet avantajı da sağlamamaktadır. Tüketici talebine yönelik daha esnek üretimin gerekliliği esneklik olgusunun derinlik kazanmasında etkili olmuştur.

Yeni teknolojilerin etkisi ile üretimin hiç aksamadan yapılı hale gelmesi, esnekliğin ortaya çıkmasındaki en önemli nedenlerdendir. Yeni teknolojilerin etkisi ile işletmenin

çalışma kapasitesi işçinin çalışma kapasitesinden fazladır. Bu nedenle işletmenin çalışma kapasitesinin tamamının kullanılması için vardiyalı çalışma uygulaması meydana gelmektedir. Dolayısıyla esneklik yeni çalışma ilişkilerini yani esnek çalışma modellerini beraberinde getirmektedir (Yavuz, 1995: 8). Esnek çalışma modellerinin benimsenmesi kadınların işgücü piyasasına katılmaları üzerinde etkili olmuştur. Yeni ekonomik sistem beraberinde yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaçların karşılanması için kadınlar ve gençlerde işgücüne dâhil olmuşlardır. Bu durum mevcut olan işsizliğe yenilerinin eklenmesine neden olmuştur (Çolak, 2005: 345-346). Bu soruna çözüm olarak ise yeni çalışma modelleri ortaya çıkmıştır.

3.1.2. Esneklik Türleri

Teknolojinin etkisi ile yaşanan ve hızla gelişmekte olan küreselleşme olgusu, rekabetçi piyasaya ve işsizlik oranının artmasına neden olmuştur. Firmaların rekabet ederek ayakta kalabilmesi ve işsizlik oranının düşürülmesi için esneklik çare olarak görülmüş ve çalışma hayatında farklı türlerle ortaya çıkmıştır. Tokol (2008: 148), esnekliği beş farklı boyutta değerlendirmektedir. Bunlar; işlevsel esneklik, sayısal esneklik, ücret esnekliği, çalışma süresinin esnekliği ve uzaklaştırma stratejilerinden oluşmaktadır.

Sayısal esneklik, işletmelerin ihtiyaç duyduğu işgücü miktarını ve niteliğini piyasadaki talebe, teknolojik ve ekonomik şartlara göre serbestçe değiştirmesi olarak ifade edilmektedir. Atipik istidam türlerinden kısmi zamanlı çalışma ve geçici mevsimlik çalışma sayısal esneklik türüne örnek olarak gösterilebilir (Çelik, 2007: 5).

Esneklik olgusunun ortaya çıkması ve işgücü piyasasını etkisi altına alması ile işverenler esnek firma modeli geliştirmişlerdir. Bu modele göre işgücü çekirdek, çevresel ve dışsal olmak üzere üç boyutta değerlendirilmiştir. Üretimde devamlı ihtiyaç duyulan, yeni ekonomik sistemde istihdam edilmenin gerektirdiği bütün özellikleri taşıyan, kolayca ikame edilemeyen ve genelde erkeklerden oluşan işgücü çekirdek işgücü olarak adlandırılmaktadır. Çevre işgücü ise vasıfsız ve iş güvencesi olmayan ihtiyaç halinde istihdam edilen ve genellikle kadın ile gençlerden oluşan işgücü olarak tanımlanmaktadır. Dışsal işgücü ise diğer firmalar ve alt işveren ilişkisi dikkate alınmaktadır (Keser, 2005: 347-349). Günümüzde çekirdek işgücü bilgi yoğun işlerde istihdam edilirken çevre işgücü gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir (Uyanık, 2008: 216; Yalınpala, 2003: 281; Kazgan, 2002: 213). Çekirdek işgücünü devamlı olarak istihdam

edilirken, çevresel ve dışsal işgücünün kapasitesi şartlarına bağlı olarak belirlenmektedir. İşletmeler yeni teknolojilere ayak uyduramayan çalışanlarla, bu teknolojileri kullanıp geliştirebilen çalışanları serbestçe değiştirebilme olanağına sahiplerdir. Bu değiştirme, işten çıkarıp yerine yeni işçi alma ile mümkün olmaktadır. Bazı ülkelerde işçi çıkarmanın kolay şekilde yapılabilmesi için, toplu sözleşmelerde yer alan toplu işçi çıkarmaya engel olan kurallar kaldırılmaktadır (Tokol, 2008: 124-125). Dolayısıyla sayısal esneklik anlayışı, işçilerin işten çıkarılması ya da işe alınması yolunda yapılan yasal düzenlemelerle iş güvencesi sağlayan katı kuralların kaldırılması, işverenlere kolaylık sağlanması anlamına gelmektedir.

İşlevsel ya da fonksiyonel esneklik, çekirdek işgücünü etkileyen esneklik türüdür. Bir işletmede istihdam edilen çekirdek işgücünün işletme içerisinde birçok görevi yapabilecek yetenek ve bilgiye sahip olması şeklinde ifade edilmektedir. Bu esneklik türünde çekirdek işgücünden herhangi birinin işe gelemediği ya da ayrıldığı durumda işlerin aksamaması adına başka bir işçi tarafından işler yerine getirilmektedir. Bunun için çekirdek işgücünün yüksek vasıf seviyesine sahip, her konuda bilgi sahibi olan ve yeni teknolojileri etkin kullanan kişilerden oluşması gerekmektedir. Bilgi işçilerine olan talebin sebebinde de bu ihtiyaç belirlemektedir. Bu esneklik türünde, işyerinde istihdam edilen işgücü miktarı değil, işgücünün vasıf seviyesi önemlidir (Bilgin, 2000: 42). Dolayısıyla işgücünün vasıf seviyesini dikkate alarak, bu esneklik türüne sahip işletmeler işgücünün görevlerinin ve sorumluluk alanlarının genişlemesi adına işgücünün eğitime ve motivasyonuna önem vermektedirler. Böylece bir yandan işgücünden tasarruf sağlanırken, diğer yandan yetki alanı genişleyen işgücü daha çok motive olarak yaptığı işten istediği oranda tatmin sağlamaktadır (Koray, 1994: 42).

Çalışma süresinde esnekleşme, işsizliğin azaltılması ve işgücü piyasasına uyumun sağlanması için öne sürülen bir diğer esneklik türüdür. Bu esneklik türü işletmenin üretim kapasitesinin tamamının kullanılması, müşteri taleplerindeki değişimlere uyumun yakalanması ve işsizlik oranının düşürülmesi adına taraflara çalışma süresinin serbestçe belirlenebilmesi imkânını verir. Bu esneklik türüne örnek olarak atipik istihdam türlerinden tele çalışma ve çağrı üzerine çalışma örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla bu esneklik türündeki iş anlayışı sabah başlayan ve akşam biten tam zamanlı bir iş değil, değişik zamanlı iş modelleridir. İşletmelerin çalışma sürelerinde azaltma sağlamaları iki farklı uygulama ile mümkündür. Bunlardan ilki, esnek çalışma zamanları uygulamasıdır. Esnek

çalışma zamanı ile ifade edilmek istenen, toplam çalışma süresinde bir değişiklik olmaksızın bu süreyi esnek hale getiren uygulamalardır. 4857 sayılı Kanunda yer alan denkleştirme esasına dayalı çalışma buna örnek verilebilir. İkinci uygulama ise çalışma sürelerini doğrudan azaltan uygulamalardır. Burada anlatılmak istenen, işletmede verimlilikte artışın yakalanması ile ücret seviyelerinde herhangi bir azalma olmadan yalnızca çalışma süresinin azaltılmasıdır (Çelik, 2007: 6-7). Çalışma süresinin esnekleşmesi ile çalışma hayatında kanunlara ya da örfeye dayalı olarak gerçekleştirilen uygulamaların dışına çıkılarak çalışma taraflarının iradelerine bağlı olarak şekillendirilmektedir. Bu çalışma şekline kısmi zamanlı çalışma örnek verilebilir.

Ücret esnekliği, bir işletmede performans, verimlilik, bilgi düzeyi ve yetenekler dikkate alınarak, işgücüne yapılan farklı ödemeleri ifade etmektedir. Bu uygulamanın geçerli olduğu işletmelerde, herkese aynı oranda ücret verilmemektedir. Yüksek vasıf seviyesine sahip, yüksek performans gösteren ve yüksek verimlilik artışı sağlayan işçilere diğerlerine göre daha fazla ücret ödenmektedir. Bu durum işçinin performansında artışa sebep olmaktadır. Böylece verimli çalışma sağlanarak, işletmede karlılık artışı söz konusu olmaktadır. Ücret esnekliği, işletmenin kendi ekonomik koşulları ile ülke ekonomisine bağlı olarak belirlenmektedir (Yavuz, 1995: 23). Bir ülkede ücret düzeylerinin, ekonomik büyüme oranına bağlı olarak ülke genelinde belirlenmesi, ücret esnekliğinin önünde engel teşkil etmektedir. Örneğin asgari ücret düzenlemesi ve toplu pazarlık yoluyla ücretlerin belirlenmesi, ücret esnekliğinin önünde bir engel olarak görülmektedir. Bu esnekliğin sağlanması adına kuralsızlaştırma politikaları uygulanmaktadır. Bu politikaların etkisi ile ücretin toplu pazarlığa ya da ekonomiye bağlı olarak değil daha çok kişinin performansı, tecrübesi ve bilgisine bağlı olarak belirlenmesine yönelik gelişmeler yaşanmaktadır. Bu esneklik türü sendikaların en çok karşı çıktığı esneklik türüdür. Petrol krizinin yaşanması ile birlikte ücretler genel seviyesinde süreli bir azalış hali ve işsizlik oranında yaşanan sürekli artış hali sendikaların bu esnekliğin ücretleri daha da çok düşüreceğine dair inançlarını derinleştirerek bu esneklik türüne karşı çıkmalarına neden olmaktadır (Dereli, 2015: 208-210).

Uzaklaştırma stratejileri, işin işyerinden uzaklaştırılması anlamına gelmektedir. Bu uygulama ile işletmeler tüm faaliyetler için fazla sayıda işçi çalıştırmak yerine, bu işçilerin görecekları teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren işleri üçüncü bir tarafa havale etmektedirler. Böylece işletmeler ihtiyacı olan işleri istihdam maliyetleri ve kaynak israfı olmaksızın

görmektedirler (Dereli, 2015: 210). Alt işveren uygulaması bu duruma örnek olarak verilebilir.

Ele alınan bütün esneklik tipleri çocuk sahibi olan kadınların veya eğitimine devam eden gençlerin kısmi zamanlı çalışmayı tercih etmeleri dışında, genellikle işçiyi olumsuz etkilemektedir. Fakat bu duruma rağmen piyasada eğilim esnekliğin uygulanması ve yaygınlaşması yönündedir. Bunun nedeni ise teknolojiye yaşanan gelişmeler ve küreselleşmenin etkisi ile hizmet sektöründe yaşanan yoğunluktur. Esneklik en fazla hizmet sektöründe görülmektedir. Teknolojinin etkisi ile işle ilgili sorunların çözümü kolay hale gelmekte ve istihdamın sektörlere göre dağılımında değişimler yaşanmaktadır. Günümüzde tarım sektöründe istihdam azalırken, sanayi sektöründe önemli değişim olmamakla birlikte, hizmet sektöründe istihdamda önemli artışlar yaşanmaktadır. Hizmet sektöründe özellikle kadınların istihdamındaki artış ve esneklik uygulamalarının en çok bu sektör üzerinde uygulanabilir olması, bu uygulamaların süreklilik kazanmasına ve gelişmesine neden olmaktadır. Kadınların çocuklarına ve ailelerine vakit ayırmaları ve toplum tarafından kadın işi olarak adlandırılan işleri yerine getirme gerekliliği dürtüsü, kadınların esnek istihdamı tercih etmelerine neden olmaktadır. Bunun yanında işsizlik gerçeği ve kişinin iş güvencesini düşünmeden hayatta kalıp geçimini sağlaması gerekliliği, kadınların esnek istihdamı tercih etmelerine neden olmaktadır. Esnek çalışmaya kadınlar kadar harçlıklarını çıkarmak zorunda olan ya da okuldan kalan boş zamanı değerlendirmek isteyen öğrencilerinde talebi yüksektir. Kısaca ifade etmek gerekirse işverenlerin maliyetlerden, yasal yükümlülüklerden kaçınmak için tercih ettiği esnek istihdam modellerine, işçiler, iş dışında diğer sorumluluklarına vakit ayırabilmek için tercih etmektedir.

3.1.3. Esnek Üretim Modeli

Esnek üretim modeli endüstri sonrası dönemde ortaya çıkan post-Fordist üretim modeli içinde bir uygulamayı ifade etmektedir. Fordist üretim anlayışına göre yapılan üretimin piyasanın talebine cevap vermemesi, teknolojinin ilerlemesi ve ürün çeşitliliğinin artırılması gerekliliği ile bu model yükselişe geçmiştir. Yalın üretim olarak da ifade edilen esnek üretim modelinin amacı, üretimin hangi aşamasında olursa olsun israfi engellemektir. Üretim, müşteri taleplerini karşılayacak nitelikte ve kalitede olup, zamandan tasarruf yapılacak şekilde, tam zamanında gerçekleştirilmektedir. Modelde bir ürünün sürekli üretimi söz konusu olmayıp, mükemmel ürünün üretilmesine yönelik çabalar ile üretimin her aşamasında sıfır hata yaklaşımı benimsenmektedir (Çolak, 2005: 351). Bu model

içerisinde birbiri ile bir yandan rekabet eden öte yandan ise bilgi alışverişi ve iş birliği yapan işletmeler yer almaktadır (Ansal, 1999: 13).

Toyotizm olarak da ifade edilen bu model, ilk olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'da otomobil sektöründe ortaya çıkmıştır. Japonya, bu anlayışın benimsenmesi ve uygulanması ile diğer ülkeler karşısında rekabet avantajı elde etmiştir (Dereli, 2015: 194). İlk olarak otomobil sektöründe uygulama alanı bulan, ardından diğer sektörlerle yayılan ve dünya geneline yaygınlaşan bu model, zanaat üretimine benzetilmektedir. Fakat zanaat üretiminde olduğu gibi yüksek maliyet içeren bir sistem değildir. Zanaat üretimine benzetilmesinin nedeni olarak, piyasanın talepleri doğrultusunda üretimin gerçekleştirilmesi gösterilmektedir. Talep doğrultusunda gerçekleştirilen bu üretimde, işletmeler üstelenemedikleri yardımcı işlerle veya teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerle ilgili diğer firmalarla yeni iş ilişkileri kurmuşlardır. Bu durum ise esnekliğin uygulanması ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Bu modelde de Fordist üretimde olduğu gibi kitlesel üretim söz konusudur. Fakat bu üretim kaliteli ve çeşitli mallar için yapılmaktadır. Sistemin 'yalın' şeklinde ifade edilmesinin sebebi ise teknolojik gelişmelerin etkisi ile üretilen makinalarla, az sayıda işgücü ve az maliyetle hatasız ve kaliteli üretimin gerçekleştirilmesidir. Bu üretimde yönetim, çalışanlar arasında hiyerarşik yapının aksine, katılımcı demokrasinin hâkim olduğu bir sistem oluşturmaya çalışmaktadır (Rifkin, 2014: 96-97).

Esnek üretim sistemi; kalite kontrol anlayışının hâkim olduğu, kalite kontrol çemberlerinin oluşturulduğu ve tam zamanında üretimin gerçekleştirildiği bir sistemdir. Bu sistem iki temel üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki 'just in time' ikincisi ise 'otonomasyon'dur. Just in time, üretim yapılırken her girdinin bant üzerine gereken miktarda ve zamanda gelmesini ifade etmektedir. Üretimin müşterinin istediği zamanda ve miktarda gerçekleşmesinden dolayı stok ihtiyacı ortadan kalkmaktadır. 1980'lere kadar üretimde 'just in case production' yani her ihtimale karşı üretim söz konusu iken, 1980'lerde bu anlayış yerini 'just in time production' yani tam zamanında üretim anlayışına bırakmıştır. Böylece işletmenin stoklama maliyetleri de azalmıştır (Ohno, 2017: 43). Böylece üretimde israfın önüne geçilmiş, talebe göre üretim anlayışı benimsenmiştir. Otonomasyon ise üretim aşamasını denetleyen operatöre ihtiyaç duyulmadan, üretimi gerçekleştirmede kullanılan makinaların, hatalı parça ile hatasız olanı ayırt etme yeteneği

olarak ifade edilmektedir. Otonomasyon ile üretimde sıfır hata ile yüksek kalite sağlanarak, mükemmel mal üretilmektedir (Pekin ve Çil, 2015: 164).

Yeni üretim sistemi başarısını; just in time ve otonomasyonun yanında, yönetimin çalışanlara aşladığı biz duygusundan elde etmektedir. Bu sisteme çalışanların kendi aralarında ve işverenle aralarında daha uyumlu iş ilişkileri geliştirilmiş, biz duygusunun etkisi ile takım çalışması işlerlik kazanmıştır. Bu sistemde her çalışanın kendisini bir bütünün parçası olarak hissetmesi sağlanmıştır. Bu his ise işçilerin üretimin her aşamasında karar alma sürecinde aktif rol oynaması, takım çalışmasının etkisi ve görev değişimleriyle sağlanmıştır.

Tam zamanında üretim kalite standartlarına uygun olarak gerçekleştirilmektedir. Bu anlayış ile Fordist üretimde karşılaşılan sorunların çözülmesi hedeflenmiştir (Rifkin, 2014: 100). Fordist üretimdeki sorunlardan biri kalitesiz üretimdir. Bunun çözümü için yalın üretim sisteminde, kalite kontrol çemberleri oluşturularak, hatalı ürünün üretilmeden tespit edilmesi amaçlanmıştır. Kalite kontrol çemberleri ile işçilerin takım çalışması eşliğinde, hatasız üretim yapmaları, üretimde hatayı ve maliyeti aza indirerek, kaliteli üretimi sağlayan yeni yöntemler geliştirmeleri teşvik edilmiştir. Kalite kontrol anlayışına dayalı kalite çemberleri işçiler yaptıkları işlerden sorumlu tutulmakta, işin bir sonraki aşamasında da işin ve ürünün kontrolü sağlanmaktadır. Dolayısıyla üretimde kalite kontrolü, işin son aşamasına bırakılmadan her aşamada gerçekleşmektedir. Böylece hatasız üretimin gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır (Dereli, 2015: 180). Fakat kaliteli üretimin gerçekleştirilmesi, hataya, üretim yapılırken müdahale edilmesinin gerekliliği, istihdam edilen işçinin de özelliklere sahip, uygun vasıflı işçi olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Üretimde kaliteyi gerçekleştirecek işçilerin, vasıf seviyesinin yüksek olmasının gerekliliği, mavi yakalı işçiden, beyaz ve altın yakalı bilgi işçisine dönüşümün gerekliliğini vurgular niteliktedir. Böylece vasıfsız işçilere olan bağımlılık azalmakta ve bu da çalışma hayatında işsizlik sorununun yaşanmasına neden olmaktadır. Fordist üretim sisteminde fabrikalarda mavi yakalı işçi tarafından gerçekleştirilen kitlesel üretimin yerini, yalın üretime bırakması işsizlik olgusunun yaşanmasına neden olmasının yanı sıra sendikalarında bu durumdan etkilenmesine neden olmuştur. Fordist sistemde sayıları ve etkinlikleri gün geçtikçe artan işçi sendikaları, esnekliğin yaşanması ile birlikte önemini yitirmiştir. Sendikacılığın güç kaybetmesi ile toplu pazarlığın yerini uzlaşmaya dayalı bireysel iş sözleşmeleri almıştır. Yalın üretim sisteminin benimsenmesi ile iş, Fordist üretim sisteminde olduğu gibi

sendikacılığında gücünü aldığı büyük fabrikalar yerine küçük ve orta ölçekli fabrikalarda gerçekleşir hale gelmiştir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerde örgütlenmenin zorluğu, diğer nedenlerle bir araya geldiğinde, sendikaların güç kaybetmeleri ve işsizliğin artması yönünde etkili olmuştur.

3.2. Yeni Ekonominin İstihdam ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi

İstihdam, bir ekonomide işgücü dâhil bütün üretim faktörlerinin üretime katılmasını ifade etmektedir (Doğuç, 2006: 26). İşsizlik ise ücretli ya da ücretsiz olarak istihdam içerisinde yer almamak, çalışma arzusu içerisinde olmak ve iş bulduğu takdirde 15 gün içerisinde çalışmaya başlayacak olmak olarak adlandırılmaktadır (Şahin, 2007: 545-546). Bu iki kavram bir ülkedeki ekonomik büyüme, uygulanan politikalar, yatırımlar, nüfus, sermaye birikimi ve teknolojik gelişmelerden etkilenecek şekilde şekillenmektedir (Kanca, 2012: 2).

Yeni ekonomi beraberinde bir takım teknolojik yenilikler getirmiştir. Bu yenilikler her alanda olduğu gibi çalışma hayatı üzerinde de değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan değişimler bir yandan beraberinde işsizlik olgusunu getirirken öte yandan yeni iş ve mesleklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Serinikli, 2018: 1619). Endüstri 3.0'ın yaşanması ve küreselleşme kavramı ile birlikte bakkalların yerini süpermarketlerin alması bakkalların işlerini kaybetmesine neden olurken süpermarketler ile birden fazla çalışana istihdam sağlanmıştır. Endüstri 4.0 ile uygulama alanı bulmuş akıllı fabrika sisteminde insana olan ihtiyaç azalmıştır. Bu sistem, işçi maliyetlerinde azalma, üretimde artış, iş güvenliğinin sağlanması ve üretimde hatada azalmanın yaşanmasına neden olarak giderek yaygın hale gelmiştir. Akıllı fabrikalarda robotların istihdam edilmesi, mavi yakalı işçilerin işsiz kalmasına neden olmuştur. Çünkü robotlar üretimde mavi yakanın yaptığı işleri daha az maliyetle, minimum hata ile, kısa zamanda ve daha fazla miktarda yapmaktadır. Bununla birlikte üretimde robotların kullanılması daha önce istihdamına hiç gerek olmayan robot teknikerleri gibi beyaz yakalı işçilere istihdam yaratılmasına sebep olmuştur. Boston Consulting ve Oxford üniversitesinin yapmış olduğu bir araştırmaya göre İngiltere'de 2025 yılında günümüzdeki işlerin % 25' ini, 20 yıl içinde % 35' ini ve 30 yıl içinde %50'sini robotların yapacağı öngörülmüştür (Demircan, 2016). Bu durum aynı oranda mavi yaka üzerinde işsizliğe sebep olurken, beyaz yaka üzerinde istihdam sağlayacaktır. ABD'de otomotiv sektöründe 2016 yılında 17.500 endüstriyel robotik sistem kurulmuş, aynı yıl ABD'de çalışma istatistikleri bürosu otomotiv sektöründe iş sayısının 260.600 civarında bir artış gösterdiğini açıklamıştır (IFR, 2017). Bu iş alanlarının robotların

yönlendirilmesi, kontrolünün yapılması, iş planlamasının yapılması gibi bilgi isteyen alanlar olması beklenmektedir. Yeni ekonominin birikimli bir şekilde ilerlemesi ile endüstriyel veri bilimciliği, robot koordinatörlüğü, çözüm mimarlığı, endüstriyel bilgisayar mühendisliği, bulut hesaplama uzmanlığı, veri güvenliği uzmanlığı, şebeke geliştirme mühendisliği, 3D yazıcı mühendisliği, endüstriyel kullanıcı ara yüzü tasarımcılığı, giyilebilir teknoloji tasarımcılığı gibi mesleklerde istihdam edilecek bilgi seviyesi ve niteliği yüksek bilgi işçilerine olan ihtiyacın ortaya çıkmasına neden olacaktır (Eğer, 2016).

BCG tarafından yapılan bir araştırmada gelecekte İngiltere, Almanya ve Fransa'da şirketlerin %49 oranında veri bilimine, % 48 oranında yazılım geliştirme faaliyetlerine ve % 46 oranında programlama sistemlerine ihtiyaç duyacağı ifade edilmiştir (TÜSİAD, 2017: 24). Bu durum ise kas gücüne ihtiyacın aynı oranda azalacağını vurgulamaktadır. Bu noktada mevcut işgücünün niteliğinin artırılması, yeni istihdam politikalarının belirlenmesi ve hayata geçirilmesi gerekmektedir. Aşağıda Tablo 3.1.'de yeni ekonomide işgücünde niteliklere göre ihtiyaç oranları görülmektedir.

Tablo 3.1. Yeni Ekonomide İşgücünde Niteliklere Göre İhtiyaç Oranları

Nitelikler	Daha çok ihtiyaç olacak (%)	Aynı kalacak (%)	Daha az ihtiyaç olacak (%)
Veri Bilimi	49	38	13
Veri Güvenliği	49	41	10
Veri Yönetimi	48	39	13
Yazılım Geliştirme	47	40	13
Programlama	46	42	12
İnsan-Makine Arayüzü	44	42	14
Mantıksal Analiz	43	44	13
Makine-Makine İletişimi	41	45	14
Üretim Süreç Kontrolü	38	44	18
Üretim Süreç Geliştirme	37	47	16
Makine Operasyon	24	47	29
Kas Gücüyle Yapılan İş	14	45	41

Kaynak: TÜSİAD, 2017

Tablo 3.1. verilerine göre veri bilimi, veri güvenliği, veri yönetimi ile yazılım geliştirme niteliklerine sahip işgücü ihtiyacının artması, kas gücüyle yapılan işlere ihtiyacın azalması beklenmektedir. Yeni ekonomik sistemde işsizlik kişinin eğitim seviyesini arttırmasına bağlı olarak azalacaktır. Akıllı fabrika sisteminde üretimi gerçekleştiren robotlar standart üretimi minimum hata ve yüksek verim ile gerçekleştirirken, özel ürün üretimi için yönlendirilmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla özel ürünün üretiminde

insan faktörünün olması ve robotların yönlendirilmesi gerekmektedir. Bunu yapacak kişilerde vasıf seviyesi yüksek kişiler olmalıdır. Nitelik seviyesi düşük insanların iş bulma imkânı azalırken, vasıf seviyesi yüksek olan bilgi işçilerinin iş bulmak imkânı artacaktır.

Teknolojik gelişmelerin istihdam ve işsizlik üzerindeki etkileri ilişki literatürde farklı temel düşünceler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Klasik iktisat ekolünden Dalton, Stuart ve Mill gibi bazı iktisatçılara göre, teknolojik yenilikler ve makine üretimi ile yeni yöntemlerin geliştirilmesine bağlı olarak istihdamın daralması telafi edilmektedir. Bu iktisatçıların aksine Karl Marx ise teknolojik gelişmeler ve makine üretimine bağlı olarak ortaya çıkan yeni istihdamın mevcut işini kaybedenlere bir fayda sağlamayacağını ileri sürmektedir. Keynesyen ekole göre de teknolojik yeniliklerin istihdamı etkileyici bir durum olmadığı ifade edilmektedir. Neoklasik iktisatçılara göre ise teknolojik yeniliklerin istihdamı daraltıcı etki yaratmaması için bazı durumların yaşanması gerekir (Kelleci, 2003: 24). Ansal (1998: 216)'a göre istihdamda daraltmayı azaltacak durumlardan biri teknolojinin etkisi ile ortaya çıkan yeni mesleklerdir. Makine üretimine bağlı olarak ortaya çıkan yeni mesleklerde eski işini kaybeden kişilerin istihdamı ile daralma telafi edilebilir. Diğer bir durum işten çıkarmaların maliyeti düşürmesinin etkisi ile ürün fiyatlarında azalışa yol açarken, talepte artışına yol açabilecektir. Talebi karşılamak için yapılacak yeniden üretimde makinaların yanında daha çok işgücüne ihtiyaç duyulacak ve bu durumda istihdamın artmasına sebep olacaktır. Taymaz (2001:190) ise makine üretimine geçilmesi ile işten çıkarmalar yerine çalışma süresinin kısaltılarak insan gücünün makine gücü ile birlikte kullanılmasını öne sürmektedir. Sadece robotlarla yürütülen bir işin sürekli olarak insana ihtiyaç olmadan devam etmesi imkânsızdır. Japonya'da 2015'te hizmete başlayan Henna adlı bir otelde insan çalışanlar olmayıp tüm işlemler 243 robot ile yapılmaktaydı. Fakat gelen turistlerin uçuş programı ve çevrede gezilecek turistik yerlere cevap veremeyen konsiyerj robotu, iki robotlu bagaj taşıyıcılarının yağmur ve karda başarısız olması ve birbirlerinin yanından geçerken sıkışıp kalmaları gibi sorunlar nedeniyle bu robotların yarısı görevden alınmıştır (Sönmez, 2019). Öte yandan yeni ekonomiye en iyi adapte olmuş ve örnek alınan şirket olan Siemens'in Almanya'daki Amberg tesisinde 60.000 farklı müşteri için tasarlanmış 1.300'ün üzerinde ürün portföyü vardır. Bu tasarımlar ve üretimler robotlar ile insanların birlikte çalışmaları sonucunda elde edilmektedir (Kahraman, 2019).

Yeni ekonominin istihdam ve işsizlik üzerindeki etkisi, ülkelerin gelişmekte olma ve gelişmiş olma özelliklerine göre farklılık göstermektedir (Meçik, 2012: 291). Bu durumun

değerlendirilmesi için OECD ülkeleri içerisinde gelişmiş ülkeler ile Türkiye'nin karşılaştırılması gerekmektedir.

3.2.1. OECD Ülkeleri İçerisinde Gelişmiş Ülkelerde İstihdam ve İşsizlik

Yeni ekonomi OECD ülkeleri içinde gelişmiş ülkelerde bazı mesleklerin ortaya çıkmasına sebep olarak işsizliğin azalmasını sağlamaktadır (Keser, 2005: 185). OECD ülkelerinin içerisinde gelişmiş ülkeler, AR-GE faaliyetlerine yüksek kaynak ayırmaktadır. Bunun yanı sıra bu ülkelerde eğitime verilen önemden dolayı istihdam edilenler içerisinde ileri düzeye sahip eğitilmiş işgücü sayısı da yüksektir. Bu nedenle bu ülkeler yüksek teknoloji ürünlerini geliştirmektedir. Yüksek teknolojinin geliştirilip piyasaya sunulması ve üretimde kullanılmasıyla yeni iş ve meslekler ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan yeni iş ve mesleklerin yeni istihdam alanı yaratmasından kaynaklı olarak bu ülkelerde işsizlik sorunu yaşanmamaktadır. Bu nedenle bu ülkelerde işsizlik oranlarının düşük olması beklenmektedir. Tablo 3.2'de 2018 yılı için OECD ülkelerinde işgücü piyasası istatistikleri görülmektedir.

Tablo 3.2. OECD Ülkelerinde İşgücü Piyasası İstatistikleri (2018)

Ülkeler	Cinsiyet	Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus (Bin)	İşgücü (Bin)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
Türkiye	Toplam	60.653	32.254	52,5	10,9	46,8
	Kadın	30.646	10.628	33,5	13,6	29,0
	Erkek	30.007	21.826	72,6	9,6	65,6
ABD	Toplam	257.791	164.495	62,0	3,9	59,6
	Kadın	124.678	75.613	56,1	3,8	53,9
	Erkek	133.112	88.882	68,2	4,1	65,4
Avusturya	Toplam	7.397	4528	60,2	4,8	57,3
	Kadın	3.796	2.115	54,8	4,7	52,5
	Erkek	3.601	2.413	65,9	4,8	62,7
Kanada	Toplam	30.290	20.225	65,2	5,9	61,4
	Kadın	15.361	9.561	60,9	5,7	57,4
	Erkek	14.929	10.664	69,7	6,1	65,5
Fransa	Toplam	53.453	30.313	55,1	9,2	50,0
	Kadın	27.896	14.224	50,3	9,2	45,7
	Erkek	25.557	16.089	60,0	9,1	54,6
Hollanda	Toplam	14.232	9070	63,4	3,9	60,9
	Kadın	7.211	4.192	58,0	4,2	55,5
	Erkek	7.021	4.877	68,9	3,6	66,4
Lüksemburg	Toplam	495	287	58,1	5,5	54,9
	Kadın	247	132	53,5	5,7	50,4
	Erkek	248	155	62,7	5,3	54,9
Almanya	Toplam	70.790	43361	60,6	3,4	58,5
	Kadın	35.936	20.170	55,3	3,1	53,5
	Erkek	34.854	23.191	66,2	3,7	63,8

Tablo 3.2. OECD Ülkelerinde İşgücü Piyasası İstatistikleri (2018) (devamı)

İtalya	Toplam	52.027	25.102	48,9	10,2	43,9
	Kadın	26.941	10.604	40	11,2	35,5
	Erkek	25.086	14.499	58,4	9,5	52,9
İngiltere	Toplam	53.426	34.091	62,3	3,9	59,9
	Kadın	27.281	15.937	57,1	3,8	54,9
	Erkek	26.145	18.153	67,8	4,1	65,0
Belçika	Toplam	9.330	5074	53,3	6,3	49,9
	Kadın	4.755	2.748	47,9	6,4	44,8
	Erkek	4.575	2.326	58,9	6,3	55,2
Danimarka	Toplam	4.830	2.978	62,0	5,0	58,9
	Kadın	2.441	1.411	58,1	5,2	55,1
	Erkek	2.388	1.567	65,9	4,8	62,8
İrlanda	Toplam	3.852	2318	61,5	5,7	58,0
	Kadın	1.961	1.056	55,1	5,5	52,1
	Erkek	1.892	1.262	68,1	5,9	64,1
Yunanistan	Toplam	9.140	5.053	52,8	19,2	42,7
	Kadın	4.734	2.217	45,3	23,9	34,5
	Erkek	4.406	2.836	60,7	15,5	51,3
İsviçre	Toplam	7.165	4962	68,3	4,9	64,9
	Kadın	3.641	2.309	62,6	5,2	59,4
	Erkek	3.524	2.653	74,1	4,7	70,6
İsveç	Toplam	7.460	5287	64,3	6,4	60,2
	Kadın	3.668	2.520	61,1	6,1	57,4
	Erkek	3.792	2.767	67,6	6,8	63,0
İspanya	Toplam	39.377	22.722	57,3	15,5	48,5
	Kadın	20.221	10.513	51,7	17,6	42,5
	Erkek	19.156	12.209	63,4	13,6	54,7
İzlanda	Toplam	249	206	76,3	2,9	74,1
	Kadın	120	97	72,1	2,8	70,0
	Erkek	129	109	80,6	3,0	78,2
Norveç	Toplam	4.355	2795	63,5	3,9	61,0
	Kadın	2.124	1.317	60,2	3,5	58,1
	Erkek	2.231	1.477	66,7	4,3	63,8
Portekiz	Toplam	8.852	5232	58,7	6,9	54,7
	Kadın	4.131	2.558	53,9	7,4	49,9
	Erkek	4.721	2.674	64,2	6,3	60,2

Kaynak: ILO, (2018b). İşgücü Piyasası İstatistikleri.

Tablo 3.2.'de OECD ülkelerinin işgücü piyasası istatistikleri ele alınmıştır. Bu istatistiklere göre OECD ülkelerinden ABD, Almanya ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içerisinde işgücü sayısının yüksek olmasına rağmen bu ülkelerde işsizlik oranının düşük olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülke olarak değerlendirilen Türkiye'de kurumsal olmayan nüfusa göre işgücü sayısı düşük olmasına rağmen işsizlik oranları yüksektir. İşsizlik oranları ABD, Almanya, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde %3 ile %4 aralığında olmasına rağmen, Türkiye'de bu oran 2018 verilerine göre %10,9'dur.

Tablo 3.2. verilerine kadınlar açısından bakıldığında ABD’de kadın işsizlik oranının, erkek işsizlik oranından daha az olduğu görülmektedir. Türkiye’de ise kadın işsizlik oranları diğer OECD ülkelerine göre erkeklere yüksektir. Bu veri Türkiye işgücü piyasasında kadınlar açısından eşitsizliklerin olduğunu göstermektedir.

Gelişmiş ülkelerde işsizlik oranının düşük olmasının nedeni, bu ülkelerde AR-GE faaliyetlerine yapılan yatırımın ve istihdam edilenler içerisinde eğitilmiş işgücünün yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. İleri düzeyde eğitime sahip işgücü bu payı kullanarak yeni teknolojiler üretmekte ve piyasaya sunmaktadır. Böylece ortaya yeni iş ve meslekler çıkmaktadır. Bu yeni iş ve mesleklerin istihdam alanlarında genişleme yaşatmasından kaynaklı bu ülkelerde işsizlik oranı düşüktür. Aşağıda Tablo 3.3.’de OECD ülkelerinin AR-GE faaliyetlerine yaptıkları yatırımlar görülmektedir.

Tablo 3.3. OECD Ülkelerinin AR-GE Faaliyetlerine Yaptıkları Yatırımlar (2018)

Ülkeler	AR-GE yatırım miktarı
Türkiye	15,3 milyar dolar
ABD	476,5 milyar dolar
Avusturya	12,7 milyon dolar
Kanada	27,6 milyar dolar
Fransa	60,8 milyar dolar
Hollanda	16,5 milyar dolar
Lüksemburg	715 milyon dolar
Almanya	109,8 milyar dolar
İtalya	29,6 milyar dolar
İngiltere	44,2 milyar dolar
Belçika	12,4 milyar dolar
Danimarka	7,9 milyar dolar
İrlanda	3,6 milyar dolar
Yunanistan	2,4 milyar dolar
İsviçre	13,7 milyar dolar
İsveç	14,2 milyar dolar
İspanya	19,3 milyar dolar
İzlanda	292 milyon dolar
Norveç	5,8 milyar dolar
Portekiz	3,5 milyar dolar
Çin	370,6 milyar dolar

Kaynak: Köksal, 2018

Tablo 3.3’de OECD ülkeleri arasında işsizlik oranının düşük olduğu gelişmiş ülkelerin AR-GE alanında yaptığı yatırım tutarlarının yüksek olduğu görülmektedir. ABD 476,5 milyar dolar, Almanya 109,8 milyar dolar AR-GE harcaması yapmaktadır. İşsizliğin düşük olduğu bu ülkelerde, işgücünün eğitim seviyesinin AR-GE faaliyetlerine ayrılan payı kullanarak, yüksek teknoloji üretecek niteliğe sahip, eğitim seviyesi yüksek işgücünün

olması gerekmektedir. Ülkelerin eğitime verdikleri önemin istihdama yansımaları aşağıdaki Tablo 3.4.'de değerlendirilmektedir.

Tablo 3.4. OECD Ülkelerinde Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilen Kişi Sayısı (2018 Yılı)

Ülkeler	Cinsiyet	Temelden Düşük Düzey	Temel Düzey	Orta Düzey	İleri Düzey	Belirli Olmayan Seviye	Toplam
Türkiye	Toplam	1.981	14.043	5.987	6.724	-	28.734
	Kadın	1.188	3.746	1.455	2.629	-	9.018
	Erkek	792	10.296	4.532	4.095	-	19.715
ABD	Toplam	289	5.347	74.765	75.330	-	155.761
	Kadın	123	1.854	32.765	38.320	-	73.063
	Erkek	166	3.493	42.030	37.009	-	82.698
Avusturya	Toplam	-	546	2.267	1.506	-	4.319
	Kadın	-	282	1.029	712	-	2.023
	Erkek	-	263	1.238	794	-	2.296
Kanada	Toplam	276	1.261	4.667	12.455	-	18.658
	Kadın	91	483	2.070	6.255	-	8.899
	Erkek	185	777	2.596	6.200	-	9.758
Fransa	Toplam	269	3.766	11.773	11.226	88	27.122
	Kadın	113	1.663	5.317	5.960	38	13.091
	Erkek	156	2.103	6.456	5.266	50	14.031
Hollanda	Toplam	49	1.741	3.626	3.274	108	8.798
	Kadın	19	744	1.671	1.614	45	4.093
	Erkek	30	997	1.954	1.660	63	4.705
Lüksemburg	Toplam	1	48	92	127	12	280
	Kadın	-	21	42	61	5	130
	Erkek	-	27	50	66	6	150
Almanya	Toplam	-	5.203	24.274	12.356	78	41.915
	Kadın	-	2.351	11.853	5.282	34	19.520
	Erkek	-	2.852	12.421	7.077	45	22.395
İtalya	Toplam	117	6.962	10.760	5.376	-	23.215
	Kadın	35	2.271	4.541	2.922	-	9.768
	Erkek	82	4.691	6.220	2.454	-	13.447
İngiltere	Toplam	93	5.135	12.944	14.117	65	32.354
	Kadın	29	2.183	5.772	7.199	25	15.208
	Erkek	63	2.953	7.172	6.918	41	17.147
Belçika	Toplam	49	645	1.848	2.213	-	4.755
	Kadın	18	250	773	1.183	-	2.224
	Erkek	31	395	4.667	1.031	-	2.351
Danimarka	Toplam	-	537	1.212	1.043	76	2.868
	Kadın	-	216	538	567	31	1.353
	Erkek	-	321	674	476	45	1.515
İrlanda	Toplam	-	280	838	1.079	60	2.258
	Kadın	-	81	364	567	25	1.036
	Erkek	-	199	474	512	35	1.221
Yunanistan	Toplam	12	816	1.598	1.402	-	3.828
	Kadın	4	282	625	679	-	2.590
	Erkek	8	534	973	723	-	2.238
İsviçre	Toplam	8	609	2.103	1.948	13	4.675
	Kadın	5	289	1.048	826	5	2.173

Tablo 3.4. OECD Ülkelerinde Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilen Kişi Sayısı (2018 Yılı) (devamı)

İsviçre	Erkek	3	320	1.055	1.116	7	2.502
İsveç	Toplam	-	661	2.277	2.161	14	5.113
	Kadın	-	271	941	1.216	4	2.433
	Erkek	-	389	1.336	944	10	2.680
İspanya	Toplam	226	6.177	4.630	8.295	-	19.328
	Kadın	83	2.309	2.143	4.261	-	8.796
	Erkek	142	3.869	2.487	4.034	-	10.532
İzlanda	Toplam	-	51	70	77	-	198
	Kadın	-	21	26	44	-	92
	Erkek	-	29	44	33	-	107
Norveç	Toplam	4	419	1.084	1.180	-	2.686
	Kadın	2	176	459	628	-	1.265
	Erkek	2	242	625	551	-	1.421
Portekiz	Toplam	70	2.164	1.329	1.304	-	4.876
	Kadın	34	888	656	802	-	2.381
	Erkek	35	1.276	673	502	-	2.486

Kaynak: ILO, (2018b). İşgücü Piyasası Göstergeleri

Tablo 3.4. 'de OECD ülkeleri içerisinde ABD'de istihdam edilen 155.761 kişiden 75.330 kişi ileri düzeyde eğitim seviyesine, 74.765 kişi orta eğitim seviyesine sahiptir. Almanya'da 24.274 kişi orta düzeyde, 12.356 kişi ileri düzeyde istihdam edilmektedir. İngiltere'de 12.944 kişi orta düzeyde, 14.117 kişi ileri düzeyde istihdam edilmektedir. Türkiye'de ise istihdam edilen 28.734 kişiden, 14.043 kişi temel eğitim düzeyine sahip iken, 6.724 kişi ileri eğitim seviyesine sahip olarak istihdam içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla AR-GE faaliyetlerine ayırdığı kaynağın düşük, işsizlik oranının yüksek olduğu Türkiye'de istidam edilen kişilerin ABD'ye kıyasla eğitim seviyelerinin yüksek teknoloji üretecek ya da yeni ekonominin getirdiği koşullarda istihdam edilebilecek nitelikte olmadığı görülmektedir. Temel eğitim seviyesine sahip kişilerin istihdama katılımlarının ileri eğitim seviyesine sahip kişilerin iki katından fazla olması Türkiye'de nitelikli işgücü gerektiren iş alanlarının olmadığını da göstermektedir.

Bu veriler işsizlik oranının düşük, AR-GE yatırımlarının yüksek gelişmiş ülkelerde istihdam edilen kişilerin eğitim seviyelerinin yüksek teknoloji üretecek ya da yeni ekonominin getirdiği koşullarda istihdam edilebilecek nitelikte olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra eğitim seviyesi yüksek olan kişilerin istihdam içerisinde yer alması nitelikli işçilerin çalışabileceği istihdam alanlarının olduğunu göstermektedir. AR-GE'ye yüksek yatırımı yapan ABD, Almanya, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde yeni ekonomi ile ortaya çıkan yeni iş ve mesleklerde istihdam edilecek donanıma sahip nitelikli işgücü yapısının olduğu, bu sayede işsizlik oranının daha düşük olduğu söylenebilir (Duman, 2004: 334).

Yeni Ekonomi Derneği (2017: 5-24)'nin yıllık raporuna göre bilgi işçilerine istihdam sağlayan yeni işler ve meslekler;

- Bilgi sistem ve güvenlik uzmanı
- Elektronik pazarlama uzmanı
- İnternet uzmanı
- Medya uzmanı
- Mühendislik (bilgisayar, yazılım, elektronik, finans, matematik, uğak, uzay, mekatronik, meteoroloji, inşaat, endüstri, maden, malzeme, tıp, biyomedikal, yenilenebilir enerji)
- İletişim ve medya tasarımcısı
- Havacılık uzmanlığı
- İş danışmanlığı
- Veri analisti
- Mimarlık ve şehir tasarımcılığı
- Bilgisayar tasarımcısı
- Mobil uygulama tasarımcısı ve geliştiricisi
- Nöro-psikoloji
- Proje yöneticisi ve sorumlusu
- Robot teknikerliği
- Hukuk (medya, uluslararası, hava)
- Yeni ekonomi danışmanı

Yeni ekonomi çerçevesinde gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan bu iş ve meslekler eğitim seviyesi yüksek nitelikli bilgi işçilerine istihdam alanı yaratmaktadır. Bu ülkelerde eğitime verilen önemden dolayı bu iş ve mesleklerde istihdam edilecek nitelikte işgücünün olmasından ve bu alanlarda istihdam edilmesinden dolayı gelişmiş ülkelerde ileri eğitim düzeyine sahip işgücünde işsizlik oranının azalması beklenmektedir. Aşağıda Tablo 3.5.'de OECD lkelerinde eğitim durumuna göre işsizlik oranları görülmektedir.

Tablo 3.5. OECD Ülkelerinde Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı (%) (2017)

Ülkeler	Cinsiyet	İleri Düzey	Temel Düzey	Orta Düzey	Temelden Düşük Düzey	Toplam
Türkiye	Toplam	12,2	10	12,2	8,7	10,9
	Kadın	16,8	11,1	20,3	5,7	13,8
	Erkek	9	9,6	9,2	12,8	9,5
ABD	Toplam	2,5	5,9	5,2	3,2	3,9
	Kadın	2,5	7,1	5,2	3,6	3,8
	Erkek	2,4	5,2	5,2	2,8	4
Avusturya	Toplam	3,2	11,3	4,2	-	4,9
	Kadın	3,3	9,6	4,1	-	4,7
	Erkek	3,1	13,1	4,3	-	5
Kanada	Toplam	4,6	11,9	7	10,7	5,8
	Kadın	4,5	12,2	6,6	11,1	5,5
	Erkek	4,8	11,6	7,2	10,5	6,1
Fransa	Toplam	5,4	16,1	9,7	17,9	9,1
	Kadın	5,4	15,7	10,5	19,9	9,1
	Erkek	5,4	16,4	9	16,4	9
Hollanda	Toplam	2,5	6,4	3,6	10,9	3,8
	Kadın	2,5	7,2	3,7	11,9	4
	Erkek	2,5	5,8	3,6	10,2	3,7
Lüksemburg	Toplam	4,3	8,4	5,6	-	5,6
	Kadın	2,5	6,4	3,6	10,9	3,8
	Erkek	2,5	5,8	3,6	10,2	3,7
Almanya	Toplam	1,9	8,8	2,9	3,4	12,1
	Kadın	1,9	7	2,5	2,9	-
	Erkek	1,8	10,2	3,3	3,8	12,4
İtalya	Toplam	5,9	14,5	10,1	19,3	10,6
	Kadın	7	13,1	11,7	21,8	11,8
	Erkek	4,6	13,1	8,9	18,2	9,8
İngiltere	Toplam	2,5	6,3	4,6	5,5	4
	Kadın	2,5	6,2	4,8	-	3,9
	Erkek	2,5	6,4	4,4	5,9	4,1
Belçika	Toplam	3,5	12,4	6	22,1	6
	Kadın	3,3	12,7	6,1	15,8	5,6
	Erkek	3,6	12,1	5,8	25,4	6,3
Danimarka	Toplam	4,1	8	3,9	-	5
	Kadın	4,5	7,8	4,1	-	5,2
	Erkek	3,5	8,1	3,8	-	4,8
İrlanda	Toplam	3,8	9,7	6,9	-	5,7
	Kadın	3,9	11,6	7,2	-	5,7
	Erkek	3,8	8,9	6,7	-	5,8
Yunanistan	Toplam	14,2	21,8	21,8	43	19,3
	Kadın	18,4	26,7	28,4	55,1	24,2
	Erkek	9,9	10,9	16,9	34,4	15,4
İsviçre	Toplam	3,5	8,1	4,7	20,4	4,7
	Kadın	4,3	8,3	4,8	-	5,1
	Erkek	2,9	7,9	4,7	28	4,4
İsveç	Toplam	3,6	19,1	4,5	6,4	16,3
	Kadın	3,1	21,5	4,9	6,3	25,4
	Erkek	4,1	17,2	4,3	6,4	12,8
İspanya	Toplam	8,9	21,6	15,5	35,1	15,3
	Kadın	10,2	25,9	17,9	37,4	17
	Erkek	7,6	18,7	13,3	33,6	13,7
İzlanda	Toplam	1,9	4,5	2,3	-	2,7
	Kadın	1,7	4,3	2,5	-	2,5

Tablo 3.5. OECD Ülkelerinde Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı (%)(2017)
(devamı)

İzlanda	Erkek	4,7	2,2	-	2,9	-
Norveç	Toplam	2,8	8,3	3,5	17,6	3,8
	Kadın	2,1	8,2	3,5	-	3,5
	Erkek	2,5	8,4	3,5	-	4
Portekiz	Toplam	5,4	7,2	8,2	8	7
	Kadın	5,5	8,3	8,6	-	7,4
	Erkek	5,1	6,3	7,8	-	6,6

Kaynak: ILO, (2017). İşgücü Piyasasının Temel Göstergeleri

Tablo 3.5’de OECD ülkelerinde ileri düzeyde eğitime sahip grupta işsizlik oranları değerlendirdiğinde; ABD’de bu oranın %2.5, Almanya’da %1.9 ve İngiltere’de %2.5 olarak en düşük olduğu görülmektedir. Bu oranların düşük olmasının sebebi ortaya çıkan yeni iş ve mesleklerin ileri düzeye sahip işçilere istihdam yaratmasından kaynaklanmaktadır. Aynı durum kadın işgücüne bakıldığında da geçerlidir. İleri düzeyde eğitime sahip kadın işgücü değerlendirildiğinde; ABD’de bu oranın % 2.5, Almanya’da %1.9 ve İngiltere’de %2.5 olarak en düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yeni ekonomik sistem bu ülkelerde yeni mesleklerin ve iş alanlarının doğmasını sağlayarak, işgücünün burada istihdam edilmesini olanaklı hale getirmiştir. Bu ülkelerin AR-GE ve eğitime verdiği önem ile ortaya çıkan yeni işlerde istihdam edilecek niteliğe sahip bilgi işçilerinin olması ve istihdam alanlarının olması bu oranın düşük olmasına sebep olmaktadır.

Türkiye diğer OECD ülkelerine kıyasla ileri düzeye sahip işgücünün işsizlik oranının Yunanistan’dan sonra %12,2 ile en yüksek olduğu ülke olarak tabloda yer almaktadır. Durum kadın işgücü açısından ele alındığında da Türkiye’de ileri düzeye sahip kadın işgücünün işsizlik oranının Yunanistan’dan sonra %16,8 ile en yüksek olduğu ülke olarak tabloda yer aldığı görülmektedir. Bu veriler ışığında Türkiye ‘de yüksek eğitim seviyesine sahip işgücünün ve istihdam edileceği alanların yeterince var olmadığı çıkarımı yapılabilir.

Bu dönemde yeni ekonominin beraberinde getirdiği teknolojik yenilikler, ortaya çıkan yeni iş ve meslekler, piyasalardaki rekabetçi ve esnek üretim yapısının hâkimiyeti istihdam edilecek işgücünün yapısında değişim yaşanması gerekliliğini ortaya çıkararak vasıf düzeyinde artışın yaşanmasına neden olmuştur. Bu ortamda işçiler istihdamda yer almak adına vasıf seviyelerini artırmışlardır (Şenkal, 1999: 75). Vasıf düzeyinin artması ile yeni ekonomide işgücü, yüksek vasıf düzeyine sahip ve nitelikli bilgi işçilerinden oluşmaktadır. Bu durum işgücünün sektörel dağılımı üzerinde etkili olmuştur. Böylece gelişmiş ülkelerde işgücünün büyük çoğunluğu, yeni ekonominin beraberinde getirdiği

mesleklerin, çoğunlukla hizmetler sektörü kapsamına dâhil olması nedeniyle hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Aşağıda Tablo 3.6’da OECD ülkelerinde istihdamın sektörel dağılımı görülmektedir.

Tablo 3.6. OECD Ülkelerinde Cinsiyete Göre İstihdamın Sektörel Görünümü (%) (2018)

Yıllar	Tarım			Sanayi			Hizmet		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	19,2	15,2	27,9	26,3	31,4	15,5	54,5	53,5	56,6
ABD	1,2	1,6	0,6	18,1	27,4	7,6	80,8	71,0	91,8
Avusturya	3,9	4,1	3,6	24,7	36,5	11,2	71,4	59,4	85,2
Kanada	1,5	2,5	1,0	19,5	29,4	8,4	79,0	68,6	90,7
Fransa	2,6	3,5	1,6	20,3	29,7	9,7	77,1	66,7	88,8
Hollanda	2,3	2,9	1,4	16,3	25,1	6,1	81,4	72,0	92,5
Lüksemburg	1,4	2,0	0,7	10,6	16,8	3,2	88,1	81,3	96,1
Almanya	1,3	1,6	0,9	27,1	39,0	13,6	71,6	59,4	85,5
İtalya	3,8	4,8	2,3	25,8	35,3	12,6	70,4	59,9	85,1
İngiltere	1,4	2,0	0,8	19,4	28,8	8,5	79,1	69,2	90,8
Belçika	1,2	1,5	0,7	20,6	30,9	8,5	78,2	67,6	90,9
Danimarka	2,2	3,3	1,0	18,6	27,4	8,8	79,2	69,3	90,2
İrlanda	5,0	8,0	1,5	18,5	26,9	8,4	76,5	65,1	90,1
Yunanistan	12,0	12,4	11,3	15,3	20,4	8,1	72,7	67,1	80,6
İsviçre	3,1	3,5	2,6	20,3	29,3	10,0	76,6	67,2	87,5
İsveç	1,8	2,6	1,0	18,0	28,1	7,0	80,2	69,4	92,0
İspanya	4,3	6,0	2,2	19,9	29,1	8,7	75,8	64,9	89,1
İzlanda	3,7	5,3	1,9	17,3	26,7	6,8	79,0	68,0	91,2
Norveç	2,0	3,1	0,9	19,2	30,5	6,7	78,7	66,4	92,4
Portekiz	6,3	8,4	4,1	24,6	33,5	15,1	69,1	58,0	80,8

Kaynak: ILO, (2018b). İşgücü Piyasası İstatistikleri

Tabloda 3.6. verilerine göre OECD ülkelerinde hizmetler sektöründe istihdam ortalaması Türkiye (%54,6) hariç %70’lerin üzerindedir. Tarım sektöründe istihdam ise Yunanistan (%12) ve Türkiye (%19,2) haricinde % 5’in altına inmiştir. Fakat görüldüğü üzere her ülkede hizmetler sektörünün payı diğer sektörlerin üzerindedir. Hizmetler sektöründeki istihdam payının artışı ülkelerin gelişmişlikleri ile doğru orantılıdır. AR-GE ve eğitilmiş işgücünden kaynaklı, ortaya yeni iş ve mesleklerin çıktığı gelişmiş ülkelerde bu artışın sebebi yeni iş ve mesleklerin hizmetler sektörüne dahil olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan ise de esnekleşmenin etkisi ile çevre işgücünü oluşturan kadınlar ve gençlerinde istihdama katılması ve yapacakları işlerin sektörel anlamda hizmet sektöründe yer almasıdır.

3.2.2. Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik

Yeni ekonomi, gelişmekte olan ülkelerde bazı mesleklerin yok olmasına ve işsizliğin artmasına neden olmaktadır (Kevük, 2006: 341). Gelişmekte olan ülkeler, AR-GE

faaliyetlerine yaptıkları yatırımların azlığından ve istihdam edilenlerin eğitim oranlarının düşüklüğünden dolayı, yüksek teknoloji ürün üretemezler. Bu ülkelerde yüksek teknolojinin üretilip piyasaya sunulması ve üretimde kullanılmamasından dolayı yeni iş ve mesleklerin ortaya çıkması söz konusu değildir. Gelişmekte olan ülkelerde işgücünün büyük kısmı tarım ve sanayi sektörlerinde istihdam edilmektedir. David Ricardo, işgücünün büyük çoğunluğunun sanayide istihdam edildiği ülkelerde, teknolojik gelişmelerin ve uluslararası rekabetin istihdamı daraltarak işsizliğe yol açabileceğini ifade etmiştir (Göktürk, 2015: 54). Bu ülkelerde teknolojinin etkisi ile insanların yapacağı işi robotların yapması, otomasyonun etkisi ile işgücüne olan ihtiyacın azalması, geleneksel mesleklerin yok olması, yeni iş ve mesleklerin bilgi işçisine duyduğu ihtiyacın etkisi ile sanayide istihdam edilen mavi yakalı işçiler mesleklerini kaybederek işsiz kalmışlardır (Seçilmiş, 2012: 26; Uyanık, 2008: 217). Gelişmekte olan ülke kategorisinde değerlendirilen Türkiye’de işsizlik ve istihdamın yapısını istatistiki verilerle değerlendirmek gerekmektedir.

Tablo 3.7. Türkiye İşgücü Piyasası İstatistikleri (1988-2018)

Yıllar	Cinsiyet	Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus (Bin)	İşgücü (Bin)	İstihdam Edilenler (Bin)	İşsiz (Bin)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
1988	Toplam	53.284	19.391	17.755	1.638	57,5	8,4	52,6
	Kadın	17.085	5.855	5.235	621	34,3	10,6	30,6
	Erkek	16.661	13.536	12.520	1.017	81,2	7,5	75,1
1990	Toplam	55.008	19.748	18.047	1.701	55,6	8,6	50,9
	Kadın	17.972	5.933	5.373	561	33	9,4	29,9
	Erkek	17.518	13.814	12.674	1.140	78,9	8,3	72,3
1995	Toplam	60.305	22.005	20.260	1.745	53,8	7,9	49,5
	Kadın	20.648	6.366	5.939	427	30,8	6,7	28,8
	Erkek	20.248	15.638	14.321	1.317	77,2	8,4	70,7
2000	Toplam	46.211	23.078	21.581	1.497	49,9	6,5	46,7
	Kadın	23.295	6.188	5.801	387	26,6	6,3	24,9
	Erkek	22.916	16.890	15.780	1.111	73,7	6,6	68,9
2005	Toplam	48.358	22.454	20.066	2.388	46,4	10,6	41,5
	Kadın	24.686	5.750	5.108	642	23,3	11,2	20,7
	Erkek	23.673	16.704	14.959	1.746	70,6	10,5	63,2
2010	Toplam	52.541	25.641	22.594	3.046	48,8	11,9	43,0
	Kadın	26.740	7.383	6.425	959	27,6	13,0	24,0
	Erkek	25.801	18.257	16.170	2.088	70,8	11,4	62,7
2015	Toplam	57.854	29.678	26.621	3.057	51,3	10,3	46,0
	Kadın	29.281	9.225	8.058	1.167	31,5	12,6	27,5
	Erkek	28.573	20.453	18.562	1.891	71,6	10,5	65,0
2016	Toplam	58.720	30.535	27.205	3.330	52,0	10,9	46,3
	Kadın	29.689	9.637	8.312	1.324	32,5	13,7	28,0
	Erkek	29.031	20.899	18.893	2.006	72,0	9,6	65,1
2017	Toplam	59.894	31.643	28.189	3.454	52,8	10,9	47,1

Tablo 3.7. Türkiye İşgücü Piyasası İstatistikleri (1988-2018) (devamı)

2017	Kadın	30.244	10.159	8.729	1.431	33,6	14,1	28,9
	Erkek	29.649	21.484	19.460	2.024	72,5	9,4	65,6
2018	Toplam	60.654	32.274	28.738	3.537	53.2	11.0	47.4
	Kadın	30.647	10.473	9.018	1.455	34,2	13,9	29,4
	Erkek	30.007	21.801	19.720	2.082	72,7	9,5	65,7

Kaynak: TÜİK, (2018). İşgücü Piyasası İstatistikleri

Tablo 3.7. verilerine göre 1988 yılında 53 milyon 284 bin kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa karşın, işgücü 19 milyon 391 bin, İşgücüne Katılma Oranı (İKO) %57,5, istihdam edilenler 17 milyon 755 bin kişidir. 1 milyon 638 bin işsiz ile işsizlik oranı % 8,4'dür. Aynı yıl erkeklerin İKO %81,2 iken kadınların İKO % 34,3'dür. İstihdam oranı ise erkeklerde % 75,1, kadınlarda ise %30,6'dır. 2018 yılında ise 60 milyon 654 bin kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa karşın, işgücü 32 milyon 274 bin, İKO %53.2'dir. Dolayısıyla son 30 yılda kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusta yaklaşık 7 milyonluk artış yaşanmasına karşın işgücüne katılım oranında % 5'lik bir azalma yaşanmıştır. 2018 yılında istihdam edilenler %47,4 istihdam oranı ile 28 milyon 738 bin kişidir. İstihdam oranı kadınlarda %29,4 iken erkeklerde %65,7'dir. Aynı yıl 3 milyon 537 bin işsiz ile işsizlik oranı % 11'e çıkmıştır. Kadınlarda işsizlik oranı %13,9 iken, erkeklerde %9,5'dir. Türkiye işgücü piyasası yıllar itibariyle değerlendirildiğinde dikkat çekici olan durum, yıllar itibariyle kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusta çok fazla artış olmamasına rağmen, hatta bu nüfusun azaldığı zamanlarda bile işsizlik oranının sürekli artma eğiliminde olmasıdır. Bu durum Türkiye'de yeni iş ve istihdam alanlarında genişlemenin yaşanmadığını göstermektedir.

Ayrıca Tablo 3.7.'deki veriler kadınlar açısından 1988-2005 arası ve 2005'ten günümüze kadar olan dönem olmak üzere iki dönemde değerlendirilebilir. 1988-2005 arasında kurumsal olmayan çalışma çağındaki kadın sayısı artmakla birlikte işsizlik oranı giderek azalmıştır. İşsizlik oranının azalmasının sebebi kadınların istihdam oranının düşük olmasından kaynaklanmıştır. İstihdam oranının düşük olmasının sebebi ise kadınların ev işi ile uğraşmak ve çocuk bakmak gibi ataerkil toplumun dayattığı bir takım sorumluluklarından kaynaklı olarak ifade edilebilir. 2005'den günümüze kadar olan dönemde ise kadın işgücü sayısında sürekli artış yaşanırken, kadınların işsizlik oranında da artış yaşanmıştır. Bu artışın sebebi kadınların istihdam oranının artmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum yeni ekonomik sistemin yaratmış olduğu toplumsal değişimlerin etkisi ile kadınların çalışma hayatına katılmaları zorunluluğundan dolayı

yaşanmaktadır. Kadınlar yeni toplumsal hayatın koşullarında ev ekonomisine yardımcı olmak adına çalışma arzusu içerisinde bulunur hale gelmişlerdir. Fakat yeni ekonomiye adapte olan, dijital dönüşümü gerçekleştiren, yeni iş ve mesleklerin ortaya çıktığı gelişmiş ülkelerde bu arzularına karşılık bulabilirken, gelişmekte olan ülkelerde istihdam alanının kısıtlılığından dolayı gerekli karşılığı bulamamaktadırlar. Bu da gelişmekte olan ülkelerde toplamda da kadınların işsizlik oranlarının yüksek olmasına neden olmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında Türkiye’ de yıllar itibariyle sürekli gelen ve git gide derinleşen işsizlik sorunun olduğu görülmektedir. Bu sorunun temelinde ise birçok faktör yer almaktadır. Bu faktörler arasında ülkenin ekonomik büyüme tercihleri, uygulanan politikalar, sermaye ve tasarruf yapısının yetersizliği, dolayısıyla yatırımların düşüklüğü sayılabilir. Fakat teknolojik gelişmeler açısından değerlendirme yapıldığında, Türkiye’nin AR-GE harcamalarına ayırdığı payın gelişmiş ülkelere kıyasla düşük olması ve eğitilmiş işgücünün yetersizliğinin etkisi ile yüksek teknoloji ürünleri üretememesi en önemli faktörler arasında gelmektedir. Yüksek teknolojinin üretilip piyasaya sunulamamasından kaynaklı yeni iş ve mesleklerin ortaya çıkması, yeni istihdam alanlarının oluşması söz konusu değildir. Öte yandan Türkiye’de istihdam edilenlerin içerisinde temel ve orta düzeye sahip mavi yakalı işgücünün oranı ve tarım ve sanayi sektörlerinin payı yüksektir. Teknolojinin etkisi ile mavi yakanın yaptığı işleri robotların yapmasından kaynaklı mavi yakalı işgücü işsizlik problemiyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla bu ülkelerde yeni iş ve mesleklerin ortaya çıkması ve yeni istihdam alanlarının oluşması söz konusu olmadığı gibi robotların mavi yakanın yerine geçmesiyle bazı iş ve meslekler yok olmuştur. Yeni ekonominin etkisi ile yok olan ve olmaya mahkûm olan işler ve meslekler Kara (2016)’ya göre şunlardır;

- Telefonla pazarlama
- Taksi-otobüs şoförlüğü
- Muhasebe
- Emlakçılık
- Kasiyerlik
- Sekreterlik

Bu mesleklerin yeni ekonomide yok olmaya mahkûm sayılmasının sebebi, teknolojinin getirdiği yenilikler ile bu mesleklere olan ihtiyacın ortadan kalkmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin; bankalarda sesli komutla işlem yapılan uygulamalar telefonla pazarlamayı ortadan kaldırmaktadır. İleride her alanda bu tarzda uygulamalar yayılarak karşıda çağrı merkezi çalışanı değil de yapay zekaya sahip bir robot ile işlemlerimizi gerçekleştirmemiz mümkün hale gelecektir. Bankacılık sisteminin yeni teknolojiye uyarlanmasının sonucu olarak alışverişlerin sanal para aracılığıyla yapılıp, kaydının otomatik olarak gerçekleşmesinden dolayı ileride muhasebe mesleği silinecek meslekler arasında yer almaktadır. İnsansız otomobillerin gelecekte daha çok yaygınlaşma ihtimali göz önünde bulundurularak, şoförlük mesleğinin yok olmaya mahkûm olduğu ifade edilebilir. Günümüzde ev satın alırken ya da kiralarırken bu durumun araştırmasını emlak sitelerinden yapmaktayız bu durum ileride daha da aktif hale gelerek emlakçılık mesleğinin ortadan kalkmasına neden olabilir. Kasiyerlik mesleğinin akıbeti ile ilgili olarak alışveriş merkezlerindeki Jet kasaları örnek olarak verip bu uygulamanın yaygınlaşması halinde bu mesleğin ortadan kalkması mümkün gibi görünmektedir.

Türkiye'nin yüksek işsizlik oranını düşürülmesi için istihdam olanaklarını artırması ve yüksek ekonomik büyümenin oranlarını sağlaması gerekmektedir. Ekonomik büyümenin sağlanması ülkelerin yüksek teknoloji ürünü üretip, rekabet etme yarışında başarılı olmasına bağlıdır. Bu ürünlerin üretilmesi ise AR-GE faaliyetlerine yapılan yatırımlarla alakalıdır. AR-GE faaliyetlerine gerekli ilgiyi gösteren ülkeler, işsizlik sorunun yaşanmadığı yeni ekonomik düzene ayak uydurmuş gelişmiş ülkelerdir. Türkiye ise AR-GE faaliyetlerine ayrılan pay 15,3 milyar dolar olarak gelişmiş ülkelerin payının altındadır (Köksal, 2018). Yatırım tutarları Türkiye'nin yeni ekonominin gerisinde kaldığını, yeni teknolojilerin geliştirilmediğini göstermektedir. Bu teknolojilerin geliştirilebilmesi için AR-GE yatırımları tek başına yeterli olmamakla birlikte yine de önemlidir. AR-GE yatırımları yanında teknoloji geliştirebilmek için nitelikli işgücüne ihtiyaç vardır. Nitelikli işgücü ise ülkelerin eğitime verdikleri önem ile temin edilebilmektedir. Aşağıda Tablo 3.8.'de Türkiye'de 1988-2018 yılları arası cinsiyet ve eğitim durumuna göre istihdam edilen kişi sayısı görülmektedir.

Tablo 3.8. Türkiye’de Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilen Kişi Sayısı (1988-2018)

Yıllar	Cinsiyet	Okur-Yazar Olmayan	Lise Altı Eğitim Gören	Lise	Mesleki veya Teknik Lise	Yükseköğretim
1988	Toplam	3.113	12.170	1.601	-	870
	Kadın	1807	2.840	373		214
	Erkek	1.305	9.330	228		656
1990	Toplam	2.958	13.119	1.887	-	1.065
	Kadın	1.721	3.067	360		224
	Erkek	1.022	9.752	1.214		686
1995	Toplam	2.205	14.444	2.879	-	1.384
	Kadın	1.321	3.650	589		379
	Erkek	657	10.670	2.110		884
2000	Toplam	1.917	14.204	3.566	-	1.756
	Kadın	1.247	3.163	760		632
	Erkek	670	11.041	2.807		1.262
2005	Toplam	1.109	12.269	2.349	1.858	2.481
	Kadın	750	2.722	484	334	817
	Erkek	359	9.547	1.865	1.524	1.664
2010	Toplam	1.082	13.427	2.294	2.179	3.612
	Kadın	771	3.410	535	438	1.271
	Erkek	310	10.018	1.760	1.741	2.341
2015	Toplam	1.056	14.650	2.629	2.693	5.593
	Kadın	777	3.966	645	596	2.074
	Erkek	279	10.684	1.984	2.097	3.518
2016	Toplam	978	14.670	2.685	2.808	6.064
	Kadın	707	4.019	675	623	2.289
	Erkek	272	10.651	2.010	2.185	3.775
2017	Toplam	1.013	15.009	2.777	2.970	6.420
	Kadın	731	4.155	708	669	2.466
	Erkek	282	10.854	2.069	2.301	3.954
2018	Toplam	985	15.040	2.879	3.109	6.725
	Kadın	724	4.210	751	704	2.629
	Erkek	261	10.830	2.128	2.405	4.096
2019	Toplam	839	13.770	2.759	2.960	6.829
	Kadın	620	3.845	763	693	2.740
	Erkek	239	9.971	2.024	2.269	4.111

Kaynak: TÜİK, (2018). İşgücü İstatistikleri

Tablo 3.8’deki verilere göre 1988 ile 2018 yılları arasında Türkiye’de istihdamda yer alan kişilerin eğitim seviyelerine bakıldığında, okur-yazar olmayan kişi sayısının istikrarlı bir şekilde azaldığı, yükseköğretime sahip kişi sayısının da istikrarlı bir şekilde giderek arttığı görülmektedir. 1988 yılında istihdamda yer alan okur-yazar olmayan 3 milyon 113 bin kişi sayısında yıllar itibari ile azalma yaşanmış ve bu rakam 2018 yılında 839 bin kişi olarak belirlenmiştir. Yükseköğretime sahip kişi sayısı ise 1988’de 870 bin kişiden yıllar itibari ile artış göstererek 2018’de 6 milyon 829 bin kişi olarak belirlenmiştir.

Türkiye’de istihdam içerisinde eğitim seviyesi yüksek kişilerin oranları gün geçtikçe artmaktadır. Ancak eğitiminin niteliğinin ve iş dünyasının beklentilerine uygun olup olmadığının ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında günümüzde istihdam edilenlerin 13 milyon 770 bin kişi lise ve altı eğitim seviyesine sahip iken, yüksek eğitim seviyesine sahip olarak istihdam edilen kişi sayısının 6 milyon 829 bin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla temel eğitim seviyesine sahip kişilerin istihdama katılımlarının ileri eğitim seviyesine sahip kişilerin iki katından fazladır. Bu veriler işsizlik oranının düşük, AR-GE yatırımlarının ve istihdam edilen kişilerin eğitim seviyelerinin yüksek teknoloji üretecek ya da yeni ekonominin getirdiği koşullarda istihdam edilebilecek nitelikte olmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra eğitim seviyesi yüksek olan kişilerin istihdam içerisindeki oranının düşük olması nitelikli işçilerin çalışabileceği istihdam alanlarının da olmadığını göstermektedir. Bu nedenle Türkiye’de ileri düzeye sahip işgücünün işsizlik oranı yüksektir. Aşağıda Tablo 3.9 ’da 1988-2010 yılları arası cinsiyete ve eğitim durumuna göre işsizlik oranları görülmektedir.

Tablo 3.9. Türkiye’de Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı (%) (2018-1988)

Yıllar	Cinsiyet	Okur-Yazar Olmayan	-	Lise altı			Lise	Teknik Lise	Yükseköğretim
2018	Toplam	5,8	-	10,1			13,1	11,4	12,4
	Kadın	5,5	-	12,3			22,3	21,8	18,0
	Erkek	11,7	-	9,8			10,3	8,2	9,1
2017	Toplam	5,8	-	9,8			13,3	11,9	12,7
	Kadın	3,6	-	10,5			21,3	20,5	18,4
	Erkek	11,2	-	9,6			10,1	9,0	8,7
2016	Toplam	5,7	-	10,2			13,4	11,6	12,0
	Kadın	3,2	-	11,0			21,1	20,6	16,9
	Erkek	11,8	-	9,8			10,5	8,7	8,8
2015	Toplam	5,3	-	10,0			12,4	10,2	11,0
	Kadın	2,9	-	10,1			20,3	18,1	16,3
	Erkek	11,3	-	10,0			9,5	7,7	7,6
Yıllar		Okur-Yazar Olmayan	Okuma-Yazma Bilen Fakat Okul Bitirmeyen	İlköğretim	İlkokul ve Ortaokul	İlkokul ve Ortaokul Dengi Meslek Okulu	Lise	Lise Dengi	Yüksekokul
2010	Toplam	6,0	12,5	18,3	10,0	11,5	15,9	13,2	11,0
	Kadın	2,4	6,8	16,7	8,6	18,9	24,9	22,5	15,9
	Erkek	13,7	16,3	18,9	10,5	10,4	12,6	10,5	8,0
2005	Toplam	4,9	9,7	14,5	9,3	12,2	13,9	13,6	10,0
	Kadın	2,3	4,3	11,7	7,3	15,6	23,2	23,9	14,1
	Erkek	10,1	12,6	15,6	9,9	11,6	11,1	11,0	7,9
2000	Toplam	3,4	5,6	10,3	5,2	8,3	10,5	10,9	7,0
	Kadın	2,2	4,3	3,4	3,6	13,0	16,6	16,1	9,1
	Erkek	5,6	6,3	13,0	5,7	7,6	8,7	9,4	5,9
1995	Toplam	2,8	4,2	-	6,5	11,0	14,5	14,8	6,4
	Kadın	1,6	1,9	-	5,3	18,7	23,9	23,3	8,1

Tablo 3.9. Türkiye’de Cinsiyete ve Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı (%) (2018-1988) (devamı)

1995	Erkek	4,9	5,3	-	6,9	9,8	11,4	12,4	5,6
1990	Toplam	4,4	4,8	-	7,3	12,2	18,2	12,5	6,9
	Kadın	3,0	4,5	-	7,3	22,2	31,9	20,7	10,7
	Erkek	6,7	5,0	-	7,3	10,5	12,6	9,9	5,5
1988	Toplam	3,7	5,2	-	7,5	15,9	20,9	12,7	9,1
	Kadın	3,2	6,2	-	9,7	33,9	35,3	21,6	17,6
	Erkek	4,4	4,8	-	6,8	12,8	14,5	10,1	5,9

Kaynak: TÜİK, (2018). İşgücü İstatistikleri

Tablo 3.9. verilerine göre Türkiye’de geçmişten günümüze eğitim durumuna göre işsizlik oranları genel olarak değerlendirilecek olursa; 1988’den günümüze kadar okur-yazar olmayan kişilerin işsizlik oranlarında dalgalı artışların yaşandığı görülmektedir. 1988’de okur-yazar olmayanların toplam işsizlik oranı 3,7 iken bu oran 2018’de 5,8’e yükselmiştir. Bu durum işgücü piyasasında okur-yazar olmayanlara ihtiyaç olacak işlerin gittikçe azaldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra yükseköğretim eğitim seviyesine sahip işgücünün işsizlik oranları da dalgalı bir şekilde artmaktadır. 1988’de 9,1 olan bu oran 2018’de 12,4 olarak hesaplanmıştır. Türkiye’de yükseköğretim seviyesine sahip işgücünde işsizlik oranlarının gün geçtikçe yükseliyor olmasında bilgi işçisinin istihdamına ihtiyaç duyulan yeni iş ve mesleklerin ortaya çıkmamasından kaynaklı istihdam alanlarının yetersizliği etkilidir.

Bunun yanında birlikte nüfus artış hızı da etkilidir. Türkiye nüfus artış hızının yüksek olduğu bir ülkedir. 1988’de çalışma çağındaki nüfus sayısı 53 milyon 284 bin kişi iken günümüzde bu rakam 60 milyon 654 bin olarak artış göstermiştir. Bu artış hızı istihdama her geçen gün yenilerinin eklenmesine ve kısıtlı istihdam alanlarının olmasının etkisi ile işsizlik oranının artmasına neden olmaktadır. Aşağıda Tablo 3.10’da 1927-2018 yılları arası Türkiye’nin nüfus istatistikleri görülmektedir.

Tablo 3.10. Türkiye’de Nüfus İstatistikleri (1927-2018)

Yıllar	Nüfus Sayısı	Nüfus Artış Hızı	Nüfus Yoğunluğu
1927	13.648.270	-	18
1935	16.158.018	21.1	21
1940	17.820.950	17.0	23
1945	18.790.174	10.6	24
1950	20.947.188	21.7	27
1955	24.064.763	27.8	31
1960	27.754.820	28.5	36
1965	31.391.421	24.6	41
1970	35.605.176	25.2	46
1975	40.347.719	25.0	52
1980	44.736.957	20.7	58
1985	50.664.458	24.9	65

Tablo 3.10. Türkiye’de Nüfus İstatistikleri (1927-2018) (devamı)

1990	56.473.035	21.7	73
2000	67.803.927	18.3	88
2007	70.586.256	-	92
2008	71.517.100	13.1	93
2009	72.561.312	14.5	94
2010	73.722.988	15.9	96
2011	74.724.269	13.5	97
2012	75.627.387	12.0	98
2013	76.667.864	13.7	100
2014	77.695.904	13.3	101
2015	78.741.053	13.4	102
2016	79.814.871	13.5	104
2017	80.810.525	12.4	105
2018	82.003.882	14.7	107

Kaynak: TÜİK, (2019). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

Tablo 3.10’da Türkiye’de yapılan ilk nüfus sayımından bu güne nüfus artış hızının dalgalı bir şekilde arttığı görülmektedir. Nüfus artış hızı 2000’den sonra düşse de nüfusta artış devam etmektedir. Nüfus artış hızı, işgücü piyasasına dâhil olan kişilerin istihdam ve işsizlik oranlarını etkilemektedir.

Yeni ekonomi işsizliğin yanı sıra istihdamın sektörel dağılımı üzerinde de etkili olmuştur. Gelişmiş ülkelerde işgücünün büyük çoğunluğu, yeni ekonominin beraberinde getirdiği mesleklerin, çoğunlukla hizmetler sektörü kapsamına dâhil olması nedeniyle hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Türkiye’de de günümüzde hizmetler sektöründeki yoğunluk tarım ve sanayi sektörlerinin üzerindedir. Fakat bu yoğunluk gelişmiş ülkelerdeki gibi yeni işler ve bilgi işçi istihdamından kaynaklı olmamaktadır. Bu sistemde işgücü piyasasının esnekleşmesi ile ortaya çıkan esnek çalışma modelleri, kadınların ve gençlerin işgücüne katılımını arttırmış ve hizmetler sektörünün gelişmesinde etkili olmuştur (Şenkal, 1999: 73-75).

Aşağıda Tablo 3.11’de Türkiye’de cinsiyete göre işgücünün sektörel dağılımı görülmektedir.

Tablo 3.11. Türkiye’de İşgücünün Cinsiyete Göre Sektörel Dağılımı (1988-2005)

Yıllar	Cinsiyet	Toplam	Tarım	Sanayi			İnşaat	Hizmet			
		Tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık	Madencilik ve taşocakçılığı	İmalat sanayii	Elektrik, gaz ve su	İnşaat ve bayındırlık işleri	Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	Ulaştırma, haberleşme ve depolama	Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri	Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	
1988	Toplam	17.755	8.249	229	2.250	27	1.012	2.029	778	428	2.452
	Kadın	5.235	4.019	7	438	3	15	142	43	104	463
	Erkek	12.519	4.231	221	2.112	24	997	1.885	736	325	1.989
1990	Toplam	19.030	8.735	214	2.805	13	926	2.230	848	432	2.827
	Kadın	5.372	4.210	1	405	-	13	140	37	104	462
	Erkek	12.675	4.437	171	2.040	39	845	1.938	746	295	2.161
1995	Toplam	20.912	9.205	137	3.051	121	1.291	2.752	898	516	2.940
	Kadın	5.976	4.255	-	543	7	22	272	34	157	685
	Erkek	14.935	4.950	137	2.508	114	1.268	2.280	864	295	2.161
2000	Toplam	21.580	7.769	81	3.638	91	1.364	3.817	1.067	709	3.044
	Kadın	5.800	3.508	4	720	6	33	388	68	221	852
	Erkek	15.780	4.261	77	2.918	85	1.331	3.429	999	488	2.192
2005	Toplam	20.067	5.154	110	3.994	74	1.107	4.336	1.074	869	3.349
	Kadın	5.108	2.367	3	814	5	28	581	74	240	997
	Erkek	14.959	2.787	108	3.180	68	1.079	3.755	1.000	629	2.352

Kaynak: TÜİK, (2018). İşgücü İstatistikleri

Tablo 3.11 verilerine bakıldığında Türkiye’de tarım sektöründe istihdamda bir azalış, hizmetler sektöründe istihdamda ise artış söz konusu olmuştur. Tarım sektöründe toplam istihdam 1988 yılında 8.249 iken 2005 yılında 5.154 inmiştir. Buna karşın sanayi sektörünün istihdamı 1988 yılında 2.506 iken 2005 yılında 4.178 olarak artmıştır. Hizmetler sektöründe istihdam sanayide olduğu gibi yaklaşık iki kat artmıştır. 1988’de hizmetler sektöründe istihdam 5.687 iken 2005’de 9.628 olmuştur. Dolayısıyla henüz Endüstri 2.0 ile 3.0 arasında olarak değerlendirilen Türkiye’de yeni ekonominin etkisi ile işgücü piyasasında yaşanan değişimlerin sonucunda istihdamda tarım sektöründen hizmetler sektörüne doğru geçiş olduğunu söylemek mümkündür. Geçmişte tarım ülkesi olan ve işgücünün büyük çoğunluğunun tarım sektöründe istihdam edildiği Türkiye, henüz sanayileşmesini tamamlamadan dünyadaki gelişimlere ayak uydurmak adına hizmetler sektörüne ağırlık vermiştir. Fakat hizmetler sektörün alt kategorileri açısından değerlendirildiğinde en az yükselişin dijitalleşmeyle en yakından ilgili olan ulaştırma, haberleşme ve depolamaya ait olduğu görülmektedir. Bu durum tarımdan hizmete geçiş olsa bile Türkiye’de Endüstri 4.0’ ı yakalayıp yeni ekonomik sisteme adapte olmak adına yapılan girişimlerin az ve yetersiz olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de tarım sektörünün hala toplam istihdam içerisinde önemli bir paya sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle kadınların en fazla tarım sektörü içerisinde istihdam edilmektedir. 2005 yılında tarım sektörü içerisinde 2.367 kadın istihdam edilirken, hizmet sektöründe bu rakam 1.892, sanayide 822’dir. Aşağıda Tablo 3.12’de Türkiye’de istihdam edilenlerin 2010-2018 yılları arası işteki durumu görülmektedir.

Tablo 3.12. Türkiye’de Tarım, Sanayi ve İnşaat Sektöründe İstihdam Edilen İşgücünün Cinsiyete Göre Dağılımı(2010-2018)

Yıllar	Cinsiyet	Toplam	Tarım	Sanayi			İnşaat
				Madencilik ve Taş Ocaklığı	İmalat	Elektrik, Gaz, Buhar, Su Temini ve Kanalizasyon	
2010	Toplam	22.594	5.683	115	4.216	165	1.431
	Kadın	6.425	2.724	4	950	12	56
	Erkek	16.170	2.959	110	3.265	153	1.376
2015	Toplam	26.621	5.483	118	4.956	257	1.914
	Kadın	8.058	2.527	2	1.204	23	71
	Erkek	18.562	2.956	116	3.752	233	1.843
2016	Toplam	27.205	5.305	125	4.915	257	1.987
	Kadın	8.312	2.384	4	1.207	28	83
	Erkek	18.893	2.920	120	3.708	229	1.904
2017	Toplam	28.189	5.464	137	4.969	277	2.095
	Kadın	8.729	2.471	7	1.241	30	82
	Erkek	19.460	2.993	131	3.728	247	2.013
2018	Toplam	28.738	5.297	151	5.232	292	1.992
	Kadın	9.018	2.353	7	1.325	31	82
	Erkek	19.720	2.943	144	3.907	261	1.911

Kaynak: TÜİK, (2018). İşgücü İstatistikleri

Tablo 3.11 ve 3.12 verileri dikkate alınarak Türkiye’de tarım sektöründe istihdamda bir azalış, hizmetler sektöründe istihdamda ise artış söz konusu olmuştur. Tarım sektöründe toplam istihdam 2010 yılında 5.683 iken 2018 yılında 5.297’ye inmiştir. Buna karşın sanayi sektörünün istihdamı 2010 yılında 4.496 iken 2018 yılında 5.675 olarak artmıştır. Sanayi içerisindeki artışa sektörel anlamda bakıldığında en fazla artış 1988-2005 döneminde de olduğu gibi imalat sanayide yaşanmıştır.

Aşağıda Tablo 3.13.’de Türkiye’de 2010-2018 yılları arası hizmet sektöründe istihdam edilen işgücünün cinsiyete göre dağılımı görülmektedir.

Tablo 3.13. Türkiye’de Hizmet Sektöründe İstihdam Edilen İşgücünün Cinsiyete Göre Dağılımı(2010-2018)

Yıllar	Cinsiyet	Toptan ve Perekende Ticaret	Ulaştırma ve Depolama	Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyeti	Bilgi ve İletişim	Finans ve Sigorta Faaliyetleri	Gayrimenkul Faaliyetleri	Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	İdari ve destek hizmet faaliyetleri	Kamu yönetimi ve savunma	Eğitim	İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlence ve Spor	Diğer Hizmet Faaliyetleri
2010	Toplam	3.326	1.009	1.084	204	273	61	429	766	1.292	1.019	590	102	831
	Kadın	629	59	167	51	116	14	136	175	192	478	331	18	314
	Erkek	2.697	949	917	153	158	47	292	591	1.100	541	259	84	518
2015	Toplam	3.692	1.108	1.449	251	249	212	750	1.291	1.441	1.411	1.051	149	793
	Kadın	865	85	317	64	137	38	302	435	241	708	726	32	281
	Erkek	2.827	1.023	1.132	187	157	174	449	855	1.200	702	326	117	512
2016	Toplam	3.758	1.185	1.471	248	301	242	846	1.397	1.453	1.607	1.123	141	844
	Kadın	892	112	344	62	132	43	339	469	250	849	795	35	284
	Erkek	2.866	1.073	1.127	186	168	199	507	928	1.203	758	328	107	560
2017	Toplam	3.934	1.235	1.523	258	271	286	895	1.551	1.462	1.608	1.187	154	883
	Kadın	961	112	372	61	115	58	349	508	277	876	850	41	317
	Erkek	2.973	1.123	1.151	197	156	228	547	1.043	1.185	732	336	113	566
2018	Toplam	4.038	1.255	1.630	231	255	293	912	1.127	1.811	1.689	1.428	183	925
	Kadın	1.022	101	411	52	105	49	378	429	350	944	995	44	339
	Erkek	3.016	1.153	1.219	178	149	243	534	698	1.461	745	433	139	585

Kaynak: TÜİK, (2018). İşgücü İstatistikleri

Tablo 3.13. verilerine göre hizmetler sektörünün istihdamı 2010’da 10.155 iken 2018’de 15.777 olarak artış göstermiştir. Hizmetler sektörü içerisinde en fazla artışın olduğu kategori ise insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetlerinde gerçekleşmiştir. En az artış ise bilgi ve iletişim kategorisinde yaşanmıştır. Buradan hareketle hizmetler sektöründe yaşanan artış konumuz itibari ile değerlendirildiğinde yeni ekonomi açısından bir anlam ifade etmemektedir. Yaşanan artıştan yeni ekonomiye adapte olabilmek adına girişimlerin olduğu, dijital dönüşüm adında gerekli adımların atıldığını ifade etmemektedir.

Tablolar kadınlar açısından değerlendirildiğinde kadın istihdamının tarımdan sonra hizmetler sektörü içerisinde payının fazla olması dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, harçlığını çıkarmak, ev ekonomisine katkı sağlamak ve geçinmek zorunda kalan kadınların, tam zamanlı çalışma yerine kısmi zamanlı çalışma gibi atipik şekilde istihdam edilmeyi daha çok tercih etmeleridir. Ancak kadınlar, tarım sektöründe olduğu gibi hizmetler sektöründe de ücretsiz aile işçisi konumunda, kayıtdışı ve güvencesiz istihdam edilmektedir.

Tablo 3.14. Türkiye’de Cinsiyete Göre İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu (1988-2018)

Yıllar	Erkek				Kadın			
	Ücretli ve Yevmiyeli	İşveren	Kendi Adına ve Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi	Ücretli ve Yevmiyeli	İşveren	Kendi Adına ve Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi
1988	5.980	616	4.236	1.687	1.189	13	358	3.674
1990	6.002	810	4.409	1.681	1.221	22	492	3.901
1995	7.001	1.072	4.559	1.996	1.551	40	493	3.874
2000	8.441	1.06	4.637	1.636	2.047	43	687	3.024
2005	8.968	1.051	4.022	918	2.468	50	667	1.923
2007	9.725	1.114	3.769	773	2.809	75	617	1.855
2008	9.962	1.172	3.707	757	2.975	77	616	1.927
2009	9.771	1.132	3.680	825	2.999	77	749	2.045
2010	10.502	1.120	3.725	823	3.260	83	822	2.260
2011	11.277	1.157	3.871	832	3.599	87	816	2.472
2012	11.652	1.145	3.907	808	3.967	93	788	2.460
2013	12.031	1.088	3.951	813	4.322	94	821	2.403
2014	12.499	1.079	3.777	889	4.672	94	701	2.266
2015	12.857	1.080	3.760	865	4.971	95	707	2.286
2016	13.101	1.127	3.801	864	5.276	112	734	2.190
2017	13.424	1.167	3.992	877	5.536	112	823	2.258
2018	13.332	1.107	4.089	750	5.785	118	928	1.921
2019	12.783	1.075	3.884	755	5.922	128	804	1.807

Kaynak: TÜİK, (2018). İşgücü İstatistikleri

Tablo 3.14’de görüldüğü üzere toplam kadın istihdamı içinde ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadınların oranı 1988’den günümüze gelindikçe azalma eğilimine girmişse de ücretiz aile işçisi olarak çalışan erkek sayısından her zaman daha yüksek olmuştur. 1988’de ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadın sayısı 3.674 iken, erkek sayısı 1.687’dir. 2019’da ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadın sayısı azalarak

1.807 iken, erkek sayısı da azalarak 755 olmuştur. Fakat bu azalış yaklaşık iki kat farkla kadınların sayısının daha yüksek olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Bu duruma karşılık işveren konumundaki kadın ve erkek sayılarına bakıldığında erkek sayısının 1.075, kadın sayısının ise 128 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla işveren olarak istihdamda yer alan kadın sayısı işveren olarak istihdamda yer alan erkek sayısının yaklaşık 1/10'una eşittir.

3.3. Yeni Ekonominin Sendikal Örgütlenmeye Etkisi

Yeni ekonomi kavramının ortaya çıkmasıyla ekonomik ve toplumsal yapıda yaşanan değişimlerin ardından sendikalar dünya genelinde güç ve etki kaybetmeye başlamışlardır. Sendikaların güç ve etki kaybetmesinde 1980 sonrası uygulanan neoliberal politikalar, post-fordist üretim sistemi, küreselleşme, insan kaynakları uygulamaları, bilgi işçisi istihdamının artması ve esneklik kavramı etkili olmuştur.

Keynesyen ekonomi politikalarının stagflasyon ve tagflasyon sorunlarının çözümünde yetersiz kalması ile neoliberal politikalar uygulanmıştır. Bu politikalar arz yönlüdür ve uygulandığı ülkelerde uygulayıcılarının adıyla da anılmaktadır. İngiltere'de Thatcher zamanında uygulandığı için Thatcherism olarak, Türkiye'de Turgut Özal zamanında uygulandığı için Özalizm, ABD' de Reagan zamanında uygulandığı için Reaganizm olarak adlandırılmıştır. Neoliberal politikaları benimseyenler, yeni ekonomik sistemde rekabet edebilmek için teknolojinin yakalanmasının gerekliliğini ve devletin piyasaya müdahalesinin sembolik olmasını savunmuşlardır. Böylece kamu sektöründe küçülme yaşanması gerekliliğini vurgularken özel sektörün önünün açılması yolunda önemli atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Sendikalar ise toplu pazarlıklarla elde ettikleri yüksek ücretler ile daha fazla kişinin istihdam edilmesi yönünde engel olarak görülmüşlerdir (Uçkan, 2013: 69). Sendikalara yönelik değişen algı ve neoliberal politikalar çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler sendikaların güç ve etki kaybetmesine neden olmuşlardır.

Yeni ekonomi kavramının ortaya çıkmasında etkili faktörlerden biri olan küreselleşme olgusu da sendikaların güç ve etki kaybetmesinde önemli rol oynamaktadır (Koray, 2011: 25). Neoliberal politikaların etkisi ile rekabetçi piyasa sisteminin oluşumu, teknolojinin etkisi ile ulusal sınırların ortadan kalkması, piyasaların esnekleşmesi, uluslararası ekonomik işbirliği, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisi ile küreselleşme süreci ile hızlanmıştır (Şenkal, 1999: 55).

Teknolojide yaşanan değişiklikler ve piyasadaki standart malların doyuma ulaşması ile 1980’li yıllara kadar uygulanan Fordist üretim modeli krize girmiştir. Bu duruma alternatif olarak Japonya’da İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanmaya başlayan post-Fordist üretim sistemi geliştirilmiştir (Ansal, 1999: 15). Bu sistemde gerek insan gücüne, gerekse üretim alanına olan talebin az olmasından kaynaklı olarak sistem yalın üretim sistemi olarak da adlandırılmaktadır. Alageyik (1998: 54-55), sistemin talep temelli olduğunu ve beğenilere göre üretimin gerçekleştiğini dolayısıyla standart üretim olmadığını söylemektedir. Üretim talebe göre yerine getirildiği için zamanında üretim gerçekleşmektedir. Bu sistem altı sifirdan oluşan, sıfır; hata, zaman, stok, çelişki, bürokrasi, gereksiz iletişimden oluşan sistemdir (Ohno, 2017: 17). Üretimi gerçekleştirecek kişiler ise herhangi bir işte uzmanlaşmanın yanı sıra birden çok iş yapacak vasıflara sahip olmaktadır. Bu durum aynı zamanda işçilerin üretimin her aşamasında söz sahibi olmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla üretim süreci işçilerinde katılımıyla daha çok geliştirilmektedir. Bu sistem Fordist üretim sisteminden oldukça farklıdır. Bu farklılıklar ise Tablo 3.15. yardımıyla daha net açıklanabilir.

Tablo 3.15. Fordist Üretim Sistemi İle Post- Fordist Üretim Sisteminin Karşılaştırılması

Fordist Sistem	Post- Fordist Sistem
Kitlesel üretim ile üretilen standart mallar	Küçük ölçekli üretim ile üretilen çeşitli mallar
Arz odaklı üretim	Talep odaklı üretim (Esnek Üretim)
Üretim yerlerinin büyük ölçekli olması	Üretim yerlerinin ölçeğinde küçülme
Toplu pazarlık söz konusudur.	İhtiyaçların benzeşmemesi ile bireysel iş sözleşmeleri ön plandadır.
Mavi yakalı, vasıf seviyesi düşük işgücü işi gerçekleştirir.	Vasıf seviyesi yüksek beyaz ve altın yakalı olarak adlandırılan işgücü üretimi gerçekleştirerek üretimin her aşamasında söz sahibi olmaktadır.
İşgücünün yapısı homojendir.	İşgücü heterojen yapıya sahiptir.
Hiyerarşik kontrol hakimdir.	Oto kontrol duygusu hakimdir.
İstihdamda süreklilik söz konusudur.	Güvencesiz istihdam söz konusudur.

Kaynak: Uçkan, 2013:74

Tablo 3.15’den görüldüğü üzere, Post-Fordist üretim sisteminin beraberinde getirdiği esnek üretim modeli ile üretim talebe göre, nitelikli işgücü tarafından, iş birliğine dayalı olarak ve kalite ön planda tutularak yapılmaktadır (Bozkurt, 2013: 46).

İşgücü piyasasındaki esnekleşmenin etkisi ile işgücü çevre ve çekirdek olmak üzere iki farklı yapıya sahip olmuştur. Çekirdek işgücü tam zamanlı ve güvenceli çalışma karşılığında tatmin edici miktarda ücret almakta ve örgütlenmeye ihtiyaç duymamaktadır. Çevre işgücü ise esnek zamanlı, güvencesiz ve düşük ücret karşılığı çalışan işgücüdür. Bu işgücü ise güvencesiz ve istikrarsız çalışma nedeniyle örgütlenememektedir (Uçkan, 2013:

72). Esnek çalışan işçinin, işyeri bağımlılığı azalmakta, işçi kendini iş çevresinden izole etmektedir. İzole olan işgücü birlikte hareket etme duygusuna da sahip olamamakta, bu durum sendikalaşmayı olumsuz etkilemektedir. Esnek çalışmanın yaygınlaşması ile tam gün çalışan kişi sayısında azalmalar yaşanmaktadır. Sendikal örgütlenmenin ve toplu pazarlığın yapılabilmesi için ise tam gün çalışmanın olması gerekmektedir. Tam gün çalışanların sayılarında azalmanın etkisi ile sendikaların üye potansiyelleri zayıflamaktadır. Geçici ya da kısmi zamanlı çalışma ve taşeronlaşma sendikalaşma eğilimine olumsuz yansımıştır (Kazgan, 2002: 210).

Yeni ekonomik sistemin son evresi olan ve günümüzde yaşanan Endüstri 4.0'da akıllı fabrikaların yaygınlaşması ile homojen yapıya sahip mavi yakalı işgücünde işsizlik artmıştır. Böylece sendikaların potansiyel üye sayıları azalmıştır. Öte yandan rekabetçi piyasa da teknoloji ürünlerini üreten gelişmiş ülkelerde sendikalara karşı tutumu sanayi işçisine göre farklı olan bilgi işçileri istihdam edilmiştir. Sanayi işçileri gibi kolay ikame edilemeyen, yüksek eğitim düzeyine sahip bilgi işçilerinin işveren karşısında pazarlık gücü yüksek olduğu için örgütlü hale gelmelerini sağlamak kolay değildir. Beyaz ya da altın yakalı olarak ifade edilen bilgi işçilerinin yapıları heterojendir, bu nedenle örgütlenme eğilimleri düşüktür (Kazgan, 2002: 20). Böylece ortak çıkar birliği içerisinde olamayan, heterojen yapıda, birbirinden farklı ihtiyaçlara sahip olan bu işçiler toplu sözleşme ve sendikal örgütlenmeye ihtiyaç duymamaktadır. Nitelikli işgücü, sendika aracılığı yerine kendi bilgisine güvenerek ihtiyaçları doğrultusunda işveren ile bireysel iş sözleşmesi çerçevesinde, pazarlık yolunu tercih etmektedir. Bu durum sendikaların güç kaybetmelerine sebep olmaktadır (Selamoğlu, 1995: 28).

Bu dönemde işveren geleneksel personel yönetimi anlayışı yerine, insan kaynakları uygulamaları adı altında işçiye sağladığı haklarla sendikalara olan ihtiyacı ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. İnsan kaynakları uygulamaları, çalışanların sendikalar vasıtasıyla elde etmeye çalıştığı hakları onlara herhangi bir hak arayışı içerisinde girmeden imkân olarak sunmaktadır. Bu uygulamaların nedeni, küreselleşmenin etkisi ile piyasada rekabet etmek isteyen işverenin, işçiyi yanına çekme ve işçide öncelikle işe karşı aidiyet bağının oluşturulmaya çalışılmasıdır. Bu uygulamalarla işverenler işçilerin hak aramak için sendikaya başvurmalarına gerek kalmamasını sağlanmaya çalışılmaktadır ve bu sendikalaşma oranlarına yansımaktadır. Bu politikalar sayesinde, çalışanda işyerine karşı aidiyet duygusu gelişerek benmerkezcilik yerine ortak sorumluluk duygusu yerleşmeye

başlamıştır. Öte yandan sendikalar teknolojik gelişmelere ayak uydurarak internet aracılığıyla üyelerine ulaşarak sendika içi dayanışmayı artırma yönünde politikalar izlemektedirler (Gündoğan, 2002: 125-130). Aşağıda Tablo 3.16’da 1980-2017 yılları arası OECD ülkelerinde çalışanlar ve sendika üye sayıları görülmektedir.

Tablo 3.16. OECD Ülkelerinde Çalışanlar ve Sendika Üye Sayıları (1980-2017)

Sıklık			Veri								
Zaman			1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017
Ülke	Kaynak	Seriler									
Türkiye	Yönetim Verileri	Çalışanlar	5.548.6	6.521	-	8.552	10.488	11.948	-	17.860.0	18.957.8
		Sendika Üyeleri	2.204.0	-	-	1.145	1.043	934	-	1.429.1	1.623.6
ABD	Yönetim Verileri	Çalışanlar	89.950.0	-	-	-	-	-	-	-	-
		Sendika Üyeleri	19.843.0	-	-	-	-	-	-	-	-
Avusturya	Yönetim Verileri	Çalışanlar	2.794.5	2.766.5	2.934.8	3.189.8	3.221.6	3.260.6	3.460.2	3.006.1	-
		Sendika Üyeleri	1.443.5	1.419.6	1.374.6	1.310.5	1.990.0	1.101.7	999.2	987.1	-
Kanada	Yönetim Verileri	Çalışanlar	9.980.5	10.474.9	11.846.7	11.889.2	13.193.9	14.601.7	15.839.8	16.398.8	-
		Sendika Üyeleri	3.396.7	3.665.7	4.030.8	4.033.0	4.111.0	4.441.0	4.625.8	4.828.3	-
Fransa	Yönetim Verileri	Çalışanlar	17 954.0	17 954.0	20 026.7	20 431.4	22 347.4	22 262.6	22 769.7	23 353.3	-
		Sendika Üyeleri	3.282.0	2.443.0	1.968.0	1.780.0	1.781.3	1.779.2	1.823.0	1.848.8	-
Hollanda	Yönetim Verileri	Çalışanlar	4.362.0	4.535.7	5.486.6	5.920.3	6.970.5	7.101.4	7.107.6	6.909.2	-
		Sendika Üyeleri	1.517.2	1.257.4	1.347.8	1.511.5	1.573.6	1.491.0	1.370.0	1.224.3	-
Lüksemburg	Yönetim Verileri	Çalışanlar	137.2	-	-	-	-	-	337.4	-	-
		Sendika Üyeleri	-	-	-	500.0	-	-	112.6	92.0	-
Almanya	Yönetim Verileri	Çalışanlar	23 366.0	22 768.0	25 669.0	31 949.0	32 266.0	31 849.0	33 568.7	35 819.2	-
		Sendika Üyeleri	8.153.6	7.892.8	8.013.8	9.334.8	7.928.0	6.856.3	6.329.7	6.295.4	-
İtalya	Yönetim Verileri	Çalışanlar	14.499.5	14.417.8	15.181.5	14.303.3	15.117.1	16.423.9	16.828.5	16.982.9	-
		Sendika Üyeleri	7.189.0	6.125.5	5.872.4	5.341.2	5.194.5	5.468.1	5.974.4	6.065.0	-
İngiltere	Yönetim Verileri	Çalışanlar	22.790.00	21.416.3	22.833.5	21.860.5	23.929.1	24.928.7	24.929.4	26.380.8	-
		Sendika Üyeleri	11.890.8	9.696.6	9.039.6	7.407.9	7.108.2	6.725.7	6.680.3	6.392.8	-
Belçika	Yönetim Verileri	Çalışanlar	3 051.0	2 883.0	3 051.0	3 016.9	3 444.8	3 588.4	3 839.4	3 857.9	-
		Sendika Üyeleri	1.615.0	1.511.0	1.646.0	1.681.0	1.936.0	1.927.0	2.067.0	2.092.3	-
Danimarka	Yönetim Verileri	Çalışanlar	2 058.1	2 226.4	2 353.1	2 352.5	2 478.2	2 506.5	2 459.6	2 514.0	-
		Sendika Üyeleri	1.604.5	1.726.5	1.755.5	1.784.6	1.824.2	1.776.0	1.701.9	1.724.3	-
İrlanda	Yönetim Verileri	Çalışanlar	859.0	833.2	864.5	990.0	1.375.4	1.619.4	1.564.2	-	-
		Sendika Üyeleri	490.7	451.4	441.5	466.1	495.0	526.0	534.8	-	-
Yunanistan	Yönetim Verileri	Çalışanlar	1 668.0	1 765.1	1 944.4	2.058.8	-	2.843.1	-	-	-
		Sendika Üyeleri	650.0	664.0	664.3	644.4	-	686.1	-	-	-
İsviçre	Yönetim Verileri	Çalışanlar	3.102.5	3.263.2	3.641.7	3.482.5	3.562.9	3.747.5	3.998.4	4.430.5	-
		Sendika Üyeleri	852.6	808.9	820.2	789.4	719.1	723.8	703.3	693.6	-

Tablo 3.16. OECD Ülkelerinde Çalışanlar ve Sendika Üye Sayıları (1980-2017) (devamı)

İsveç	Yönetim Verileri	Çalışanlar	3.895.0	3.986.0	4.074.0	3.540.0	3.731.0	3.868.6	4.028.3	4.340.6	-
		Sendika Üyeleri	3.038.7	3.239.9	3.321.7	3.066.4	2.989.0	2.923.0	2.790.0	2.900.0	-
İspanya	Yönetim Verileri	Çalışanlar	8.359.4	7.639.6	9.600.4	9.342.5	12.375.9	15.721.8	15.587.8	14.771.3	-
		Sendika Üyeleri	1.109.9	950.0	1.280.0	1.560.0	2.037.0	2.286.0	2.678.0	2.047.0	-
İzlanda	Yönetim Verileri	Çalışanlar	92.1	105.7	-	115.0	128.3	138.6	-	-	-
		Sendika Üyeleri									
Norveç	Yönetim Verileri	Çalışanlar	1.620.0	1.742.0	1.765.8	1.850.8	2.085.4	2.109.7	2.307.8	2.455.0	-
		Sendika Üyeleri	937,5	1.001.5	1.033.7	1.061.2	1.129.1	1.153.0	1.236.0	1.288.6	-
Portekiz	Yönetim Verileri	Çalışanlar	2.663.0	2.746.3	3.144.5	3.009.5	-	-	3.762.0	3.706.8	-
		Sendika Üyeleri	1.460.0	1.225.0	920.0	800.0	-	-	738,5	595,7	-

Kaynak: OECD, (2017). Sendikalar ve Toplu Pazarlık İstatistikleri

Tablo 3.16'daki verilere göre 1980 ile 2017 arasındaki 37 yıl içerisinde ülkeler genelinde çalışan sayısında artış yaşanırken, sendika üyesi sayısında Kanada, Belçika, Danimarka, İrlanda, Yunanistan, İspanya, Norveç hariç azalma görülmektedir. Bu ülkelerde sendikalı üye sayısında artış olsa da bu artış çalışanlara oranla çok düşüktür. ABD verilerine ulaşamadığı için tabloda ele alınamamıştır. Fakat ABD'nin 1980'deki verilerine bakıldığında 89.950.0 çalışan içerisinde bu oranın yaklaşık $\frac{1}{4}$ ü oranına denk gelen 19.843.0 sendika üyesi bulunmaktadır. Türkiye'de 1980'de 5.548.6 çalışan sayısında yaklaşık 4 kat artış yaşanarak 2017'de 18.957.8 çalışan olduğu görülmektedir. Bu artışa karşılık sendika üye sayısında ise yaklaşık $\frac{1}{2}$ azalış yaşanarak 1980'de sendika üyesi sayısı 2.204.0 iken 2017'de 1.623.6 olmuştur. En son verilen 2017 verisine göre Türkiye açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse sendika üyelerinin payı çalışanların $\frac{1}{18}$ ' i kadardır. Bu oran çok düşüktür. Durum ülkeler genelinde 2015 yılındaki veriler ışığında değerlendirildiğinde çalışanlar içerisinde sendikalı üye sayısının en düşük olduğu ülke Fransa'dır. 2015'de Fransa'da çalışanlar (23.353.3) sendika üyelerinin (1.848.8) yaklaşık 23 katıdır. Diğer ülkelerde sendikalı üye sayısı artan ülkeler hariç bu oran daha düşük olmakla birlikte yine de yüksektir.

Buradan hareketle 1980'den günümüze yaklaştıkça sendikalı üye sayısının bazı ülkelerde giderek düştüğü, bazı ülkelerde ise yükselme olsa da bu yükselmenin çalışanlara oranla çok düşük olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi işçinin niteliğinin, uygulanan politikaların, üretim modelinin ve işyeri içerisindeki uygulamaların yeni ekonomik sisteme bağlı olarak değişmesinin sendikal ilişkiler üzerinde yansımalarından kaynaklanmaktadır. Yeni ekonomi kavramını meydana getiren küreselleşmenin etkisi, uluslararası rekabet olgusu ve yeni ekonomi kavramının işgücü piyasasında meydana getirdiği esneklik, işsizlik, ve uygulanan neoliberal politikaların etkisi ile özelleştirmenin yaygınlaşması sendikaların gücünü zayıflatarak üye sayılarında azalma yaşanmasına neden olmuştur (Sapançalı, 2007: 13). Bu durumlar karşısında sayılarında azalma yaşanan sendikalar güç ve etki kaybetmeye başlamışlardır.

1980'lerde küreselleşme ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler ve yeni ekonomik sistemden Tablo 3.16'da görüldüğü üzere Türkiye'de etkilenmiştir. İşgücü piyasasının yapısının mavi yakalı işçinin istihdam edilmesine uygun olan Türkiye'de yeni ekonominin etkisi ile mavi yakalı işçiye olan ihtiyacın azalmıştır. Bu durum işsizlik sorununun derinleşmesi üzerinde etkili olurken sendikaların potansiyel üyelerinin sayılarında da

azalmaya neden olmuştur. Öte yandan esneklik kavramı ve uygulanan politikaların etkisi ile de sendikalaşma olumsuz etkilenmektedir. Yeni ekonomik sistemin sendikaları olumsuz etkileyen getirilerinin yanı sıra bu dönemde yaşanan politik ve ekonomik gelişmeler de Türkiye işgücü piyasasını ve sendikalaşma oranlarını da etkilemiştir. Bu gelişmeleri Türkiye açısından 1982 anayasasından itibaren incelemek gerekmektedir. 1982 Anayasası ve 1983'te çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile sendikal anlamda yeni bir dönem başlamıştır. Bu kanunlar ile Türkiye'de sadece işkolu düzeyinde sendika kurulmasına ve üst kuruluş olarak sadece konfederasyonların kurulmasına izin verilmiştir. İş koluna göre örgütlenen işçiler aynı iş kolunda örgütlenmiş birden çok sendikaya üye olamamaktadır. Üyelik işlemleri ise sadece noterin onayıyla gerçekleşmektedir. Bu durum sendikalaşma oranlarında düşüş yaşanmasına neden olmuştur (Uçkan, 2013: 173). 2822 sayılı kanun ile bir işyerinde toplu sözleşme yapılması için sendikanın kurulu olduğu işkolu (çalışan işçilerin %10'u) ve işyerinde (en az %50) örgütlenme barajları getirilmiştir. Bu durum ise toplu sözleşmeden yararlanan işçilerin sayısında düşüşler yaşanmasına neden olmuştur (Erol ve Özdemir, 2017: 10). Aşağıdaki Tablo 3.17' de Türkiye'de 1980 sonrası sendikalaşma verileri görülmektedir.

Tablo 3.17. Türkiye'de İşçi Sendikası Sayıları, Üye Sayıları ve Sendikalaşma Oranı (1985-2017)

Yıllar	Sendika Sayısı	Toplam İşçi sayısı	Üye Sayısı	Sendikalaşma Oranı (%)
1985	99	2.819.517	1.828.471	64,85
1990	81	3.563.527	1.997.564	56,05
1995	109	3.905.118	2.667.014	68,29
2000	106	4.508.529	3.086.305	68,45
2005	96	5.022.584	2.945.929	58,65
2009	100	5.398.296	3.232.679	59,90
2012	103	10.881.618	1.001.671	9,21
2013	121	11.628.806	1.032.166	8,88
2014	152	12.287.238	1.189.481	9,68
2015	176	12.744.685	1.429.056	11,21
2016	151	13.038.351	1.499.870	11,5
2017	159	12.699.769	1.546.565	12,18
2018	169	13.581.554	1.802.155	12,76

Kaynak: ÇSGB, (1998). Çalışma Hayatı İstatistikleri

Tabloda görüldüğü üzere 2012' ye kadar %50'nin üzerinde olan sendikalaşma oranı 2012'den sonra %8-12 arasında değişim göstermektedir. Bu durumun nedeni 2010 yılında ÇSGB'nın istatistiklerin belirlenmesi için kendisine üyelik ve üyelikten istifa ile ilgili bildirimler ile Sosyal Güvenlik Kurumuna yapılan işçi bildirimlerini esas almaktadır. Bunun yanında 2012 yılında 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu benimsenerek

e-devlet sistemine geçilmiştir. Dolayısıyla sendika üyelikleri ya da üyelikten istifalar e-devlet sistemi üzerinden kişinin kendisi tarafından gerçekleştirilmeye başlamıştır. Böylece sahte sendika üyeliklerinin bir nebze önüne geçilmiştir. E-devlet üzerinden yapılan üyelikler doğrudan Bakanlığın istatistiklerine yansımaktadır. Fakat bakanlıkça hesaplanan sendikalaşma oranı sayısı her ne kadar gerçeğe yakın olsa da burada tüm işçiler üzerinden değil sadece kayıtlı işçiler üzerinden hesaplama yapılmaktadır. Bu durum ise sendika üyeliğini yükseltmektedir. Daha doğru sonuçların alınması için toplu iş sözleşmesinden yararlanan sendikalı işçi sayıları dikkate alınması gerekmektedir. Aşağıda Tablo 3.18’ de Türkiye’de toplu iş sözleşmesi sayısı ile yararlanan işçi sayıları görülmektedir.

Tablo 3.18. Türkiye’de Toplu İş Sözleşmesi Sayısı ve Yararlanan İşçi Sayısı (2002-2015)

Yıllar	Toplu İş Sözleşmesi Sayısı	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı		
			Kamu	Özel	Toplam
2002	1.773	7.453	131.852	123.207	255.059
2003	1.607	7.806	391.526	237.714	629.240
2004	1.482	7.922	122.018	203.368	325.386
2005	3.977	14.388	382.992	204.464	587.456
2006	1.704	5.456	117.377	187.015	304.392
2007	1.975	9.738	122.031	344.398	466.429
2008	1.704	9.623	107.258	155.528	262.786
2009	1.995	11.544	288.531	216.265	504.796
2010	1.662	9.003	166.294	172.377	338.671
2011	2.134	16.178	194.322	308.609	502.931
2012	1.503	6.665	100.416	127.256	227.672
2013	2.644	17.305	227.340	433.446	660.786
2014	1.675	12.442	102.332	261.832	364.164
2015	1.632	16.912	213.804	431.181	644.984

Kaynak: ÇSGB, (1998). Çalışma Hayatı İstatistikleri

Tablo 3.18’deki verilere göre 2002’den 2015’e doğru gelindikçe sendikalı işçi sayısında bir artış yaşansa da toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçilerin sayısında bir azalış olduğunu söylemek mümkündür. 2002’de 255.059 olan toplam işçi sayısı, yaklaşık 3 kat artarak 2015’de 644.984’e yükselmiştir. Bu artış karşısında 2002’de 1.773 olan toplu iş sözleşmesi sayısı 2015’de 1.632’ye düşmüştür. Günümüzde toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısı toplam işçi sayısı içerisinde çok küçük bir oranı ifade etmektedir. Bu oranın düşük olmasının sebebi 6356 sayılı kanunda %1 işkolu, %40 işletme ve %50+1 işyeri barajlarının olmasından kaynaklanmaktadır. İşkolu barajını aşamayan sendikaların üyeleri toplu iş sözleşmesi kapsamına dahil edilememekle birlikte işkolu barajını aşp işletme/işyeri barajını aşamayan sendikaların üyeleri de toplu sözleşme kapsamına dahil edilememektedir. Bu barajların aşılması ile de işverenin yetki itirazında bulunmasıyla toplu iş sözleşmesi süreci durabilir ve yetki davasının sonuçlanması beklenebilir. Bu dava sonuçlanana kadar

ise sendika üyeleri toplu iş sözleşmesi kapsamına dahil edilemez. Bu durumlar toplu iş sözleşmesinden yararlanan kişi sayısının düşük olmasına ve işçilerin sendika üyesi olsalar bile sendikal haklara sahip olamadığını göstermektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

‘Endüstri 3.0’ ile yaşanan teknolojik yenilikler endüstriyel dönemden post endüstriyel döneme geçişe ve yeni ekonomi kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Temellerinin ‘Endüstri 3.0’ ile atıldığı bu kavramın, günümüzde teknolojiye yaşanan gelişmeler ve sermaye hareketliliklerinin etkisi ile ‘ Endüstri 4.0’ olarak ifade edilen aşaması yaşanmaktadır.

Teknolojiye yaşanan gelişmeler ve yeniliklerin etkisi ile çalışma ilişkilerinde bilgi odaklı dönüşümlerin yaşandığı ve buna bağlı olarak müşterileri talepleri değiştiği görülmektedir. Çok çeşitli malların üretilerek müşteri taleplerinin karşılanması adına Fordist üretim sistemi yerini üretimin akıllı fabrikalarda, robotlar ve insanların ortak katılımı ile gerçekleştiği esnek üretim sistemine bırakmıştır. Robotların üretimde kullanılması ile fiziksel güce olan ihtiyacın azalmasından kaynaklı olarak mavi yakalı sanayi işçisi yerini beyin gücü ile faaliyet gösteren, beyaz ya da altın yakalı olarak adlandırılan bilgi işçisine bırakmıştır. Yaşanan bu değişimlerin ülkelerin istihdam ve işsizliği üzerinde etki gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu etkinin çalışmada ele alınan verilere göre ‘Endüstri 3.0 ve 4.0’ı yakalamış, yeni ekonomiye adapte olan gelişmiş ülkelerde farklı iken, bu gelişimleri yakalayamamış, yeni ekonomiye adapte olamamış gelişmekte olan ülkelerde farklı olduğu görülmektedir.

Yeni ekonomik sisteme adapte olan gelişmiş ülkeler AR-GE faaliyetlerine yaptıkları yatırımlar ile yeni teknolojileri geliştirip üretimde kullanarak rekabet üstünlüğü sağlamışlardır. Bu sistemde üretimde insana olan ihtiyaç azalsa da yüksek teknoloji ürünlerinin üretimde kullanılması ve piyasaya sunulması ile piyasanın ihtiyacından o zamana kadar ihtiyaç olmayan yeni iş ve meslekler ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde eğitime verilen önem ile bu işler ve mesleklerde istihdam edilecek kişiler kolaylıkla temin edilmiştir. Bu işler, teknolojik üretimin ön planda tutulmasının etkisi ile hizmet sektöründe istihdam edilen beyaz ve altın yakalı olarak adlandırılan bilgi işçilerine istihdam sağlamışlardır. Buradan hareketle yeni ekonominin Endüstri 4.0’a adapte olan gelişmiş ülkelerde işsizlik üzerinde olumsuz etkisi söz konusu olmamakla birlikte ortaya çıkan yeni iş ve mesleklerle yeni istihdam alanları yarattığı söylenebilir.

TÜBİTAK tarafından 2016 yılında yapılan araştırma sonucuna göre Türkiye'nin Endüstri 4.0'a henüz ulaşamadığı, Endüstri 2.0-3.0 seviyelerinde olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle yeni ekonomi kavramı Türkiye'nin çalışma hayatı üzerinde olumsuzlukların yaşanmasına ve işsizliğin derinleşmesine neden olmaktadır. Türkiye'de gelişmiş ülkelere kıyasla AR-GE faaliyetlerine yaptıkları yatırımların azlığından ve istihdam edilen nüfusun eğitim oranlarının düşüklüğünden dolayı yüksek teknolojili üretimi söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle yüksek teknolojinin üretilip piyasaya sunulamamasından ve üretimde kullanılmamasından dolayı yeni iş ve meslekler ortaya çıkmamaktadır. Öte yandan yeni ekonominin etkisi ile üretimde robotların kullanılmasına bağlı olarak sanayide çalışan mavi yakalı işçiye olan ihtiyacın azalması ile bazı iş ve mesleklerin yok olmasından kaynaklı işsizlik problemi işsizliğin artmasına neden olmaktadır.

İşsizlik oranının düşürülmesi için Türkiye'de istihdam olanaklarının artırılması, ekonomik büyümenin sağlanması ve dijitalleşme yönünde adımlar atılarak 'Endüstri 4.0'a uyum sağlanması gerekmektedir. Türkiye'nin dijitalleşmede geri kalmasının sebebi Dünya Ekonomik Formu tarafından yapılan bir araştırmaya göre, yatırım maliyetlerinin yüksek olması, dijitalleşmenin yaşanmasının geri dönüşümündeki belirsizlikler, vasıf seviyesi yüksek çalışan ve veri güvenliğindeki eksiklikler olarak ifade edilmiştir. Bu engellerin aşılması, Endüstri 4.0'a uyum sağlanması ve ekonomik anlamda büyümenin yakalanması için Türkiye'nin yüksek teknoloji alan değil, üreten bir ülke olması gerekmektedir. Şirketler, akademi ve kamu iş birliği ile dijitalleşme önündeki engeller ortadan kaldırılarak, şirketlerin yatırım yaptıkları takdirde en fazla faydaya sahip olacakları bir stratejik plan yapılmalı ve vasıflı işgücü yetiştirmeye yönelik eğitim programların düzenlenmelidir. Şirketler, dijital dönüşümün gerçekleşmesi için izlenecek yollar ile ilgili program oluşturmalıdır. Bu programın oluşturulması için kamunun şirketlere ihtiyaç duyduğu danışmanlık hizmetlerini sağlaması, yatırımları cazip hale getirmek adına teşvik sağlaması, AR-GE faaliyetlerine ayırdığı payı arttırması ve vergi düzenlemelerinde bulunması gerekmektedir. Bunun yanında nitelikli işgücünü Türkiye'ye çekebilmek adına vergi fırsatları ve teşvikler sağlanmalıdır. Akademiye, dijital dönüşüm uygulamaların öğretilmesine yönelik yüksek lisans ve doktora programları açılmalı, kamu sektörü, özel sektör ve akademi iş birliği çerçevesinde yüksek teknoloji enstitüleri kurulmalı ve proje üretebilecek nitelikli personel yetiştirilmelidir. devletin de teşviği ile bilim liseleri kurulmalı ve bu liselerde üniversitede teknik alanlarda ders veren hocalar tarafından yeni ekonomik sisteme uygun işgücü yetiştirilmelidir.

Türkiye’de üniversitelerin bünyesinde var olan otomasyon- robotik laboratuvarları geliştirilmelidir.

Yeni ekonominin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler ve yeni ekonomik sistemde meydana gelen değişiklikler ile sendikalar dünya genelinde güç ve etki kaybetmeye başlamışlardır. Yeni ekonomik sistemde işgücü piyasasında, istihdam modellerinde, üretim ilişkilerinde, sektörel yapıda ve ihtiyaç duyulan işgücünün niteliğinde yaşanan değişimler sendikalarda güç kaybı yaşanmasına sebep olmuştur. 1980’de uygulanan neoliberal politikalar ile devletin piyasaya müdahalesi sembolik hale gelerek, kamu sektörü küçülmüş, özel sektörün önü açılmıştır. Sendikalar toplu pazarlıkla elde ettikleri yüksek ücretler ile daha fazla kişinin istihdam edilmesi önünde engel olarak görülmüşlerdir. Bu durum sendikaların güç ve etki kaybetmesine neden olmuştur.

Fordist üretim sisteminin yerini esnek üretimin alması ile üretim ölçeği küçülmüştür. İşgücü çevre ve çekirdek olmak üzere parçalı hale gelmiştir. Çevre işgücü esnek zamanlı ve güvencesiz çalışmaktadır. Bu nedenle örgütlenememektedir. Çekirdek işgücü ise heterojen yapıya sahip bilgi işçilerinden oluşmaktadır. Bu işgücü ihtiyaçlarının benzeşmemesinden kaynaklı olarak toplu sözleşmeye ihtiyaç duymamaktadır. Bu durum sendikalaşma oranının düşmesine neden olmaktadır. Üretimin kendi kendini yönetebilen akıllı fabrikalarda makinelerle gerçekleştirilmesi homojen yapıda olan mavi yakalı işçilerin işsiz kalmasına ve potansiyel üye sayılarında azalma yaşanmasına neden olmaktadır. Akıllı fabrikalarda istihdam edilenler örgütlenme eğilimi düşük olan beyaz yakalılardır. Üretimde olduğu gibi yönetim anlayışında yaşanan değişimler de sendikaların güç ve etki kaybetmesine neden olmaktadır. Çalışanların sendikalar vasıtasıyla elde etmeye çalıştıkları hakları herhangi bir arayaşa gerek olmadan imkan olarak sunan insan kaynakları uygulamaları sendikalara olan ihtiyacı azalmaktadır.

Sendikaların yeni ekonomik sistemde güç ve etkilerini arttırarak varlığını sürdürebilmesi bu sisteme adapte olmasına bağlıdır. Bu nedenle sendikalar bu sistemde işgücünü analiz edebilmeli ve yeni politikalar geliştirerek bu sisteme uyum sağlamaları gerekmektedir. Sendikalar tam gün çalışanları kapsayan stratejilerinin yanında yeni ekonominin etkisi ile yaygın hale gelen esnek çalışma modellerine yönelik stratejiler geliştirmelilerdir. Bu stratejilerin yanı sıra yeni ekonomik sistemde sendikaların ilgilendiği konular çalışma şartları, yeni istihdam modelleri, istihdamın sektörel dağılımındaki

değişiklik ve kadın işgücünün istihdam içerisindeki payında artış göz önüne alınarak bunlara yönelik konular olmalıdır.

Sendikalar üye sayılarında artışı yakalayabilmesi için etkin olması gerekmektedir. Kişilerin sendikaya üye olup olmama kararlarını belirleyen en önemli etken sendikaların aktifliğidir. Sendikanın aktif ve etkin olması, işçilerin işyerinde ücret ya da çalışma koşulları ile ilgili sıkıntı yaşamaması halinde sendikanın bu durumun iyileştirilmesi, işçilere istihdam ile ilgili güvence sağlayabilmesi anlamına gelmektedir. Sendikaların bu düzeydeki faaliyetleri mavi yakalı işçileri örgütlemek ya da örgütlülere elde tutmak için yeterli olabilir fakat beyaz yakalı işçiler için yeterli değildir. Yeni ekonomik sistemde sendikaların beyaz yakalıları örgütlemek adına faaliyetlerini çeşitlendirmesi ve geliştirmesi gerekmektedir. Sunmuş olduğu hizmetler sadece toplu pazarlık ve ücrete yönelik ya da iş yeri içerisindeki düzenlemeler ile kısıtlı olmayarak toplumsal konuları da kapsama alanına almalıdır. Sendikaların ilgilendikleri konuları teknolojik yenilikler, eğitim, sosyal iletişim gibi konular oluşturmalıdır. Toplu iş sözleşmelerinin içeriği değişerek toplu pazarlık sadece ücretlere yönelik olmaktan çıkıp eğitim, güvence ve kaliteli çalışma gibi konular ele alınmalıdır. Bununla birlikte yeni ekonomik sistemde üyelerine sunmuş olduğu imkânları, vaatleri ve sendika içerisindeki yapıyı değiştirmelilerdir. Sendika içerisinde hiyerarşik yapının aksine demokrasi sağlanarak mevcut üyede aidiyet duygusu yaratılmalı ve sendika üyesi olmayan kişilerde de olmaya yönelik eğilim yaratılmalıdır.

Günümüzde birbirleri ile rekabet halinde olan sendikaların, işverene karşı güçlü olabilmesi için yeni teknolojileri de kullanmaları, sendikalar arası rekabet yerine, güç birliğine gitmelerinde yarar bulunmaktadır. Sendikalar ayakta kalabilmek ve güçlenebilmek adına güçsüz olanların güçlü olanlara katılması şeklinde birleşebilirler. Bu birleşme hareketi uluslararası sendikacılık hareketi üzerinde de etki etmektedir. Avrupa'da sendikalar güçlerini koruyabilmek ve varlıklarını sürdürmek için küresel düzeyde örgütlenmektedirler. International Trade Union Confederation (ITUC) bu durumuna örnek olarak verilebilir. Küreselleşmenin etkisi ile sendikalar da daha güçlü olmaları için küresel düzeyde faaliyet göstererek uluslararası sendikacılık hareketlerinde bulunmalıdırlar. Küreselleşmeye ayak uydurarak, uluslararası düzeyde varlıklarını sürdürmeleri ve teknolojik yenilikler doğrultusunda üyelerine hizmet sunabilmeleri gerekmektedir. Sendikaların değişime ve gelişime ayak uyduramazlarsa varlıklarını sürdürmeleri mümkün görünmemektedir.

5. KAYNAKLAR

- Afşar, B. (2015). Yeni Ekonomi Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 221-239.
- Akalın, G. ve Dilek, S. (2007). Belirsizlik Altında Tüketicilerin Kararları. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 33-48.
- Akın, H. B. (2001). *Yeni Ekonomi: Strateji, Rekabet, Teknoloji Yönetimi (Birinci Baskı)*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Akkaya, Y. ve Çetnik, M. (1999). *Türkiye’de Endüstri İlişkileri*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Aksoy, A. (2016). Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 31-37.
- Aksoy, B. (2018). Üretim Ekonomisi ve Toplumsal Altyapı: Neolitik ve Kalkolitik Çağlar. *Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 1476-1495.
- Aktan, C. C. ve Tunç, M. (1998). Bilgi Toplumu ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*, 4 (19), 118-133.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2016). Bilgi Toplumu. Yeni Temel Teknolojiler ve Yeni Ekonomi. *Yeni Türkiye Bilim ve Teknoloji Özel Sayısı*, 1(88). 1-39.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (Editörler), (2005). *Bilgi Çağında Bilgi Yönetimi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Alageyik, T. (1998). *Stratejik Üretim Yönetimi (Birinci Baskı)*. İstanbul: Sistem Yayıncılık
- Albertini, J. M. (1995). *Ekonomik Sistemleri Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm (Çev. Unay, C.)*. Bursa: Etkin Kitabevi Yayınları (Eserin orijinali 1983’te yayımlandı).
- Alçın, S. (2016). Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0. *Journal Of Life Economics Dergisi*, 8, 19-30.
- Alkan, M. (2016). Karanlık Fabrikalar İle İnsansız Üretim. *Türkiye’nin Endüstri 4.0 Platformu*. 10 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.endustri40.com/karanlik-fabrikalar-ile-insansiz-uretim/> adresinden alınmıştır.
- Altan, Ö. Z. (2004). *Sosyal Politika Dersleri (Birinci Baskı)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Altan, S. (2018). İnsan Başına Düşen Robot İşçi Sayısı Hızla Artıyor. Pazarlamasyon. 10 Temmuz 2019 tarihinde <https://pazarlamasyon.com/insan-basina-dusen-robot-isci-sayisi-hizla-artiyor/> adresinden alınmıştır.

- Ansal, H. (1998). Yeni Teknolojiler İşsizlik Yaratıyor Mu? Türk Metal Eşya-Makine Sanayinde Yeni Teknolojilerin İstihdama Etkisi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 25(2). 215-232.
- Ansal, H. (1999) *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar* (İkinci Baskı). İstanbul: Birleşik Metal İş Sendikası Yayınları.
- Arendt, H. (2011). *İnsanlık Durumu*. (Çev. Şener, B.). İstanbul: İletişim Yayınları (Eserin orijinali 1958’de yayımlandı).
- Aron, R. (1997). *Sanayi Toplumu*. (Çev. Gürsoy, E.). İstanbul Dergah Yayınları (Eserin orijinali 1963’ te yayımlandı).
- Arslan, Y. (2018). Endüstri 4.0: Karanlık Fabrikalar (Lights-Out Factory’s). *Genç Mühendis*. 8. Temmuz 2019 tarihinde <https://yasinnarslan.wordpress.com/2018/08/12/endustri-4-0-karanlik-fabrikalarlights-out-factorys/> adresinden alınmıştır.
- Ata, A. Y. (2009). Yeni Ekonomik Düzenin Kavramsal Çerçevesi ve Ekonomilere Sunduğu Fırsatlar: Adana Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 27-48.
- Ayas, R. (1982). ‘Çalışma’ Kavramı Hakkında. *Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 5, 79-87.
- Aydemir, C. ve Genç, S. (2011). Ortaçağ’ın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 226-241.
- Aydoğan, F. (2000). *Medya ve Serbest Zaman* (Birinci Baskı). İstanbul: Om Yayınevi.
- Aydoğan, M. (2006). *Batı ve Doğu Uygarlıkları* (Birinci Baskı). İzmir: Umay Yayınları.
- Aydoğanoglu, E. (2011a). *Emek Sürecinin Dönüşümü* (Algı Tanıtım Baskı). Ankara: Kültür Sanat-Sen Yayınları.
- Aydoğanoglu, E. (2011b). *Fabrikada Emek Denetimi* (Birinci Baskı). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Aydon, C. (2015). *İnsanlık Tarihi*. (Çev. Yıldız, I. B.). İstanbul: Say Yayınları (Eserin orijinali 1. Baskı olarak 2015’te yayımlandı).
- Ayhan, D. ve Şahin, B. (2014). Yeni Ekonominin Makroekonomi Üzerindeki Etkileri. Yazılı Bildiri, *Üretim Ekonomisi Kongresi*. İstanbul, 1-12.
- Aykın, H. (2002). Yeni Ekonomide Devletin Yönü: E-Devlet, *Maliye Dergisi*, 141, 3-20.
- Bakan, İ. ve Şekkeli, H. Z. (2018). Akıllı Fabrikaları. *Journal Of Life Economics*, 4(5), 2148-4139. Ekim 2018 tarihli <https://dergipark.org.tr/download/article-file/658649> adresinden alınmıştır.
- Bakır, Z. Z. (2016). Modern Kölelik. *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*. 21.3.2019. https://insamer.com/tr/modern-kolelik_340.html

- Bakırcı, Ç. M. (2015). Dünya' nın İlk İnsansız Fabrikası. *Evrım Ağacı*. 11 Temmuz 2019 tarihinde <https://evrimagaci.org/dunyanin-ilk-insansiz-fabrikasi-3795> adresinden alınmıştır.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 61-81.
- Balcı, Ö. (T.Y.). İlkel Topluluklardan Köleci Topluluklara: Demirin Tarihteki Rolü. Metalurji ve Tarih. 7.1.2019, https://www.metalurji.org.tr/hurdaci/sayi_3/hurdaci3_0507.pdf
- Barışık, S., ve Yirmibeşçik, O. (2006). Türkiye'de Yeni Ekonominin Oluşum Sürecini Hızlandırmaya Yönelik Uyum Çabaları. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 39-62.
- Başköy, H. (2015). *Esnek İşgücü Piyasası Politikalarının Ücret ve Kar Üzerine Etkisi 1998-2008 Dönemi Karşılaştırmalı Ülke Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Bayraç, N. (2003). Yeni Ekonomi' nin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 41-62.
- Belek, İ. (1999). *Postkapitalist Paradigmalar* (İkinci Baskı). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Belek, İ. (2007). *Marksizm ve Sınıf Bilinci* (Birinci Baskı). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Berk, M., İlkin, S., ve Görün, F. (1966). *İktisadi Kalkınma: Seçme Yazıları* (Birinci Baskı). Ankara: ODTÜ Yayını.
- Berktaş, H. (1989). *Kabileden Feodalizme* (İkinci Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bilgin, M. H. (2000). *Yeni Teknolojiler ve Üretim Sistemlerindeki Değişimin Emek ve İstihdam Üzerindeki Etkileri, Teori ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme* (Birinci Baskı). Ankara: Kamu-İş Yayınları.
- Bloch, M. (2016). *Feodal Toplum*. (Çev. Kılıçbay, M.). Ankara: Doğu Batı Yayınları (Eserin orijinali 1939'da yayımlandı).
- Boratav, Ç. (1963). İlkel Toplumlarda Besin Elde Etme Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 1, 99-113.
- Bozkurt, V. (1996). *Bilgi Toplumu ve Türkiye* (Birinci Baskı). İstanbul: Sistem Yayınları.
- Bozkurt, V. (2011). *Değişen Dünyada Sosyoloji* (Yedinci Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Bozkurt, V. (2012). Çalışma/Endüstri Sosyolojisi., A. İ. Özenoğlu. (Editör), *Sendikacılık Akademisi Ders Notları 1* içinde (160-214). Ankara: Türk-İş
- Bozkurt, V. (2013). Toplumsal Dönüşümün Evreleri: Pre-endüstriyel, Endüstriyel ve Post-endüstriyel Toplumlar., V. Bozkurt ve N. Suğur (Editörler), *Endüstri Sosyolojisi*

- içinde (2-34) (2. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Bozkurt, V. (2014). *Endüstriyel & Post-Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi, Kültür* (Üçüncü Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Bozuklu, M. ve Görkem, L. (2016). Nesnelerin İnterneti: Yapılan Çalışmalar ve Ülkemizdeki Mevcut Durum. *Gazipaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 13, 47-68.
- Çağlar, M. (2009). *Dünya ve Türkiye' de Yeni Ekonominin Etkileri ve Eleştirileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Çakmak, U. (2004). Esnek Üretim Sistemi: İstihdama Etkisi ve Toyota Örneği. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 29(107), 235-253.
- Çavdar, T. (2003). *İktisat Kılavuzu* (Birinci Baskı). İstanbul: NK Yayınları.
- Çelik, S. (2007). *Türkiye İşgücü Piyasasının Esnekliği ve Esnek Çalışma Önündeki Engeller*. Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Çolak, A. (2005). Esneklik ve Esnekliğe Eleştirel Bir Yaklaşım., Keser, A. (Ed.), *Çalışma Yaşamında Dönüşümler* içinde (339-366) (İkinci Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Davutoğlu, N. A., Akgül, B. ve Yıldız, E. (2017). İşletme Yönetiminde Sanayi 4.0 Kavramı İle Farkındalık Oluşturarak Etkin Bir Şekilde Değişimi Sağlamak. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(52), 544-567.
- Deane, P. (1995). *İlk Sanayi İnkılabı*. (Çev. Güran, T.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi (Eserin orijinali 1965'de yayımlandır).
- Demir, F. (2013). Sendikaların Kuruluşu ve İşleyişi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4, 17-42.
- Demircan, K. (2016). 2045'te İşçi Ve Memurların Yarısı Robot. *KozanDemircan Kişisel Web Sayfası*. 14.07.2019 tarihinde <https://khosann.com/2045te-isci-ve-memurlarin-yarisi-robot/> adresinden alınmıştır.
- Dereli, S. (2015). *Sanayi Sonrası Toplumda Çalışma Olgusu ve Çalışma İlişkilerine Etkileri*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dertli, N. (2012). Dünya' da Çalışma İlişkileri: Sanayi Devrimi' nden 1945' e Kadar., A. Makal (Editör), *Çalışma İlişkileri Tarihi* içinde (26-41) (1. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Doğuç, M. F. (2006). *Bilgi Ekonomisinde Gelişmelerin Ekonomik Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

- Duman, K. (2004). Yeni Ekonominin Makroekonomi Üzerindeki Etkileri, Yazılı Bildiri, 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir*, 333-381.
- Dura, C. (1990). *Bilgi Toplumu* (Birinci Baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Dura, C. ve Atık, H. (2002). *Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye* (Birinci Baskı). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Eğer, E. (2016). Endüstri İle Birlikte Gelecek 10 Yeni Meslek. *Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu*. 12 Temmuz 2019' da <https://www.endustri40.com/endustri-4-0-ile-birlikte-gelecek-10-yeni-meslek/> adresinden alınmıştır.
- Eğilmez, M. (2017). Endüstri 4.0. *Kendime Yazılar*. 10. Temmuz 2019 tarihinde <http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/endustri-40.html> adresinden alınmıştır.
- Eraydın, A. (1992). *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler* (Birinci Basım). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Eraydın, A. (2001). Yeni Ekonomi' nin Getirdiği Fırsatlar ve Riskler: Toplumsal ve Mekansal Açından. Tarhan, A. (Ed.). Yazılı Bildiri, *Yeni Ekonomi El Kitabı (Yeni Ekonomi Sempozyumu)*. Ankara, 61-74.
- Erdem, T. (2009). *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler* (İkinci Baskı). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Erdoğan, S. (2012). Çalışma İlişkileri Tarihi, A. Makal. (Editör), *Çalışma ilişkileri tarihi* içinde (54-76) (Birinci Baskı). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Erkan, H. (1998). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme (Dördüncü Basım)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Erol, H. ve Özdemir, A. (2017). Türkiye' de Darbelerin Sosyal Haklar ve Sendikalar Üzerindeki Etkileri. Yazılı Bildiri, *Uluslararası Darbe Sempozyumu*.
- Ersoy, E. (2018). Endüstri 4.0' da İnsan, Robot ve İstihdam. *Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu*. 12 Temmuz 2019' da <https://www.endustri40.com/endustri-4-0da-insan-robot-ve-istihdam/> adresinden alınmıştır.
- Fındıkçı, İ. (1994). *Bilgi Toplumunda Yöneticilerde Kendini Geliştirme*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Fakültesi, İstanbul.
- Friedman, M. (2017). *Kapitalizm ve Özgürlük* (Çev. Himmetoğlu, N. ve Erberk, D.). Ankara: Plato Film Yayınları (Eserin orijinali 1962'de yayımlandı).
- Genç, S. (2018). Sanayi 4.0 Yolunda Türkiye. *Sosyoekonomi Dergisi*, 26(36), 235-243.
- Gezgin, F. (2011). *2000 Sonrası Ortadoğu Ülkelerinde Bilgi Ekonomisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Gökçe, B. (1976). Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8(1-2), 46-77.

- Göktürk, M. G. (2015). *Teknolojinin İşsizlik ve İstihdam Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Göze, A. (2016). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* (16. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Güler, M. A. (2014, Kasım). Çalışmanın Sonu Tartışmaları ve Andre Gorz Üzerine Bir Değerlendirme. Yazılı Bildiri, *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu VI*. İstanbul, 171-190.
- Gülmez, M. (1991). *Türkiye' de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)* (İkinci Baskı). Ankara: TODAİE-Türkiye ve Ortadoğu Amme İdare Enstitüsü.
- Günay, D. (2002). Sanayi ve Sanayi Tarihi. *Mimar ve Mühendis Dergisi*, 31, 8-14.
- Gündoğan, N. (2002). *İnternet ve Sendikal Hareket*. Amme İdaresi Dergisi, 35 (4), 121-135.
- Güner, B. (2014, Mart). Yeni Ekonomi ve Türkiye'de Bilgi Ekonomisine Geçiş Süreci. Yazılı Bildiri, *Üretim Ekonomisi Kongresi*. İstanbul, 1-7.
- Günerhan, S. (2013). Avcı-Toplayıcı Toplumdan Günümüz Toplumuna Çevre ve Enerji Açısından Bakış. *Mühendis ve Makine Dergisi*. 54(637), 17-20.
- Güngör, B. (2011). *Tarihsel Perspektifte Çalışma İlişkilerini Belirleyen Uluslararası Aktörler ve 1980 Sonrası Yerel Aktörlerle Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürdal, O. (2004). Bilgi Ekonomisi ve/veya Yeni Ekonominin Reddettikleri, *Bilgi Dünyası Dergisi*, 5(1), 48-73.
- Güven, S. (2011). *Sosyal Politikanın Temelleri* (Birinci Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve Kültür* (Üçüncü Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güzel, B. (2014). Sanayi Devrimi'nin Ortaya Çıkardığı Toplumsal Sorunların Edebiyattaki İzdüşümü: Emila Zola'nın Germinal Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33), 157-165.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. (Çev. Savran, S.). İstanbul: Metis Yayınları (Eserin orijinali 1990'da yayımlandı).
- Hatman, Ü. (2003). *Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Huberman, L. (2007). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. (Çev. Belge, M.). İstanbul: İletişim Yayınları (Eserin orijinali 1963'te yayımlandı).
- International Federation Of Robotics [IFR] (2017). IFR Press Releases. *Presedent Reports*. 14.7.2019 tarihinde <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/robots-benefit-the-us-industry-261000-new-jobs-created-in-automotive-sector> adresinden alınmıştır.

- IFR (2016). *IFR Press Conference*. 15 Temmuz 2019 tarihinde https://ifr.org/img/uploads/Presentation_market_overviewWorld_Robotics_29_9_2016.pdf adresinden alınmıştır.
- International Labor Organization [ILO] (2017). *Unemployment Distribution By Education (By Sex And Age)*. 21 Nisan 2019 tarihinde <https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang--en/index.htm> adresinden alınmıştır.
- ILO (2018a). *ILO's Employment and Social Outlook. ILO Estimates and Projections*, 1-122.
- ILO (2018b). *World Employment Social Outlook. ILO Cataloguing in Publication Data*, 1-79.
- Işıklı, A. (2003). *Gerçek Örgütlenme Sendikacılık* (Birinci Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- İstanbul Ticaret Odası (1997). *Küresel Bilgi Çağında: Eğitim- Verimlilikİstihdam*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 24-26.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2002). *Doğu-Batı Çatışması Açısından Globalleşme. Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6, 44-55.
- Kahraman, H. (2019). *Neden Siemens, Endüstri 4.0' da Bir Adım Önde Olmaya Devam Ediyor?. Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu*. 5 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.endustri40.com/neden-siemens-endustri-4-0da-bir-adim-onde-olmaya-devam-ediyor/> adresinden alınmıştır.
- Kanca, O. C. (2012). *Türkiye'de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(21), 1-18.
- Kaplanseren, E. (2016). *Robot İşçiler Havaalanında Çalışmaya Başladı*. Teknolog. 11. Temmuz 2019 tarihinde <https://teknolog.com/robot-isciler-havaalaninda-calismaya-basladi/> adresinden alınmıştır.
- Kara, D. (2016). *Kısa Zamanda Kesin Kaybolacak 10 Meslek*. Medya Akademi. 6.3.2019, <https://www.medyaakademi.org/2016/11/30/yakin-gelecekte-kesin-kaybolacak-meslekler/>
- Kara, A. (2019). *İnsan Çalışanlara Karşı Robot İşçi Yoğunluğu*. Türkiye' nin Endüstri 4.0 Platformu. 10 Temmuz 2019' da <https://www.endustri40.com/insan-calisanlara-karsi-robot-isci-yogunlugu/> adresinden alınmıştır.
- Karataş, H. (1989). *İktisadi Hayatta Kadın ve Sorunları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, A. (2005). *Bilgi Ekonomisi ve Türkiye İçin Önemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kaya, C. (2009). *Çalışma Yaşamında Kadın İşgücü Sorunları ve Örgütlenme Eğilimleri*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Kaynak, S. (2008). *Bilgi Toplumuna Geçiş Sürecinde Bilgi Ekonomisi ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.
- Kazgan, G. (2002). *Küreselleşme ve Ulus Devlet, Yeni Ekonomik Düzen* (Üçüncü Basım). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kelleci, M. A. (2003). *Bilgi Ekonomisi ve İşgücü Piyasası: Eğilimler, Fırsatlar ve Riskler*. Uzmanlık Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Kent, E. (T.Y.). Endüstrinin Gelişimine Bakış. *Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu*. 26.01.2019, <https://www.endustri40.com/endustrinin-gelisimine-bakis/>
- Kerov, V., Mitropolski, D., & Zubritski, Y.(2011). *İlkel Topluluk Köleci Toplum Feodal Toplum*. (Çev. Belli, S.). Ankara: Sol Yayınları (Eserin orijinali 1968'de yayımlandı).
- Keser, A. (2005). Çalışma Yaşamında Dönüşümler., Keser, A. (Editör), *Yeni Ekonomi Çerçevesinde Çalışma Yaşamında Dönüşümler* içinde (179-195). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keskin, S. (2019). Karanlık Fabrikalar İle Rekabet Edebilecek Miyiz ?. *İnovasyon Dünyası*. 9 Temmuz 2019 tarihinde <https://inovasyonuzmani.blogspot.com/2019/03/karanlik-fabrikalar-ile-rekabet.html> adresinden alınmıştır.
- Kevük, S. (2006). Bilgi Ekonomisi. *Journal of Yaşar University*, 1(4), 319-350.
- Kırchner, W. (1991). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. (Çev. Ağaoğulları, M., Köker, S.). Ankara: İmge Yayınları (Eserin orijinali 1961'de yayımlandı).
- Kocabaş, F. (2004). Endüstri İlişkilerindeki Dönüşüm, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(10), 33-53.
- Kocacık, F. (2003). Bilgi Toplumu ve Türkiye. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 1-10.
- Kongar, E. (1981). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (Yirminci Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koray, M. (1994). *Değişen Koşullarda Sendikacılık* (Birinci Baskı). İstanbul: TÜSES Yayınevi.
- Koray, M. (2008). *Endüstri İlişkileri* (Birinci Baskı). İzmir: Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Koray, M. (2011). *Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali* (Birinci Baskı). İstanbul: Ayrıntı Kitabevi.
- Koray, M. ve Çelik, A. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog* (Birinci Baskı). Ankara: Belediye-İş Yayınları.

- Kottak, C.P. (2008). *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*. (Çev. Kolektif). Ankara: Ütopya Yayınevi (Eserin orijinali 2001’de yayımlandı).
- Köksal, İ. (2018, Aralık). AR-GE Çalışmalarına En Yüksek Bütçeyi Ayıran Ülkeler. 11 Mayıs 2018 tarihinde <https://i2.wp.com/www.dunyahalleri.com/wp-content/uploads/2018/12/countries-invest-in-research-development-45e6.jpg?ssl=1> adresinden alınmıştır.
- Köten, E. (2012). *Endüstri Sonrası Toplumda Değişen Çalışma İlişkileri ve Türkiye’deki Yansımaları: Hizmet Çalışanları Örneği*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurtaran, G. (2019). Robotlar 2030’ a Kadar 20 Milyon İmalat İşini İnsanların Elinden Alacak. *AA Bilim Teknoloji*. 10 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/robotlar-2030-a-kadar-20-milyon-imalat-isini-insanlarin-elinden-alacak/1516396> adresinden alınmıştır.
- Kutal, G. (1977). *Türkiye’de İşçi Sendikacılığı 1960-1968* (Birinci Baskı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Kutlu, E. (2000). *Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri* (Birinci Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Lordoğlu, K. (1986). *Çalışma Ekonomisine Giriş* (Birinci Baskı). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Lordoğlu, K. ve Özkaplan, N. (2003). *Çalışma İktisadı* (Birinci Baskı). İstanbul: Der Yayınevi.
- Makal, A. (2013). Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi., A. Makal. (Editör), *Sendikacılık Akademisi Ders Notları 2* içinde (89-111). Ankara: Türk-İş
- Makal, A.(1999). *Türkiye’ de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946* (Birinci Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Marx, K. (1990). *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*. (Çev. Bilgi, A.). İstanbul: Sol Yayınları (Eserin orijinali 1978’de yayımlandı).
- Marx, K. (2004). *Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirisel Bir Tahlili 1. Cilt: Sermayenin Üretim Süreci*. (Çev. Belli, A.). Ankara: Sol Yayınları (Eserin orijinali 1997’de yayımlandı).
- Marx, K., Engels, F. (2003). *Seçme Yapıtlar Birinci Cilt*. (Çev. Ardos, M., Belli, S., Kardam, A., ve Somer, K.). Ankara: Sol Yayınları (Eserin orijinali 1976’da yayımlandı).
- Marx, K., ve Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi*. (Çev. Aktan, E.). Ankara: Alter Yayıncılık (Eserin orijinali 1845’te yayımlandı).
- Mayor, T. (2013). Avcı-Toplayıcılar: Orijinal Liberteryenler (Çev. A. Yayla). *Liberal Düşünce*, 18 (71) (Orijinal makalenin yayım tarihi, 2012).

- Meçik, O. (Şubat, 2012). Türkiye İçin Bilgi Ekonomisi Analizi, Yazılı Bildiri, *Akademik Bilişim Konferansı*, Uşak, 289-296.
- Meda, D. (2012). Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?. (Çev. Ergüden, I.). İstanbul: İletişim Yayınları (Eserin orijinali 1995’de yayımlandı).
- Mengülerek, İ (2011). *Yeni Ekonomi Çerçevesinde İnsan Kaynakları Yönetiminde Yaşanan Dönüşümler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mevlütöğlü, M. A. (2015). Robotik Teknolojileri Sektör Raporu. *Savunma Teknolojileri Mühendislik*. 15 Temmuz 2019 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/46302427-Robotik-teknolojileri-sektor-raporu-robotik-otomasyon-ve-yapay-zeka-genel-bakis-ve-degerlendirmeler-mehmet-arda-mevlutoglu-1.html> adresinden alınmıştır.
- Milani, C. (2009). *Bilgi Ekonomisi Sürecinde Yapısal Dönüşüm ve Yeni Büyüme Modelleri*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Murphy, J. W. (2000). *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*. (Çev. Arslan, H.). İstanbul: Paradigma Yayınları (Eserin orijinali 1989’da yayımlandı).
- Nikitin, P. İ. (1995). *Ekonomi Politik*. (Çev. Konur, H.). Ankara: Sol Yayınları (Eserin orijinali 1949’da yayımlandı).
- Nikitin, P. İ. (1996). *Politik Ekonomi*. (Çev. Yarkın, İ.). Ankara: İnter Yayınları (Eserin orijinali 1955’de yayımlandı).
- Oduncu, A. (2007). *Yeni Ekonomi ve Türkiye; Bazı Göstergeler Işığında Bir Değerlendirme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2018). *ICT Access and Usage by Businesses*. 11.04.2019 tarihinde <https://stats.oecd.org/> adresinden alınmıştır.
- OECD (2017). *Trade Unions and Collective Bargaining*. 16 Temmuz 2019 tarihinde <https://stats.oecd.org/> adresinden alınmıştır.
- Oğuz, S. (2011). *Bilgi Ekonomisi Büyüme İlişkisinde Eşik Etkisinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ohno, T. (2017). Toyota Ruhu. (Çev. Feyyat, C.). İstanbul: Scala Yayıncılık (Eserin orijinali 1978’ de yayımlandı).
- Okçuoğlu, İ. (1999). *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi: İç Pazarın Oluşma Süreci* (İkinci Baskı). İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Öcal, F. M. ve Altıntaş, K. (2018). Dördüncü Sanayi Devriminin Emek Piyasaları Üzerindeki Olası Etkilerinin İncelenmesi ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 2066-2092.

- Öksüz, E. (1980). Feodal Düzen ve Sosyal Gelişmeler. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 18, 81-92.
- Ören, K. ve Yüksel, H. (2012). Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı. *Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 35-56.
- Özdemir, N. (2007). *Yeni Ekonomi' ye Dönüşümde Bilim ve Teknoloji Politikaları: Güney Kore-Türkiye Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özdemir, S. ve Parlak, Z. (2011). Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 60, 1-60.
- Özdoğan, O. (2017). *Endüstri 4.0: Dördüncü Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Dönüşümün Anahtarları* (Birinci Baskı). İstanbul: Pusula Yayıncılık.
- Özgür, A. (2006). *Yeni Ekonomi' nin İktisadi Etkileri ve İktisat Politikası Üzerine Yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Özkalp, E. (1998). *Sosyolojiye Giriş* (Dokuzuncu Baskı). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Özkalp, E. (Ed.), (2004b). *Davranış Bilimlerine Giriş*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Özsoylu, F. (2017). Endüstri 4.0. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 41-64.
- Özuğurlu, M. ve Güngör, F. (1997, Şubat). İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa Ya Da Sosyal Devlet. Yazılı Bildiri, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Tartışma Metinleri 3*, Ankara, 1-38.
- Pekci, Z. (21.03.2017). Endüstri Devriminin Gelişim Aşamaları Nelerdir?. *Demir Özü Güncel Bilgi Platformu*. 26.01.2019 tarihi saat 17:14'de <http://www.demirozu.net/endustri-devriminin-gelisim-asamalari-nelerdir/> adresinden alınmıştır.
- Pekin, E. ve Çil, İ. (2015). *Kauçuk Sektörü Poka-Yoke Uygulaması*. Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 19(2), 163-170.
- Politzer, G., Basse, G., & Caveing, M. (2008). Felsefenin Temel İlkeleri. (Çev. Esençay, E.). İzmir: İlya Yayınları (Eserin orijinali 1954 yılında yayımlandı).
- Rifkin, J. (2014). Üçüncü Sanayi Devrimi: Yanal Güç, Enerjiyi, Ekonomiyi ve Dünyayı Nasıl Değiştiriyor ?. (Çev. Sıral, P. ve Başekim, M.). İstanbul: İletişim Yayınları (Eserin orijinali 2011' de yayımlandı).
- Saatçioğlu, C. (2005). Yeni Ekonomi ve Finansal Piyasalar Üzerinde Etkisi, *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 151-165.

- Sağlam, T. (2008). *Bilgi Ekonomisi ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1980-2006)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.
- Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e* (İkinci Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sapançalı, F. (2007). Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Sendikal Örgütlenme, Sorunlar ve Yeni Stratejiler. *Çimento İşveren Dergisi*, 5(21), 4-23.
- Seçilmiş, N. (2012). *Yeni Ekonomi Çerçevesinde Yapılan AR-GE Faaliyetlerinin Büyümeye Katkısı: Gaziantep Örneği*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Selamoğlu, A. (1995). *İnsan Kaynakları Yönetiminin Gelişimi* (Birinci Baskı). Ankara: Tühis Yayınları.
- Sencer, M (1987). Toplumların Evrimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 20(1), 33-58.
- Serinikli, N. (2018). Endüstri 4.0' ın Özel, Kamu ve Kooperatif Sektörlerine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 23, 1607-1621.
- Sezal, İ. (2003). *Sosyolojiye Giriş* (Beşinci Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi
- Sezer, B. (1990). *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı* (Birinci Baskı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 43-57.
- Sönmez, S. (2019). Japon Otel Robotları İşlerini Kaybetti. Dünya Halleri. 10 Temmuz 2019'da <https://www.dunyahalleri.com/japon-otel-robotlari-islerini-kaybetti/> adresinden alınmıştır.
- Söylemez, A. (2001). *Yeni Ekonomi* (Birinci Basım). İstanbul: Boyut Kitapları.
- Stalin, J. W. (2009). *Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm*. (Çev. Seyhan, Z.). Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları (Eserin orijinali 1967' de yayımlandı).
- Sun, G. (2018). Dünya'nı İlk İnsansız Deposu Japonya' da Açıldı. Euronews. 10 Temmuz 2019' da <https://tr.euronews.com/2018/10/31/dunyanin-ilk-insansiz-deposu-japonya-da-acildi> adresinden alınmıştır.
- Şahin, L. (2007). Türkiye İşgücü Piyasasının Yapısal Özellikleri ve İşsizlik Sorunu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(53), 543-575.
- Şahin, Y. E. (2017). Yeni iPhone'ları Tamamen Robot İşçiler Üretecek. GZT. 11. Temmuz 2019 tarihinde <https://www.gzt.com/bilim-teknoloji/yeni-iphonelari-tamamen-robot-isciler-uretecek-2589997> adresinden alınmıştır.
- Şenel, A. (1982). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel ve İdeolojik Yapıların Etkileşimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Şenel, A. (2004). *Siyasi Düşünceler Tarihi* (Onbirinci Basım). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenkal, A. (1999). *Sendikasıız Endüstri İlişkileri* (Birinci Baskı). Ankara: Kamu-İş Yayınları.
- Şimşek, O. (2005). Zihniyet Kavramı Ekseninde Batı Medeniyeti ve Antroposentrik Liberalist Girişimcilik. *Kamu-İş Dergisi*, 8(3), 1-27.
- Talas, C. (1997). *Toplumsal Politika* (Beşinci Baskı). Ankara: İmge Yayınevi.
- Tanilli, S. (2014). *Uygarlık Tarihi* (Yirmi Dokuzuncu Baskı). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tapscoot, D. (1998). *Dijital Ekonomi* (Çev. Koç, E.). İstanbul: Koç Sistem (Eserin orijinali 1994'de yayımlandı).
- Taş, H. Y. (2018). Dördüncü Sanayi Devrimi' nin (Endüstri 4.0) Çalışma Hayatına ve İstihdama Muhtemel Etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 1817-1836.
- Taymaz, E. (2001). Türkiye İmalat Sanayinde Teknolojik Gelişme ve İstihdam. *TÜBİTAK/TTGV/DİE*, Ankara.
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018). Türkiye'nin Sanayi Devrimi 'Dijital Türkiye Yol Haritası'. 16 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.sanayi.gov.tr/tsddtyh.pdf> adresinden alınmıştır.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (1998) Çalışma Hayatı İstatistikleri 1998, Yayın No.24, Ankara.
- Tezcan, M. (1998). Küreselleşmenin Eğitimsel Boyutu. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 22(108), 53-55.
- Tezgel, O. (2010). *Çağdaş Fabrika Sisteminin Doğuşu ve Günümüze Kadar Geçirdiği Evreler*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.
- Toffler, A. (2008). Üçüncü Dalga. (Çev. Yeniçeri, S.). İstanbul: Koridor Yayıncılık (Eserin orijinali 1980'de yayımlandı).
- Tokol, A. (1997). *Türk Endüstri İlişkileri Sistemi* (Birinci Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Tokol, A. (2000). Yeni Teknolojiler ve Değişen Endüstri İlişkileri. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 2(1).
- Tokol, A. (2008). *Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler* (Dördüncü Baskı). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Torun, İ. (2003). Endüstri Toplumu'nun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sina-i Faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 181-196.

- Tuğtepe, M. (2018). Sanayi Devrimi'nden Dünden Bugüne. *MAGG4*. 10 Temmuz 2019 tarihinde <https://magg4.com/endustri-4-0a-giris-sanayi-devriminde-dunden-bugune/> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TUBİTAK] (2016). Yeni Sanayi Devrimi Akıllı Üretim Sistemleri Teknoloji Yol Haritası. 16 Temmuz 2019 tarihinde http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/akilli_uretim_sistemleri_tyh_v27aralik2016.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2019, Şubat). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2019. 2 Mayıs 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2018, Mart). İşgücü İstatistikleri, 2018. 29 Mart 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30677> adresinden alınmıştır.
- Türkdoğan, O. (1981). *Endüstri Sosyolojisi, Türkiye'nin Endüstrileşmesi: Dün-Bugün-Yarın* (Birinci Baskı). Ankara: Töre Devlet Yayınevi.
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği [TÜSİAD] (2017). *Türkiye'nin Sanayide Dijital Dönüşüm Yetkinliği Raporu*. 17 Temmuz 2019 tarihinde <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9864-tusiad-bcg-turkiye-nin-sanayide-dijital-donusum-yetkinligi> adresinden alınmıştır.
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2014). *Türkiye 81 İl Sanayi Durum Raporu*. 25 Temmuz 2018 tarihinde <http://www.tarsusticaretborsasi.com/DOSYALAR/pdf/81%20IL%20SANAYI%20DURUM%20RAPORU.pdf> adresinden alınmıştır.
- Uçkan, B. (Ed), (2013). *Sendikacılık*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Uçkan, Ö. (2006). Bilgi Politikası ve Bilgi Ekonomisi: Verimlilik, İstihdam, Büyüme ve Kalkınma, *Bilgi Dünyası Dergisi*, 7(1), 23-48.
- Uyanık, Y. (2008). Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 209-224.
- Varol, H. (2017). *Türkiye' de Bilgi Ekonomisi ve Türkiye-Güney Kore Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Yalçıntaş, N. ve Tuna, O. (2011). *Sosyal Siyaset* (Birinci Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Yalınpala, J. (2003). *Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri*", *Küreselleşme, İktisadi Yöntemler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar*. (Der. Soyak, A.). İstanbul: Om yayınevi.
- Yamaç, K. (2009). *Bilgi Toplumu ve Üniversiteler* (Birinci Basım). Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Yaprak, Ş. (2003). *Kadın İşgücünün İstihdama Etkileri: Eskişehir Bölgesinde Bir Uygulama*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Yavuz, A. (1995). Esnek Çalışmanın Endüstri İlişkilerine Etkisi, *Çimento İşveren Dergisi*, 4(9), 14-26.
- Yeni Ekonomi Derneği (2017, Temmuz). *Günün ve Geleceğin Meslekleri*. 5.3.2019 tarihinde <http://yed.org.tr/docs/ggm.pdf> adresinden alınmıştır.
- Yıldız, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Akıllı Fabrikalar, *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22(5), 546-556.
- Yıldız, G. (2018). AlBaraka Türk'te İlk Robot İşe Başladı. *AA Şirket Haberleri*. 11 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/finans/albaraka-turkte-ilk-robot-ise-basladi/646118> adresinden alınmıştır.
- Yalgür, E. (2015). Tarihsel Perspektiften Peripatetik ve Avcı-Toplayıcı Stratejilerin Geçiş. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 213-233.
- Yılmaz, M. (2013). Küreselleşmenin Oluşumuna Zemin Hazırladığı Yeni Ekonomik Anlayış: Bilgi Ekonomisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 241-255.
- Yurdabakan, İ. (2002). Küreselleşme Konusundaki Yaklaşımlar ve Eğitim. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6, 61-64
- Yurtsever, H. (2006). *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet* (Birinci Baskı). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Yücel, Y. (2016). *Bilgi Ekonomisi ve Dış Ticaret İlişkileri: Yükselen Ekonomiler Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Yüksel, H. (2014). Emek Kavramının Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Tarihi Dönüm Noktalarının Süreç Merkezli Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 257-273.
- Zetkin, C. (1996). *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar*. (Çev. Yarkın, İ.). İstanbul: İnter Yayınları (Eserin orijinali 1929'da yayımlandı).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Gökçe KAYA ŞEN

Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir / 28.05.1993

Eğitim Durumu

Önlisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi / Açıköğretim Fakültesi/ Sağlık Kurumları İşletmeciliği (2013-2016)

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (2012- 2016)

Lisansüstü Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri / Yüksek Lisans (2016-2019)

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Öğretim Elemanı (2017-2018) Adnan Menderes Üniversitesi, Bozdoğan Meslek Yüksekokulu, Bozdoğan / Aydın

Öğretim Elemanı (2017-2019) Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli Meslek Yüksekokulu, Nazilli / Aydın

İletişim

e-posta Adresi : gokceekonomi@gmail.com / gokce.kaya@adu.edu.tr

Tarih : 2019